

తచ్చావృత్తాంతము నామెనుననున భేదంబుమాన్వితమిది. అట్టిసమయమున గృహమునలి తోదనధ్యవికేమునెప్పుడు.

శ్లో॥ యతః ధీశవీరీయసహచరీ రక్షణాయస్యసఖ్యా
భర్తృజ్ఞాతప్రభువచననిత్యంబి కామంత్రసారా
పత్యురీప్రాప్తాంవిరహజకుచంమార్ద్ర కామారదానీ
మేతాప్రేయోనుమతివశతస్సాధు కాద్యభ్యుపార్థా ।

చ॥ తనపతికాపముచ్చింక * తంబునభర్తృప్రేయోగదుఃఖమున్
గనుచెలిసూరడింబుగను * తంబుననిరికలెత్తుప్రేమచే
తనుచనుడెంచుభర్తృభిగ * తంబగుమంత్రరహస్యవేదియా
ధనపతికాంతయక్షసతి * తావముమాన్వగభార్తృనానతిన్ । ౪॥

అర్థము—భర్తృ.....సారా, భర్తృ=తనపెంమటివలన, జ్ఞాత=తెలిసికొనబడిన, ప్రభువచనవిశ్రీ=ముచ్చిగములకల్లియగు, అంబికా=పరదేవతయొక్క, మంత్ర=మంత్రముయొక్క, సారా=బలముకలిగిన, యక్షాధీశప్రియసహచరీ=ఆకుచేమనిభార్య, పత్యురీప్రాప్తాం=తనభర్తవలన నాయత్కరిగలిగిన, విరహజకుచం=వియోగదుఃఖమును, మార్ద్రకామ=పోగొట్టవిచ్చయించినదై, సాధు=బగునా, కాద్యభ్యుపార్థా=దయచేసిందినదై, ప్రేయోనుమతివశతః=తనభర్తయొక్క అనుమతివలన, స్వసఖ్యా=తన స్నేహితురాలియొక్క, రక్షణాయ=రక్షణముకొగకు, తదానీం=అప్పుడు, తా=వచ్చినదామెను.

తా—అప్పుడు తనభర్తనుండియే పొందబడిన పరదేవతోపాసనకలిగినయాకుచేదని భార్య, తనభర్తృకాపమువలన తనసఖురాలికిగలుగు విరహదుఃఖమును పోగొట్టవిచ్చయించినదై, పరిపూర్ణమైనదయకలదై, తనపెంమటి యనుమతివలన నాయత్కరిక నోదార్పుటకై యేలేంజె.

“ప్రేయోనుమతి” ప్రభుభర్తమున నాజ్ఞాతిక్రియబోధమునకుఁ దగుదండన సేవకునకు విధించియున్నను, యాతనికుటంబిని సంతక్షించుటకై మినుల దయగలవాడై దేనియునుపాదకురాలగు తనభార్యనంటి యామెకుఁబంబులకమింపలేదు.

భవస్మృతి.

తెగబడియుంటచే నుజేరుని యందలి నాత్వికాదిగుణములు పోకటికనులగుచున్నది. అట్లేత్తులు: వ్యవహారవిషయముల కారవ్యమనిమిత్తమాత్రముగ వహించినను తక్షణము ప్రసన్నహృదయలగుచుండు తెలియచున్నవి.

శ్లో: త్వయ్యాస్తేమీవీయసహచరోవత్సలత్వావృతాత్మా
 ధీరస్వాంతాంఠచయితనుమాంఠపీతాతేనచత్వాం
 ఏతత్తా. లోదిరివిరహాత్ యాహిమావిక్లబత్వం
 కాతేకాచానభవతిసతీవంచితారుప్తదిష్టాత్.

చ: విలబిలుండునీ యెవఁగ్గు * పాన్వితఁ జెలఁయునీదువంతను
 న్ములముఁజేయఁమిదికి * బూన్వఁగఁదైర్యమునన్నుఁబంపెరి
 కాలమునన్వీయోగజవి * కారము బొందకు నెమ్మిహుడఁగా
 గాలమురాగదుకిలుముల * గారంచరెసాధ్యులు దైవవంచనన్ || ౫ ||

అర్థము—మేనామొక్క, ప్రియసహచరః=భర్త, త్వయి=నీయందు, వత్సలత్వావృతాత్మా=ప్రేమతోగూడిన మనస్సుగలవాడై, ఆస్తే=తీయన్నాదు, తేనచ=అనాప్రియుడైన కుపెరునిచేతనే, త్వాం=నిన్ను, ధీరస్వాంతాం=దైర్యముగలమనస్సుగలదానిగా, రచయితం=చేయుటకొరకు, అహం=నేనుప్రేమితా=పంపబడితిని, విరహ్=.....హరః, ఏతత్కాల=ఈకాలమందు, లోదిత=పుట్టిన, విరహాత్=వియోగమువలన, విక్లబత్వం=కాలావ్యమను, మాయాహి=బొందకుము, కాలే=సమయమువచ్చినప్పుడు, కాచానతీ=నివతివ్రత, రుప్తదిష్టాత్=ప్రతికూలమైనయెడలన, సంచితా=పంచింపబడినది. వర్తనతి=కాదు.

తా—నాప్రియుడగు కుజేరుడు నీయందనుగ్రహము కలవాడైయుంటుంటు అన నీకు దైర్యము చెప్పబడు నన్ను పంపియున్నాడు. ఈసమయమున కలిగినవియోగమునుగూర్చి విచారపడకుము. కాలముమట్టి ఎట్టిసతివ్రతలైనను పురికికూలదేవము చేపందితలె యీటునుకొందుదురు. “ధీరస్వాంతాం” ప్రియవియోగమువలనదుర్బలమైనను మనదృక్పథము మనమునకుభర్తృప్రసరాగమాది వాత్సల్యంబుల నాశగల్గించి దేవ్యులగునాత్మావృత యనగ్రహు జేయుటచే దైర్యమునుకలుగజేసెను. అట్లేము

ద్వితీయస్కంధః.

నవాత్మలగువారు భీరులేయైనవాయుక్కుట్టు వొడమినరతి, చదులనెవాక్యానించుఁబడి
నగాని ధైర్యమువహించుజాలరు. పరులసానుభూతియు దుఃఖమును కఠింతలైనను
తమకంటె యున్న కేవలవిషున్నవారలే కడుదుర్మరంగులగు యదుమలఁబాల్పదుట
జూచిన తమయక్కుట్టులంత దుర్మరముగఁబోవు.

శ్లో॥ పాగ్నివాణీప్రియసహచరేభద్రనాశేనిలీనే
దుఃఖంప్రాపద్విరవిరహజంక్షేకేనూపచ్చలక్ష్మిః
తాదృశోఽపి అపిసమభవః ప్రాయశోస్పద్విధానాం
కావాగాధాభవతి విహితం కర్మభోక్తవ్యమేవ॥

చ॥ సురకలితదృశాశియువఁ జూచ్చినివేళి వియోగముఖి పా
గరమునమున్న చేతచియు గాంతుని బాసి రనూవసూటియుఁ
గరముఁగృళింపదేమతియుఁ గాంచలేముఖము లెందఁబడెదఁబో
ధరమనమేమి లెక్క విహితంబుల కర్మము భోజ్యమేకదా॥ 2॥

అర్థము—పాగ్ని=పూర్వకాలమున, ఇందాగ్ని=శచీనేష్విప్రియసహచర=
పాగ్నినానువుననేతెందుదు, భద్రనాశే=తామరకూడునందు, నిలీనే=దాగ్నియుం
చగా, చిగవిరహజం=చిరకారవియోగమువలన గడిగిన, దుఃఖం=చాభను, పా
పిత్=పొందెను. లక్ష్మిశ్చ=లక్ష్మిజేచియు, క్షేకం=దుఃఖమును, అపిత్=పొందెను.
అహ్యాఅపి=దమయంతి మొదలగు నితరులును, తాదృశః=అట్టిదుఃఖముననుభవించిన
వారు సమభవన్=అయిరి. ప్రాయశః=తలుచుగా, అస్పద్విధానాం=మునబోట్టవి
షయుమై, కావాగాధాభవతి=చెప్పవలసినదేమి. విహితంకర్మ=విధింపఁబడిన (చేయు
కొనిన) పాపపుణ్యాది రూపకమును కర్మ, భోక్తవ్యమేవ=అనుభవించుకొనదలె.

తాత్పర్యము—మృతాసురనధానంతరము, బ్రహ్మతాత్త్వమున నిందుగ్నికున్దు
పద్రుష్టడై నూత్నకళిరముతో పద్మనాగములొవసించియుండుటవలన శచీనేష్వి
వియోగముకలిగినవట. విష్ణుని దళావతారసమయములయందు లక్ష్మి వానివియోగ
మును పహించెనను కథలిచ్చటననుసంధేయములు. పూర్వకాలమున, శచీ, లక్ష్మియు
త్తుగువారలే విరహమువలన క్షేకముఁబడియుండగా మనబోట్టవారిలెక్క యేమి

జునియు, త్రురాకృతమగు కర్మననుభవించకలిరదనియు, జెప్పి యాపకేరపత్నియై
జెకోదాత్స. ఇచ్చటకావ్యాధావత్తియలంకారము.

“విహీరంకర్మభోక్తవ్య” మనుటవలన “నుఖస్యదుఃఖస్యనకోపిణాతాచకోన
చాతీతిమబుద్ధిరేషా” అనున్న్యాయంబునజేహీకి, నుఖదుఃఖంబులు కర్మనిరుతరంబు
లనియు, తదనుకూలముగా నితరులునిమిత్త మాత్మలనియు వండువలన మజేరునియంద
లిహోమిలోపణనపనయించి తత్సార్థమును చెప్పఁదలఁచినదని తత్పర్యమాణంబులగు
జేహీవాక్యముల ఫలితార్థమును నూచించుచున్నది.

శ్లో॥ ధాతావ్యుద్యన్నిగమవిచయప్రాక్ష్మజేతాపిభిన్న
శ్చిద్దస్తానేవిటలసయనకి ప్రాక్ష్మతీవిప్రయోగం
శ్చిరామోపిక్షితింరమతావిప్రయోగంవిషేషే
కేవాసన్మ్యుహరిభవవదంకర్మణాస్సార్థితేన॥

2

చ॥ నలువలిరంబుఁగొట్ట బడి నాడుగడానిగ మాఁగికోజ్జయె
చెలఁగియుఁ గాంతఁ బాసికలి కేభుఁడెంతయువంతెనొండెదాఁ
గులసలిపికి రాఘవుఁడు గుండడెసాక్షిస నైజకర్మచే
బలిమివరాధవంబులకుఁ బాల్పడకుండెడి నాడులుండురే॥

అర్థము—ఉద్యన్నిగమనిదయప్రాక్ష్మజేతా, ఉద్యతీ=ప్రకాశించుచున్న
నిగమనిదయ=వేదసమాహముయొక్క, ప్రాక్ష్మజేతా=వర్ణమౌచిత్యమును,
ధాతాపి=బ్రహ్మయును శిద్దస్తానే=కిరఃప్రదేశమున, శ్చిన్న=ఖండింపఁబడెను,
విటలసయన=సాంబిమూర్తియు ప్రాక్, పూర్వము, సతీవిప్రయోగం=భాగ్యా
వియోగమును, విషేషే=సహింశను, శ్చిరామోపి=శ్చిరాముడున్నాక్షితివరను
తావిప్రయోగం=నీతాదేవి తెడబ్రాయుటను, విషేహి=సహించెను, సార్థితేన=
శ్చియముగసంపాదించిన కర్మణా=కర్మచేతను, కేవా=ఎవరు, పరిభవవదం=తిరస్కా
రమునకుస్థానము, సన్మ్యుహరి=కాయ, అందఱునగుదురనుట.

తా—తదోపారమా పదేరపత్నియక్షకాంతనుశ్చి పూర్వము లోకము
లను పృథంబుటైక సామర్థ్యంబుగల బ్రహ్మయు, లోకముల సంహరింతుటకు

(2)

ద్వితీయస్కంధః.

సమర్థుండను తుద్రుండును, అగణితకరుండను రాముండును, స్వాన్నితకర్మచరి
 ధూతులయినచెప్పి ప్రస్తుతమున యుక్తకాంతవేగలిగిన వియోగమును పూర్వకర్మ
 జనితంబేయనియు కావున సౌమియాదును కర్మబద్ధులుగాక కన్నదనియించెట్టి. ఇచ్చి
 టయధాంతరన్యాస యలంకారము. బ్రహ్మయు విష్ణువును కలహించివత్తు, దేవ
 తంబాదిన బ్రహ్మపంచమకరంబు దుద్రుండువృంచెననియు దేవునియట్లుండున తలచి
 తిగపాకరంబునంజేసి పతిచేచి శరీరత్యాగముఁజేయ, తిరిగి హిమనత్పుత్రకన్య
 వివాహమాదువరకు కల్గిన వియోగమును విప్రులుసహించెననియు, దండకారణ్యవాసి
 యగు రాముండు సీత రావదాపవృత్త గా యుక్తివత్సరంబును, లోకానుబాదై
 జానకిని స్వయంబుగావడియును తద్వియోగమునుసహించిరనువనిపురాణప్రసిద్ధములు.

శ్లో॥ సశ్రీనామారమభయవత్పుర్వావ్యనిర్వాచ్యయాపా
 బ్రహ్మాదీనామపిచక్షననీలోకరక్షాప్రసంగాత్ ।
 నానారూపాదికచితకృతిఃపూజతాచక్రిముఖైః
 ర్విస్త్రైఃసర్వైఃసమకూసికుసుమేపారభశ్రీరివాన్తైః॥

చ॥ పురుషుఁడుతన్వియున్లనన పుంసక మైనను గాకప్రకృతినే
 హరిముఖుడేవతాతతిః సందనిరూపముఁగల్గినంద్యమై
 వఱులు మఁదల్లివాగవటుభంగులరూపముఁదాల్చిపువ్వునక
 బరిమళముట్లువిప్లుగవిభాస్వర తేజమునక వెలింగెడి॥ ౨॥

అర్థము—శ్రీ = శ్రీస్వరూపముగలది, స = కాదు, నా = పురుషాకృతి
 గలది, స = కాదు, తదుభయవత్పురపి = ప్రీపురుషాభయాకృతి గలదియనున స =
 కాదు, బ్రహ్మాదీనామపి = బ్రహ్మ మొదలగువారికిన్ని, అనిర్వాచ్యయాపా = వచించ
 తగని స్వరూపముకల్పరై, లోకరక్షాప్రసంగాత్ = లోకములను కాపాడుటవలన,
 అననీ = తల్లియైనట్టియే, నానారూపా = చంద్రితర మొదలగుననేక రూపములంగ
 లరై, విరచితకృతిః = వేడుబడినఆయాకాదుమలపధాదిరూపవ్యాపారముకలదనుచు,
 చక్రిముఖైః = విష్ణు మొదలగువారిచేతను, పూజతాపతి = పూజించఁబడినదనుచు,
 విస్త్రైఃసర్వైః = సత్వాదిగుణరహితమైన మహానీ = లేలమన్ననందు, కుసుమే = పువ్వు
 యుగంబు, పారభశ్రీరివ = పరిమళగుంపదవలెనే, అస్త్రైః = తుంబున్నది.

తా—స్త్రీప్రయశ్చరూపములుగానట్టియు, కావాదూపములబొందినట్టియు, లోకరక్షణమేమిట్లుమగు చరణగలదనుటచేతన జగన్మాతయని పేర్కొనదగినదియు, బ్రహ్మవిష్ణుమొదలగు దేవతలచేఁ బూజితంఁ బడినదియునగు ఆమరదేవత, భుష్పము ఇయందు భూగోండియియ నూత్తగోచరమును చరితమునవలెనే, త్రిసుతరహితమును లేజన్మనందు బ్యాపించిన దైత్యోమయస్వరూపమొకటిగలదని చెప్పెను.

“బ్రహ్మోపేంద్రమహేంద్రాది దేవసంస్తుతైశ్చవా” యనియు “కరాంసురి వళోర్నన్న నారాయణదత్తాతీ” “పంచప్రేతాననారీవాచరబ్రహ్మస్వరూపిణీ” ఇత్యాది లలితోపాఖ్యానవాక్యాదులనుబట్టి, విష్ణుదులచే నుతించితగిన దైవారివారిః పృష్ట్యాది సామర్థ్యంబుల నొసంగుచు, తీలామాత్రముగ నవతారములఁ గల్పనఁజేయుచు, తామ నశేకరూపములహించిన దేవను నుతరహితంబగు ముద్దసర్వమున పీఠంబుల ఘృతంబువలె సర్వవ్యాపినియు “వతివ్రతాభీష్టఫలదా” యనివతివ్రత యగు నిమ్నఁగాపాదు సామర్థ్యంబుగలదిగావున నామెనుపాసింతుమని చెప్పెనని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ నైవాశేషాన్తరిహరముఖాః మోదిభేదానయంతి
తత్తత్కాలేనిజపదనలానక్తచిత్రభాగాం
ఇష్టాన్యోగనిహపరసుఖప్రాకంజ్ఞానమోక్ష్యం
యచ్చస్త్రీదీమతివిజయతేశ్రీవరాళశ్రీరాధా॥

చ॥ హరిహరులొదిపర్వవిజయ ధాతులఁ గాఁముచేతమోద దుఃఖరసములందు దేల్పుచుద కంఠములన్వీచుతిం చుభక్తులఁ సరగునలొచ్చుజ్ఞానమునొ సంగితురంబు విహమ్ములిచ్చియో వరమతియావరాంబికప్రభావతియైవిలసిల్లు గావుతఁగ॥

అర్థము—పేదీమతరీ=ఓబుద్ధిమంతురాలా! పాలధ్యా=అదివర్తముననుమొ మటికారగమైన, శ్రీవరాళ శ్రీరస=శోభాయుక్తయగు వాచరదేవతయే, అశేషాన=ఁనున్నవైన, వారిహరముఖాః=వారిహరుల మొదలగాగలవారని, మోదిభేదా=కంఠోపమము=దుఃఖమును తత్తత్కాలే=అయితముభవకాలమందు, నయస్త్రీ=

వ్యుత్పత్తి.

౧౫౫

పొందించుచున్నది, నిజపదవల = తనపాదపద్మములయందు, అనర్థ = కలహమున్నది, చిత్త = మనస్సుగలిగిన, చక్రిభూతాం = చక్రిభూతైశ్చక్రలకు, ఉష్ణాన్ = కోరికలను, భోగాన్ = విశ్వరూపిభోగములనున్న, ఇహవిరనుభవప్రావేశం = ఇహవిరనుభవాలనిచ్చెడి, తత్త్వం = స్తుతింపఁదగిన, జ్ఞానం = బుద్ధివికాసమును, యచ్ఛంతి = ఇచ్చుచున్నారె, విజయతే = పరోవ్యక్తార్థచే చక్రికాశించుచున్నది.

తా—హరిహరారులైనను సుఖదుఃఖము లొసంగసామర్థ్యముగల హరిరతేవతను నీత్రపొసేందిన నీవియోగదుఃఖమువశమింపుటేగాక, జ్ఞానోదయంబగుటవలన, విజయదినముఖురాలై యానందమును పొందగలవని తాత్పర్యము

శ్లో॥ తస్మాదద్యత్వమనీనియతాహరచర్యాకదర్యా
సప్యర్యాదాశ్రియభగవంసావతామిస్రిచాంద్రిం ।
సాసంకుప్తానిజభవతస్తద్వియోగేవజాతం
తావంసర్వంపారతితదనుస్వేష్టలక్ష్మీంరనోతి॥

తి॥ ఆపరశక్తికోర్కెలనయంబునొసంగునుగాననిచ్చుచి ।
యావదాపాతః గానియమహారివిహారముచేసిండ్లై
సావతమిస్రిచంద్రికుభంగిఁగొల్పినమెచ్చినీనున ।
సావముఁదీర్చుచుంబ్రములొసంగునునదగుభక్తిచెంపున్ ॥ ౧౦॥

అర్థము—తస్మాత్ = అందువలన, ఆ పరశక్తియొకానుష్టికసుఖములతో మృపదిగావున, ద్వమసి = నీవును, నియతాహరచర్యాకదర్యా, నియత = నియమితమును, అహర = అహారముయొక్క, చర్య = అనుచరణచేతను, అకదర్యా = నిరదిరభవదని దానవై, సప్యర్యాదా = యోగ్యమైనవదేతగదానవనుచు, సావ...చాంద్రిం సావతామిస్రి = సావతునిడిచీకటికి, చాంద్రిం = చంద్రికయైన, భగవతిం = అతః శ్వరిని, అశ్రియ = అశ్రియింపుమా, సా = అభగవతియు, నిజభవతః = నిజనునీజవలన, సంకుప్తా = సంకలించినవై, తద్వియోగేన = నీవియోగమువలన, జాతం = పుట్టిన, తామిం = మహాబాహులతను, పారతి = పొందిపడేయును, రదమః = తేజహితను, సేష్టలక్ష్మీం = తమిళములోకలకు సంకుప్తమున్న, రనోతి = కలగజేయుచున్నది

కా—కావున సర్వపాపములపోగొట్టు యాయాశ్వరినికపోనియమములు ప్రత్యక్షర్తవగల వావగుచు భావించుము. ఆమెయు నీనేవవలన సంతోషింపెననై నీవిరహతాపమును శమించుచేయుగలదు, అమితనీకోరికలు లభించునని యాపదే దుని భావించెప్పెను.—“నియతా.....అకదర్యా” అపోరనియమంబు, నభక్తి యవాయును ప్రేరంబుసల్పువారి, దిత్త మవ్యాకాంతంబుగా కుండునట్లనర్పి, కా మమోహదుల శమించుచేయు గావున, నీమెయునట్లుండవలయునని చెప్పుచున్నది.

శ్లో॥ ఇత్యుక్తైవశ్రీవసికీమపివ్యాప్యతంసాచితీర్థ
పాప్రసాగారంజమధసఖసాధువృత్తికితులైః ।
తత్కలాదివ్యవగతమహాశుక్రమాప్రప్తధైర్యా
లక్ష్మీనేవాకృతిమతిరభూత్త్యక్తలోకవర్జితారా॥

చ॥ ధనమనికాంతయ్యాగతిని తైర్థముఁ జెప్పుచునావేశోక్తిమం ।
దుననోకమంత్రమెద్దియొక రూపాలనుండగఁజెప్పిదానికే ।
తనమున కేగనీమెదిఁ వాచమువాయుచునప్రేరేరయై ।
మనమునన్యచింతలను, మానిభజించెసవాచరాంబిక॥ ౧౧॥

అర్థము—అధ=తరువారము, సఖసాధువృత్తిః; సఖః= స్నేహితులయందు, సాధువృత్తిః= యోగ్యమైన వ్యాపారముగల, కుశలీ=అకుశేరుని భార్య, ఇతి= ఈలాగున, ఉక్త్యుత=చెప్పినదగుచునే, శ్రీవసి=శ్రీశ్రీమందు, కీమపి=విదోయి క, వ్యాప్యతం=మంత్రేయాపమగుమాటను, వితీగ్య=చెప్పి, అనగాఉచితేశించి, నిజం=స్వకీయమైన, అగారం=గృహమును, ప్రాప=పొందెను. (ఇకవాయుకకాంత) తత్కలాది.....కృతా, తత్కలాది=అకాలము మొదలుకొని, వ్యవగత=పోయిన, శుక్రమా=దుఃఖముయొక్కరీతిగలదై, ప్రాప్తధైర్యా=ధైర్యము తెచ్చుకొని, త్యక్తలోకవర్జితారా=విడువబడిన ప్రాపంచకవర్జిసంగముగలదై, లక్ష్మీనేవాకృతిమతిః=లక్ష్మీనుపాసించుటయందు కృతనిశ్చయరాజైనది, అభూత్=అయ్యెను.

కా—ఈవర్గికారము చెప్పినదయవదేరచిత్తియక్షకాంత శ్రోత్రమం బోకమంత్రమునువదలించి తవగృహమునకు నిర్గమించెను. అనంతరమదిదు (అ

నగావాపతేరాంగన మంత్రోపదేశము చేసికదిమొదలు యక్షకాంతయు శోకముని
డిలి, లక్ష్మీనేవాయత్తైక చిత్తయగుట వలనపొప్పంచక విషయములనుండి తొలఁ
గినదై తత్సేవాసత్తురాలయ్యెను.

శ్లో॥ వ్యాఖ్యాత్రీ వచకృతిమహితం పద్మనీత్యంచ బుధ్వా
కత్యైల్యపసరణ కలాలోచనోత్పల్లవద్వా
స్నాత్వానీనాసు రుచిరపదేవీత దేవేద్యశాలి
ప్రోతఘ్రాణాకిమవీజవతి స్సాధ్యనివ్యాహరంతి.

౪. తెలిపెను, పద్మనీత్యమును తేటగమాసతియందునెంచగా
జలజనిభంబులొకనులు చక్కగఁగల్యనువిప్పినుప్తిదా
దొఁగి పవిత్రీసీరములఁ దొఁగినుఖాసనమందుఁ జేరిమా
ప్రంబదినానుఁ జేర్చి, జప మున్నదినిమ్ముగఁజేసెనెదియో॥ ౧౦॥

అర్థము—పరీకృతి=స్వభావముచేత, మహితం=ఒప్పదున్న, పద్మనీత్యం
చ=పద్మనీత్యమునైతే(అనగ. పద్మనీబాధిస్త్రీత్యమును, తామరదీగతవమునున్నా)
వ్యాఖ్యాత్రీవ=పరీకటిండుదుదవలెనే, కత్యై=పరీత్యూషమందే=కల్య...పద్మా క
ల్య=యోగ్యమైన, పసరణ=వికాసమనెడు, కలా=కళలలోగూడిన, లోచనో
త్పల్లవద్వా=వికసించినపద్మములవంటి శత్రీములుగలదై, బుధ్వా=మేలుకొని,
స్నాత్వా=స్నానముఁజేసి, మరుచిరపదే=మంచిచిహ్నములుగల, వీరదేవే=అనగ
నుండు, అనీనా=ఉపవిసించినదై, ద్యశాలిప్రోతఘ్రాణా, ద్యశా=యాత్రలయొక్క,
అలి=వరుసచేత, ప్రోత=భూర్వఁబడిన, ఘ్రాణా=వానికగలదై, అధ్యని=ధ్యనిత
మండగా, కిమవీ=ఏదోఒకదానిని, వ్యాహరంతి=ఈ చ్చరించుచున్నదై, జపతిస్త్రుఁ
జపముచేసినదాయెను.

తా—అయ్యకాంత తపఃపరీకారం బెట్టిదనిన. తానుపద్మనీబాధిస్త్రీయగు
టవే ప్రోతఃకాలమున తామరదీగ యెల్లువికసించునోయట్లైతన కనుదమ్ములనువి
ప్పితవపద్మ నీత్యమును పరీకటిండుదున్నదై, స్నానముఁజేసి కుదపదేవేననుఖా

భవభవభూత్యుతున్నదై, నానాగ్రహంబు దృష్టినుంచి నిశ్చలముగ జరుచుచేయు శుభ్రంభించెను.

“ పరీక్షితిమహితంపద్మినీత్వం” పాఠికకాలంబున పద్మతులు వికసించుట శ్లోభావసిద్ధము. అట్లనేనీయజ్ఞాంగవయు పద్మసదృశంబులగు నేతగ్రంబులవిప్ప ననియు, శేషచే, నీమెపద్మినీజాతిస్త్రీయగుటచే నవృద్ధినిత్వమును ప్రకటింపజేయుచున్నదని తెలియుచున్నది. మరియు “నురుచిరపదేపీతదేశే” అనునది అభీష్టప్రదంబులగు బృహద్యాసనంబుల నాసీనయగుటయు, “దృశా...ప్రమాణా” నానాగ్రన్యస్త సృష్టియగుటవలన తపోనీయమదాధ్యార్థము ముదికాధారణీయగుట యందు, “అధ్వని” మానమువలంబించినదై మానసికజపముజేయుచుండుటవలన నీమహాద్విగోనియనుములను నైష్ఠికతను బాటించున్నవి.

శ్లో॥ పుల్లాంభోజప్రథవరససంభావితంశీతనుంభ
స్యంపుష్టోపాగ్రహునిపయఃకిల్పితేనాదనాయ
స్వాంతర్గంధార్ద్రనమలిమరుత్సంగత్రాణావర్ణా
తేవిధ్యానావహ్నారమహితాగారకృత్యైయమాసీత్ ।

చ॥ జలజమరందన క్తమగు చల్లని, నీరములై ననింటిలో
చులగలయాపుపాలయిన బానము సేయఁ గాలిమాత్రోమే
పాలత్రాగహించిభుక్తిగను మోదముతోడపరాంబికావదం
బుల్బుమదినిల్పియింటితని బూనక ధ్యానముసేయుచుండెడిది । ౧౩॥

అర్థము—పుల్లాం....నితం, పుల్లాంభోజ=వికసించినతామరపుష్పముల నుండి, పరీధవ=పుట్టిన, రస=మకరందముతో, సంభావితం=కూడుకొనిన, శీతం చల్లని, అంభః=ఉదకమును, సంపు....స్పృశం, సంపుష్ట=తాగునీటిపంటడిన, ఉపాగ్ర=అత్రనుండి, సృత=పీఠకబడిన, పయఃఅపి=పాలుమాన్, అదనాయ=భుక్తికొనుట, నకల్పితే=ఉపయోగించబడలేదు, యయం=ఈయక్షకాంత, స్వాంత... వర్ణా, స్వ=తనయొక్క, అంతర్గంధ=అంతఃస్థంబంధముయొక్క, అర్దవ=సంపాదనయందు, మలి=బుద్ధిగల, మరుత్=గాలితో, సంగత=కలుసుకొన్న, (పాణవర్ణా=

ద్వితీయస్కంధః.

౧౩౩

పొగడమునామగలత, అనగాకాయభక్షణమార్తయెటనుట, తాదాభ్యాసః
కృత్యా దేవీధ్యానా=అనరాక కృత్యానముచేత, ఆనవ్యత=విడిచిపెట్టె బడిన, అత్యంత
తా=పితృయన్న, అనారకృత్యా=గృహవాత్యపారములగలత, అనీక=అంతవిధమున

తా—తనంబాచరించుచున్నది యక్షకాంతపరదేవికాధ్యాన పరతతయనుట
చే పద్మపంపానీతంబులగు శీతలోదకంబులనుగానీ, చక్కనియాపుటలనుగానీ యా
హారముగాగ్రహించక పోయెను. మఱియు నాపైపొగడకాయలుపుటతో సంబంధము.
జొందనతనవి కోరికతో వెలువరిపిల్లవాయువులు, మెల్లగానీ పైకీరమున, జగిల్చి
బయలు పెడలుచున్న వాయున్నట్టిమె నిశ్వాసోశ్వాసములనురుతుండె. కావున
కునాయాపుమాత్రమే జీవనాధారంబనియు, నదియుబుద్ధిపూర్వకముగ గ్రహించి
దేవనియు “స్వాంతర్గతా” ఇత్యాదివిశేషముచేతెలియుచున్నది. “నాదభావ
కకల్పితే” శరీరసుఖదాయకంబులను నీవస్తువుల నిశ్చేషముగా విడిచెనటనలన
నీమెనైట్టికతయు తపోమహిమయు పరియరమగుచున్నవి.

శ్లో॥ ఏవంజాతేకియసిమహాతే శి మానీకేకలబ్ధే
స్వప్న దేవీవిహితవిలసత్సన్నిధానై వయాచే
తుష్టైవాహంతవనియమరస్యక్తిప్రవతాస్యా
మత్కరుణ్యాదుపరిమహితేభోష్యసేభవ్యభోగాః॥

చ॥ జగదగ్రగంధకాలమిటు స్వప్నమునగనునీందీయాచరా
త్వరయిటువలెనేదయిన భక్తికిమెచ్చితిసాధ్వినీవున
త్వరముగవీడునిారపము భవ్యసుఖంబునంబు దెలింగము
త్కరుణకుఁ బాత్రులై భువిముదంబునుబొందనివారలందురే॥ ౧౩౩॥

అర్థము—ఏవం=ఈప్రకారముగా, తియశి=కొంత, మహితేజాహి=త
నస్సుచేకొన్నయన్నకాలము, జాతే=జరుగగా, త్వరితై=కత్తపాద్యతైవ, స్వ
ప్నై=స్వప్నముయ, విహిత=చేయఁబడిన, విలసత్=చిరకాలమునున్న, చన్ద్ర
ధానా=శాన్తిధ్యముగలబ్ధి, దేవీ=అనరదేవత, ఏవం=ఈప్రకారము, మహి=పరి
తమ, మహితేజఃపితృవాదాల్లా, తన=నియొక్క, నియమతః=చింతమువలన, అ

హం=నేను, కున్నవ=సంతోషించినవాడనే. త్వత్ ...వగ్రీతా, త్వత్=వినువల
 దీక్ష, తివగ్రీతా=తివగ్రీమన వగ్రీతముకదావపు, స్వా=అగుమా, ఉపరి=ఇక
 విదాన, మత్కా-యన్మాత్ = నాదయవలన భవ్యభోగాన్=మంచినపకులను,
 శోద్యసే=అనుభవించగలవు.

తా|| ఇట్లుకొంతకాలము తనస్సుచేసినపిమ్మట ఆపరదేవత స్వప్నమందు
 ప్రత్యక్షమై, “నీతపమునకుమెచ్చితి” ఇట్టికవినవ్రీకమిక సల్పినను. వాయనుగ్రా
 హము వలన నీకునుఖములు గలుగునని చెప్పెను.

భక్త శ్రీనివరతిరభతన్వయశ్చేత్వరస్య
 వ్యాహరంమేఽద్యవిఫలయితుంనోచితంపర్యమేతత్
 త్వేవారస్సముచితరసాత్మస్త్రివాంవివ్రయోగం
 నేచ్ఛామ్యద్యపగ్రవిఫలయితుంవత్తేవీమన్యత్ ||

చ|| విలబిలందుభక్తగణహారచిరత్నమువానివాక్యమే
 జాలకుదిప్పునీయెడఁగఁగతనమందిలిరీదుసేవకో
 బాలవియోగదుఃఖమెడఁబాపఁగఁజాలమదినిదీక్షమే
 పోలఁగఁజెప్పెదవ్విషయపురార్థకృతమిదివిస్తరముగగ|| ౧౫||

అర్థము—భక్త.....తః, భక్త=భక్తులయొక్క, శ్రేణి=సమూహమనెడు
 సర=హారమునకు, తన్వయ=మధ్యమగేయనట్టి, అనగా భక్తాగ్రేసరుడైన, తస్య=
 ఆ, యక్షోత్తమస్య=కుదేరునియొక్క వ్యాహరం=మాటను, విఫలయితుం=వ్యర్థము
 చేయుటకాదు అద్య=ఇప్పుడు, మే=నాకు, నోచితం=కనీసకాదు, ఏతత్=ఇది
 సత్యం=సత్యము, మత్సేవారః=నన్ను సేవించుటవలన, సముచితరసాన్=పుట్టినపం
 తోషముకలదానైనను, అస్మి=నేను, వాం=విాయొక్క, విప్రయోగం=వియో
 గమును, విఫలయితుం=పోగొట్టుటకు, నేచ్ఛామి=ఇష్టపడను, అన్యత్=ఇతర
 మైన, వీతం=కారణము, వత్తే=ఉన్నది.

తా—భక్తులలో నగ్రగణ్యుడగు నాకుదేరునియొక్క వాక్యముల వ్యర్థముగా
 గఁజేయుట గుర్తధము. (భక్తవాగ్దోష్టమువలన ముమ్మార్చులైన కట్టుబడుచురనుట)

నీనిష్ఠానుభూర్వకమున నీవకు మిగుల సంతసించిన దానైనవచ్చితే, జన్మాంతరకర్మవిశేషమున నీ ప్రాప్తించిన మీదియొగము పోగొట్టపాద్యముకాదు. కావున నీరచంబుడును. “ నాభోగాత్మైకైకర్మ ” అనున్యాయమున, నీశ్వరదర్శనాక్షిలవల నవాగామిసంచితములు నశించినను, అర్హముయొక్క వేగమాపకకర్మముగఁగననియు, నోకజన్మమున మనుజుని యనుభవము నానిననుకటిజన్మయందలి నడకములు జ్ఞాయుండుననియు నూచించుటచున్నది.

“ రీజమశ్యక్ ” పుణ్యపారమారుములగు కర్మలయొక్క (వాసరలు)

శ్లో॥ పూర్వోత్పత్తౌదుహిత్యుపరయోర్ధర్మకోద్యద్విరంసాం
జ్ఞాత్వాప్యేకోమరివిరహతోలగ్నకోభూన్నదైవాత్
సోస్మిన్మచ్చన్యధావతతికపాస్తబాభోవియోగా
త్కింసోకర్మస్వఫలమచితంసంతనోతీహజంతోః ।

చ॥ మనుకటి మీననీమగఁడు మోహముడై నలరాజు కాకలగ
గనలినకూతునల్లరనుగాంచియు వారలఁగూర్చుకొండె గా
పుసరదీభవంబునను లొండెవియోగకుచంబుదప్పిపో
పుసరవకర్మకర్థము నొందకజీవులకెందుమానినీ ॥ ౧౬॥

అర్థము— ఏకః=ఒకడు, (నీభర్తయెనుట) పూర్వోత్పత్తౌ=పూర్వజన్మమందు, దుహిత్యుపరయాః=తనమహారైకునల్లనికని, దర్పకోద్యత్=మవ్వుదునివలన గలిగిన, విరంసాం=సంభోగచ్ఛను, జ్ఞాత్వాపి=తెలిసికొనియును, మురివిరహః=మరితెగ, దైవాత్=దైవశక్తిమువలన, లగ్నకో=సంభారత, నాభూత్=కాలేదు, (సూ=అత్యుత్తము) (అధ=తరువారను), అస్మిన్ జన్మని=ఈజన్మయందు, తన=నీకు, నరిః=భర్తయై, వియోగాత్=విరహమువలన, ప్రాప్త. బాధః=బాధనపొందినవాడు, ఇహ=ఈలోకమునందు, జంతో=జంతువుయొక్క, కర్మ=కర్మము, ఉచి తం=తగిన, స్వఫలం=తనఫలమును, సోసంతనోతికిం=తేయదావని.

తా॥— తెప్పినకూతుననునగా, నీవతివకుకటిజన్మమున తన పుత్రికయొకల్లమను నొంభోదులై ముట్టుకొనియుండుట తెలిసియును, తెలివితమచే హరి

నమోగఘమును సమహర్షకపోయె, కాన నీజన్మమున తాను పూర్వమొనరించిన వియోగఫలము నిష్క్రమ నిష్నైదగతాయుటచే ననుభవించవలసె తా మొనరించిన కర్మ ఫలమెంతటి వారికైన ననుభవించక తీరదుగదా, “వియోగాత్ ప్రాప్తిస్తద్భావః” అను టవలన జన్మాంతరముననే పాపంబొనరించిన తదమహాపంబగు ఫలంబుననుభవమున పుట్టువున పొప్తింతుటను నూచించుచున్నది” అనగా దానహీనునకు దరిద్రిత, కర్మహీనునకు నీచజన్మలు, కృతఘ్నాదులకు బలవన్మరణము మొదలగునవి యాయా పాపంబుల కనుమానమునుభవంబుల సంప్రాప్తిమునట “కర్మస్వఫలం” కర్మమొక్కఫలము దేవతాదులకైన ననుభవించినగాని క్షిణించదు, అద్వైతానందముట వలను నడదు. ఇందుకు ‘ప్రారబ్ధంభోగతోన శ్చ్యతే నియు’ పాతవిధిపరిపాకాననబాలంబున యః (భర్తృహరి) ఇత్యాదియాస్తవాక్యంబుల, చంద్రుడు క్రమాక్రమము కలవాడ యొక్క క్షిణదళవిడువబాలనటుల సెంతవారి కైనపూర్వకృతకర్మ యనుభవనీయముని తెలియుచున్నది, మఱియురామాయణోత్తరకాండమున దేవతారూపమునొందినయొకరాజు పూర్వమున తానన్నదానాదులచేయనికతంబున నాకలిజన్మలదకమందరిక వభోజనుడయ్యెననుటయు పరిసిద్ధము.

శ్లో॥ అన్యోన్యోద్వృత్త్యైవయవశే తాజాతకేందర్పదర్ప
క్రాంతిక్రీడానశగఘనసౌర్యయానోజయోశ్చిత్
అభీహిత్యంస్త్వపదవిన మంలౌద్దు కామావకాశం
వాదాపచంతదసివిధురాకావచభస్మహ్యమ్॥

చ॥ స్మరవశులై నయూనలకు శంఖశివై తొలిమననీపు వా
రిదువులుక్రీడసిల్పురిరి నగరివివిధిజనంబనారొ
వఱయొగ వారికూటమికినడ్డముగానటియించియుంటివో
తరుణలభించె నీవిరహరాగముశాపముచేతభోగ్యమై ౧౭॥

అర్థము—అన్యోన్య...మనసో, అన్యోన్య=ఒకొకరియందు, ఉద్వృత్తి=ప్ర
క్షుచున్న, ప్రణయ=ప్రేమానునకు, వశతః=స్వాధీనులగుటవలన, జాత, ప్రజ్ఞన, కం
దర్పదర్ప=మదనోజ్జ్వలముచేత, క్రాంత=వ్యాపిమైన, క్రీడా=సంభోగమునకు,
నశగఘనసో=అధిపమైనమనస్సుగలిగిన, కయోశ్చిత్=ఓకొకరినగు, అర్థయో

ద్వితీయస్కంధః.

౧౦

కో=తగిన యావనపంతులును, అరి=చెలికత్తెనన, త్వంహి=నీతన, స్వమదవన
యం=తనయందువారికింబయదకువను, బోధుకామా=తెలిపికొనవిశ్వయించినబాద
తై, అవకాశం=వారికియవకాశమును, నాకాః=ఇచ్చినబాసప్రకాశు రవ్=అచూ
రువులన, నివం=ఈవిధముగా, విసురా, విరహాచరించి, అనీ, అయితిని. గనుక, కా
వీధిక=కావమే, చక్రిసహ్యః=అనుభవించుకొనడి.

తా—తొలిబాముననీవాకరికడ చెలికత్తెనయిండి మారావళంబున మదన
ప్రేక్షతై నేడకదమమున్న జవ్వములకు నాకాభంగముగ నీయందువారికింబ విశయా
దుల బరికిలింపుటకై (అనగతనను తిరస్కరించి ప్రేక్షార్థముంబొకకాపుకేగడనా,
తనయందని యదగదునేతమకుకుంబు తెలియచ్చుకుండెడకొయను పరికిలనకై)
చారి ప్రేమాంతురముల వృద్ధిచెంది భవించనవకాశమిచ్చుకైతిని, కాపురనేసికినియూ
గముసంభవించె. ప్రియంకృతమనుకగ్రమ్మననుభవించినగానితిగడు.

ఈశ్లోకద్వయమువలన జీవులు కర్మఫలములై జన్మాంతరమనందునూ పర
స్పరసంబంధముకలవారై, తదనుమాపఫలంబుల ననుభవించుటకొఱకు సప్రవాహావళం
బున కాస్తాదులేకీర్తించినట్లు కొంతకాలమనొక్కాత్రికయ సుఖదుఃఖములనుభవించు
టకై నొకవొటగుడుచుందురనియు తెలియఁచున్నది.

శ్లో॥ ఇత్యాదిశ్లోన్మునిరకరుణాసారమంతర్దితామాం
తస్యాం కామేశ్వరవరతనాపుష్పితై వాస్సువాభీ
తద్యత్రాస్తంసముగదదరంసంప్రసన్నాత్సవృత్తి
నై నాభూచ్ఛవృత్తపకతమకలాదైన్యతాపాతీరే కా।

చ॥ పరశివకాంతయిట్టులని వార్ధక్యపాపగయతు కాంతనై
వరసివియోగ కారణముబల్కి శుభంబని చెప్పిపోవఁగా
సరగునమేలుకాంచిచెలిస్వక్కుకధాఽధిమాకుశీఘ్రమా
దరమునఁ జెప్పి దైన్యపరితాపమువాసిదొలంగిమేఘుఁ డా। ౧౦।

అర్థము—కామేశ్వరవరతనా=కామేశ్వరునిభార్యయగు, తస్యాం=ఆవర
ణీవత, చ్ఛవితకరుణాసారం, స్మరిత=స్మర్తవైన, కరుణాసారం=దయాధనమగు

నువ్వున, ఇతి=ఈప్రకారముగా, అదిగ్ధ=చెప్పి, అంతర్వితాయం=అంతర్వీక్ష
 ముహూర్తమునకుండగా, అన్యదాశి=మాచరి, ఉత్తైతవ=తరువాత, తద్వ్యతాం
 తం=అన్యత్వత్వతాంతమున, సంప్రసన్నార్థవృత్తి=నిర్మలమైనమనోభావ
 ముగలదై, అరం=శిశువుగా, సమగదత్=చెప్పెను, తేన=చాచిత, వ్యవగత
 రేకా, వ్యవగత=నోయిన, మహాదైవ్య=గొప్పదీనత్వమువల్లైన, తాపాతి
 రేకా=సంతాపాతితయముగలది, ఆధూర్త=ఆయెను,

తా—ఈప్రకారమాలితామహాదేవి కరుణారసము వెల్లివిరియవట్లుగా, తొ
 లిరామున వీరీవర్చివయవరాధముల వెలిబుచ్చి, మీదకుధంబానగుచునని చెప్పి
 యంతర్ధానమునొంది, పిదపనీయక్షకాంతయు దుఃఖమునుబిడి దేవీభాగ్యములవలన
 నోచార్చుచెంది నిర్మలమగుచు యీ యావృతాంతమును మాకుంజెప్పి “అధం” ఉ
 త్తైతవ వీరివలన యోగ్యమగు స్వప్నముగాంచినపుడు సర్వరమగా రేచుటయు,
 మరల నిద్రానకులుగాకుంటయు నీమొదలగు స్వప్నకావ్యానిగుణ్య కృతరసలు
 మాచింపబడుచున్నవి.

శ్లో॥ అప్యేవంసామమసహచరీర్థక్తభోగానువక్తి

శ్రీదేవీమత్కరుణకరణవ్యామృతీర్థితభా
 తత్సేవానుప్రయతహృదయాసాయనాపీతదుగ్ధా
 రత్నాదున్యోదితశితమతిర్వరతేనాధువుత్తాః

చ॥ లలితవచించినామఖములవృద్ధి గోరకయక్షకాంతర

దలఃచివరాంబికామదిముదంబోజవంగంశేవరీముగ
 సలుపుటవీరభేదయయి సంధ్యలఃకాలము గోరిశ్రీసతి
 లలితకటాక్ష దీక్షణములవైలఃగోసతిసచ్చరత్రయై॥

౧౧॥

అర్థము—మమ—నాకు, ప్రియసహచరీ=స్నేహితురాలగు నా యక్షకాంత,
 విదమమి=ఈప్రకారము లలితనుండి వరముపొందినదైనను, త్యక్తభోగానువక్తి=
 విడువబడినవిషయోచ్ఛ్వలంబై, శ్రీదేవీ...వృత్తి, శ్రీదేవీ=లలితవ, మతోరగణ=
 సంపదముజేయనట్టి, కరణ=వ్యాపారములందు, వ్యామృతీ=వ్యాధికలంబై, పీత

వ్యతిరేకము.

౨౭౭

భేదా = విచారమునకుదలి తత్వమును = అలిఖితావలయందు, ప్రతినితమ్మదయా = నియతమైనవనస్సుగలదై, సాయం = సాయంకాలమందు, అనీతమ్మకా = పరకారమున ముచేయవలయు, తత్కా... మదిః, తత్కారణ్య = తానీదియొక్క దయచేయు, తది. త = కలిగిన, సితమతి = చురుకైనబుద్ధికలదై, సామర్థ్యతా = సత్త్వాసాధముకలదై, తర్కతే = ఉన్నది.

తా — ఓ నేనుదా ! ఈసౌకారము నాచెలియకు యక్షవరదేవతచేసేవార్యః బడివను, విహీకనుభేద్యలనుపిడి లలితాంబికనింకను మెప్పించుటకై పూజించుచు, తత్త్వాబావరతకయగుటచే దుఃఖోపకమనంబునొంది, దివపాపసానమువరకు భుజించు కయే నిర్మలమానసయై సద్వ్యాపారంజల కాలంబుపుచ్చుచు, క్షిణోపహరితయై యున్నది.

శ్లో : గావస్థా నీవరశివవధూదివ్యనామూపశీనాం
గాధాస్థా నేభవనజనని భవ్యలీలాకథానాం
క్రీడాస్థా నేచిదనః = నేర్పొండై తేయయద్ధ
చాగ్ల్యానాం పశీదివనుహా తాభవిత్రవసః క్రిః॥

చ : పరశివకాంతినాయుని లెపాయనుగానము నేయనందిన
దయచుగనాజగజ్జనని సవ్యతభావభుజాలకించు ము
దరముగనాటలాడలలితాశ్చర్యభండమరాభిభండనం
బరయగజాపుకాలమిటు యాపననేయును భక్తిరీతిమాః ౨౦॥

అర్థము - గావస్థానీ, సంగీతకాలక్షేపమునకుబదులు, పరశివవధూ = లలితయొక్క - దివ్యనామూపశీనాం = సహస్రనామములయొక్కయు, గాధాస్థానీ = పురాణకాలక్షేప సమయమున, భవనః = ... కథావాంభవనజనని = అలికమాతయొక్క, భవ్య = మంగళపరిదమైన, లీలాకథానాం = విలాసవృత్తాంతముల యొక్కయు, క్రీడాస్థానీ = ఆటలకుబదులు, చిదనలజః = లలితయొక్క, భండై తేయయద్ధ = చాగ్ల్యానాం, భండై తేయ = భండానుయితోనైన, యద్ధచాగ్ల్యానాం = యద్ధత్రైభుజములయొక్కయు. పశీనక్రి = పశీనంగము, పశీదివనం = సవ్యమును, తాభవిత్ర = తత్త్వంతము = తదనుభవమునది. అహా = అశ్చర్యము.

తా—చిరగ్రహమును పరిగ్రహించుననుభవమును పరితాపముననుభవించి పరమమును, శ్రుతాంతమును సమయముందు జగజ్జనవిరిలాకధలను విడుచును, అట్లయిననుభవముననుభవించి శయ్యకృష్ణ-భందానురవధ-కామకృష్ణములను విడుచును, నాయుత్తకాంతకాలయాసము చేయుచున్నది. పల్లవమును సమస్త కార్యకరణమును నామమమమమర దేవతాయత మయముండెననుట.

“విదగ్ధి నుండసంభూతా” ఇత్యాదిలలితాభాస్మయల విశేషములచేతను వికారాంతకలమందు భందానుభవము చేవతలుబాధించబడుచుండ నాబాధావనోదా వంబువత్త ముమ్మూర్తులమృతాశక్తి నారాధించు, విదగ్ధి నుండి యాపరాశక్తి లలితా గూడునున వతరించికర్మధానించెనని లలితాభుండమునవ్రీక్షింతు “నానస్థాన” ఇత్యాదికమున,

శ్లో॥ భావీయానీత్పురతసమయద్భాస్మతోద్ధృటనేన
 వీడాహసమ్మరణజనీతామోదభారవదాశ్రీ
 తాంమాన్ధ్యాలిమివనగణయత్యేవసాస్మద్యయన్య
 భార్యాహరేవిగళితమిహాః కాగ్యమంబుకేలని

చ॥ కరిసమయోక్తులగా జీవితరమ్యతరంబుగఁబలుకఁ జెటనం
 చితముగనొప్పుసిగ్గునొక చెంతనుచుసముమోదమందును
 మృతమతియాకుకంటియైన, సాకు చుచుండినఁదిండిలే మా
 సతిగనిపిల్లిరితిగ నసహ్యముఁ జెందుచుమండెనక్కటా॥ ౨౧॥

అర్థము—యా=వి, భావీ=గోరింక, మరత...నేన, మరతసమయ=వీడా
 సమయమందలి, భాస్మోక=పొడిలమొక్క, ఉద్ధృటనేన=వ్రీక్షించుచునేన, వీ
 డాహస.....వాప్రీ, వీడా=అల్లమొక్కయు, హస=నవ్వులాటమొక్కయు
 మృతించుటచేతను, జనిత=ప్రజ్జిన, ఆమోదభార=సంతోషాతియమును, చిరదా
 ప్రి=చేయుచున్నది, అనీత్=ఉండెనో, హ=ఆ, భావీ=గోరింక, ఆహార=అహ
 రమందు, విగళితమహః=అనర్థ రేకయుండి. కార్యమంబుకర్తవ్యమును, అంబుకేలని

పాంచాయన్యవృత్తిః, అస్మద్వ్యయస్యా = నానభివృద్ధి యస్మి, తాం = ఆకారాణి, మాధ్యారామిక = మధ్యారామికవలెనే, వగలయశ్శబ్ద = ఇత్య-చేమటయేలేదు

తా—మతీయూర్ధ్వము కేరీమంపిరమున క్రితానమయమందరి కనాశ్చ్యుతవళ మలను కాలాంతరమున చెల్లడించితనకుసిగ్గును నవ్యవృత్తి మాటమాటికి గల్గించెడిచెల్ల పుడు గోరువంకను గాంచి యన్నితావందమువొందు, నీమెయిచ్చుదు వియోగముచే చిత్ర స్వాప్యములేక యాచారదుల జోశ్యము కలుగకే మహానకుండుటచే తనవల్లక చిత్తగుచున్న నాపక్షినిగాంచి లేక్కలేయకయే మధ్యారామికవలెతరస్కరించుచు న్నుడి. అనగ “దుఃఖిలేమనసిసర్వమనవ్యా” న్మునునట్లు చిత్ర స్వాప్యము “తనియో మెకుడేభ్యపాపనగాక మతీమయ రుచించుటలేదని తార్కర్యము “మాధ్యారామిక” యనునది “శ్యావకమక్కుటమార్గలఃపోషయంతి దినశ్రోణం ఇవాజన్మనికాద్యోర్వంధం చాలః కోటిజన్మను” అనునట్లుమార్గాల పోషణముకాస్త్ర నిష్కర్షంబగుట చక్రికర్షణ “రాశీలహారేవిగళితమనాః” ఈయనవియోగతాపమునుజూచి వత్సలహృద యాచారదులనుపేక్షించుటచే నట్లుకప్పట్టుటచే నిదియు తమపానుభూతిని గన్పించుచు న్నుట్లు ముగించుచున్నది.

శ్లో॥ పున్నాగస్యచ్చదవిటవిసంక్లప్తనీలాభిబుధ్ధే
య్యాలేమాన్యాసితమరకతగాగ్రసందీప్తవీర
బర్హాపీనోదిప్రమతిశరత్కాలమాకాంక్షలేఽభా
ధీమార్థావిప్రమదహృదయశ్చాత్రప్రమాంక్షతేయః॥

చ॥ దళములుచాలగల్గజలదంబయివిభ్రమః తేయపొన్నకిం
దలలితమాసనీలరుచితార్థ్యలోలాసనమందువిల్పిని
కృపితఃదలంబెనెన్నితనశేతువయైవశరత్కాలగమం
బలఘమనీపిక్వమిప్రదై ననుభావితభంబుగోరః॥

అర్థము—ఇదవిటవిసంక్లప్తనీలాభిబుధ్ధే, ఇతః=అతఃయొక్క, నిటవి= బుధ్ధియుదేత, సంక్లప్త =చేయబడిన, నీలాభిబుధ్ధే=వల్లదిమేళుతునుబుధ్ధి, బర్హాపీనో=పొన్న చెట్టుయొక్క, మూలె=మూలభంబు, మార్హా.....నీ, తేయః

దూర్వాంశువుగడ్డివలె, అనీతః=వల్లభున, మరకతగావః=గరుడసప్తంచేత, సుం
 దీని=తృణాశించుచున్న, పీతః=అపవనుడు, అనీతః=మాన్యుఁడు, బద్ధి=తెనులి
 (ఇత్తుడు)రిత్రుమహి=కరుగ్రీవము, శరత్కాలం=శరదృతువును, ఆకాంక్షతే=
 కోరుచున్నది, యః=ఎవడు, భావి=రాబోవు, పశువహ్నిదయః=సంచోషయను
 నునమ్మునందుకలవాడై, కాశ్రీణం=కరుగ్రీవంబంధమైనవానినైన, మాంశురే=కోరు
 చు న్నాడో, సః=వాడె, ధీమాన్=బుద్ధిమంతుడు

కా—అమలయెక్కైకాలముచేత మేఘమును భ్రాంతిని కలగజేయుటవ్నా
 గవృక్షముయొక్క మాటమందు, దూర్వాంశుకములవలె చచ్చజైనచచ్చరావీటపై
 నుండిన తెనులియును, ఇత్తుడు తనకు కరుగ్రీవయినను, యిత్తునికాపానధికును శర
 త్కాలాగముమనె కోరుచున్నదివలె నెయున్నది. భావితుభంబులగోరి యప్పటి
 కడగండ్లకులాల్యడ పరుకట్టువాడే బుద్ధిమంతుడు.

“రిత్రుమహి,, స్వామిహితమును గోరునీవకులు తమకష్టములను గణించక యజ
 మానునికే నుఖంబొనగూర్చుటయే యవస్థకర్తవ్యంబుగ వరిగణించురు.

శ్లో. కీరేలింబభ్రాయపరనశేస్వాధరాస్వాదనోత్తే
 గచ్ఛత్యారాత్స్వవలయమణీశ్రేణీకాదర్శనన
 కాదుర్యాద్యాకరకఫలభూవిజబుద్ధింవ్యరాని
 త్స్వహోపశ్యత్యపివిధురిలాదుఃఖనశీకీన్మునేవ్యం

చా. తనయధరంబుబింబయనిదాపునఁ జేరినజల్య నోక్క రా
 దవలయమాగ్గిరత్నములదాడిమబీజపుటానలివిదా
 ముత్తగనానుదానవిరహంబునఁజూడదుదానినివృథా
 న్నవకుముదంబుగానొకఁడు నోచుటఁ గాంచితిమధరాధలిగ్ ॥ ౨౩ ॥

అర్థము—లింబభ్రాయపరనశే, లింబభ్రాయ=దొండవీడవలభ్రాంతికి, చరణ
 తే=లావణివలె, స్వాధరాస్వాదనోత్తే=స్వాధర=తనయధరమయొక్క, అస్వా
 దవృక్షముకించుటయందు, తిత్తే=అనుకీలనై, అచార్=పరీక్షింపవలె, కీరశ

చింతక, గచ్చరి = తద్వివరణముండగా, యా = వివాసభి, కారుణ్యతో = దయవలన
స్వవల..... చేన, స్వవలయ = తనకంకణముందలి, మడికేసినా = రత్నములచేత
సయొక్క, దర్శన = చూపుటచేత, కరకఫలభూమి = దానిమ్మగింజలయొక్క
బుద్ధి = మరల, వ్యతాసితో = చేసినో, సా = అట్టిచెరి, విభుతా = విరహానతి
యై, నోనశ్యర్యపి = దానిచూపుటయైనలేదు. దుఃఖనః = దుఃఖము జేందినవానికి,
నేత్యం = నేనించకగినది, కిం = ఏమున్నది.

తా—నాచెలియొకప్పుడు విలాసముగ చిలుకనుదేరదీయునప్పుడది నొండవం
దను భోమచేసి మెహంది గజవయల్నింప, దనముంకేతకంకణముందలి మాణిక్యము
ల వరుసనుజూపిరానికాహారంబగు గాడిమనీజముల భోమగలిగించి తనయగరస్వ
ర్యనమునుండి తొలగించుచు విలాసముగ కాలముపుచ్చుచుండెడిది. ఇప్పుడట్టిసంతోష
మునునీది వానినెంతైన తేరనిచ్చుటలేదు. దుఃఖవంతునకెవ్వయునుదంబొసగ స
మర్థములు గావు.

సోః పోద్యత్రోష్ఠీచయలితైరికర్కశైశివద్యతోతై
శోజాంభోజచ్చదనుచిభిర్మందమంతైశ్చభంగైః
యానశ్శిఖిర్విశదగనుతామరగూహట్టికానాం
నాదైర్వాఃస్వమనుచరశీతీర్ష్యయేషేషితేనో॥

చా చంచలమనసంపదను, సారసకర్కశకుట్టవైఖరి
మించినయెఱ్ఱకల్పవన మెల్లగవచ్చు తరంగశోభరా
యంచలయానపుంగరిమ నాదరిచెట్ల వికస్వనంబు దా
నెంచుచునాకున్ది సరియేయని వాటిఃఖాదదీర్ష్యచా ౨౬॥

అర్థము—పోద్య.....లితైః, పోద్యతో = ఎగురుదున్న, పోష్ఠీ = చేపంయొ
క్క, నిరణు = సమాహుమయొక్క, లలితైః = విలాసములచేతను, అనగ = తత్వద్య
శశేత్రవిలాసములచేతనవిభావము, కర్కశైః = మిగుల చిగుపుగల, పద్మతోతైః =
తామర మొగ్గలచేతనూ, రత్నద్యస్తనములచేతననుట, శోజాంభోజచ్చదనుచిభిః
శోజాంభోజ = ఎర్రకలువలయొక్క, చ్చద = దళములయొక్క, సురుచిభిః = కాంతు

లచేతను, తత్సదృశరదర్శనములచేతననుట, మందముంజై = అత్యంతము మందము
 లైన, భంగై = తరంగములచేతను, తత్సదృశవలీ భంగములచేతననుట, బళదగదు
 తాం = బొంబలయొక్క, యావక్రిశిః = గమనసంపత్తిచేతను, తీరభూమిట్వికా
 నాం = బిడ్డనయ్యుండెడి చెట్టుయందలి కోకిలయొక్క, నాదై = స్వమలచేతను,
 తత్సదృశమగు స్వనముచేతను) మాటలచేతను, వాపీ = సగముస్వం = తనను, ఆ
 మదరతీతి = ఆనుసరించుననెడి, ఈర్ష్యగ్నివ = ఆమాంసచేతను విలెనే, నోతా
 క్షతే = చూడను.

తా—విగ్రహగదుఃఖార యగునామేలిక, బలక్రిదాదులబరిత్యజించుటేగా
 క, కీర్తిదార్థంబగుదిగుబావితనయవయవలొసంజున కమరూపంబులగు మత్స్య
 ది నస్తునముదాయము గ్రహించి కృంగారాకృతవిహించిన యొక స్త్రీవలెనే, ఇవ్వదు
 కృశించియున్న శనగధి క్షేపించుననితలఁచుకొన్న కందిన నానివలెనే దావిగనుగొన
 నైనతలచెట్టును. అంతయునకప్పుడలో నుండువారు పూర్వమునతారను భవించినట్టి
 పొఖ్యముననుభవించుచు విలసయుగ నుండెడివారిగాంచిన, తమపూర్వస్థితిస్మరణకు
 నచ్చుటచేదుఃఖంబుమితంబగుననియించి నట్టివారినియమైకొన్న కందిన వారివలెనే
 వారి కాపనొల్లరనుటలోకామభవప్రసీద్ధము.

కో॥ స్వాజ్ఞాకర్తృప్రతిపక్షినే హస్తయుఃప్రేమభావా
 దాగారాంతస్థగితలలితాశ్మలన్వభృహేతోః
 వక్షోజారాంబరవిలసనం యావిధత్తేస్యసేయం
 నై వాపశ్యత్తమదితకుచాతానిమాలివ్యభాంజి॥

చ॥ కరిజనమాజ్ఞలేచి నిలువంబడియుండిననై న నింట చి
 త్తరువులు స్వచ్ఛమైనను ముదంబునఁబయ్యెదతోడదానెనే
 మరుదభుకొల్లెగఁచుదుచు మానినియివ్వుడు మాసియున్న చి
 త్తరువులఁజూడదీవిరచా తాపమునన్పుది గుందిమేఘమా॥ ౨౫॥

అర్థము—పరిజనై = పరిజనము, స్వాజ్ఞాకర్తృప్రతిహి = తనయాజ్ఞనుచేయు
 యుండ్లవారే, యా = వివాదలి, ప్రేమభావాత్ = ఆసక్తి వలన. అగారాంతస్థగిత =

ద్వితీయస్తకః.

౩౭

ఇందిరానతి మంచబడిన, అరిర=చక్కని, ఆశ్విన్య=పటములముగ్గు, బావగ్ధుశా
తోః=సాందర్యము నిమిత్తము, వక్షోవాతాంబర=పైటకొంగుయొక్క, విలసనం=
ప్రసారము, కుదుముటకై యనుట, విగతైశ్మ=చేసెనో, నేయం=అయియన్నకాం
త, తదుదితకుచా=అవిరహమువలన బుట్టినదుఃఖముచేత, మాలిన్యభాంజి=మాలిన్య
ము సాంపిన, తాని=అపటములను, నైవావశ్యత్=చూడనేరదు.

తా—పూర్వముందు నేవకులున్నను స్వయముగ నే తన కీర్తిదాగ్యహమందలి
చిత్రలేఖ్యముల చేర్చుచే, తన పైటకొంగుచేతనే శుభ్రముచేయుచుండెడిది. అట్టి
యీమే ఈ విరహదుఃఖముచేత వానినంత జూదుటయైన నేదని యాయన్నిచెలకై
కుభునితో చెప్పెను.

శ్లోః ఇత్యాఖ్యాత్యాగిద మృతవీరే సాధుసఖ్యాం పశ్యంతం
ధ్యావాధీనా మలినమనసా ముక్తికలాధయక్షీ
ఆశీవాసాచరానికపి సన్నిష్ఠాన్తయోదం
పేష్టానాక్యప్రకృతముచితం వ్యాహృతం వ్యాజహరః॥

చ॥ చెలియులుబల్కఁగానుధలు జిమ్మెను తచ్చరితంబు యక్షిణో
దలఁచి పరాంబి కాచరణ తామరసంబుల వితమఃఖియై
జలదుని గాంచిపాదముల సన్నిధినుండఁగఁ బోయియుగా
బలిక హేతోక్తి పుస్తతము బల్కఁగ యోగ్యము గాఁగ మోదయై॥

అర్థము—ఇతి=ఈవిధికారము, సఖ్యా=చరిత్ర, ఆమృతచరితం=అమృ
తస్వరూపమును, పశ్యంతం=తమవృత్తాంతమును, సాధు=బాగుగా, అఖ్యాత్యాం=
చెప్పినదనుచుండగా, య=అటుకర్తారము, సాయక్షి=అయత్నంగన, ధ్యావాధీ
నా=దేవతాధ్యానమునకధీనురై, మలినమనసా=దుఃఖితమనునన్నుచేత, ముక్త
కల్పా=విదువలదినదివలెనే, ఆనీనా=కూరుచున్నచై, చరణనికపి=పాదసమీపముం
దు, సన్నిష్ఠాన్తం=నివసించిన, తయోదం=మేఘుని, పేష్టా=పేర్చుచేరను, ఆగో
క్త్య=ఘాది, పశ్యంతం=పొస్తుతమై, ఉచితం=తగిన, వ్యాహృతం=మాటను, వ్యా
జహర=చెప్పెను.

కా—తనచెలికత్తె యాచారికారము తనవృత్తాంతమును చెప్పినతర్వాత దినతాధ్యక్షముచే స్థిమితపడిన మనస్సుగలదై యాయాక్షి లేచి మామ్యసి, తనవరమీస మనమన్న మేఘునిజూచి చెప్పుటొడంగును.

“అమృతచరితం” అనుటవలన తనమీకుండను యక్షుండు తనప్రియురాలి పాలివిత్తయనుగూర్చి చెప్పినవాక్యము లీమె పశ్చిమిత్తో పరిపోవునుండుటవలన, మేఘుని కీచెలికత్తెమాట లమృతపాఠ్యములై మనంబలరించెనని తాత్పర్యము. “ముక్తకల్ప” యక్షోదంతము దూతనలన విన్నదగుటచే దుఃఖము కొంతయువశమిందిననూ, భర్తృసమాగమము పోలి పించనందున పరిభ్రాక్షముగా విడువలేదనుట.

శ్లో॥ అభ్యాశేనేనకీనుపి వయావత్ససంగోపనీయుం
యత్త్వంతేనాన్మితను జధియా పేయసాన్వీకృతోసి
తస్మిదద్యోచితమపినవాక్యధ్యతేమత్ప్రియస్య
(శ్లో॥ తాత్పర్యంకురు చపరతోవిస్తౌరేదంవచోమే॥

చ॥ వాడిదనీసమి పమునః బల్కుతదాచువచస్సనాకులే
దారయన్మునాదయితః దాత్యజారీహిగః శ్రేయసేంచుటే
గారణమీయవాచమ్యది కాదనియెంచక చెప్పుసర్వరూః
ధీమనిశోర్రపేయముగ దెల్పియవెంటని విస్మరింపుమా॥ ౨౭॥

అర్థము ఏకత్వ=ఓ మేఘుడా, తె=నీయొక్క, అభ్యాశే=సమీచమునం
దు, మయా=నాచేత, సంగోపనీయుం=చాచతగినది, కీమపిన = కొంచెమునులేదు
యత=విలనన= త్వం=నీవు, లేన పేయసా=అనాప్రియునిచేత, అత్యంతమజధి
యా=పుర్రోబుద్ధినేతము, స్వీకృతోసి=గ్రహింపబడితివి, తస్మాత్=అందువలన,
ఉచితమపినవా=తగనిచెనను, కధ్యతే=చెప్పబడుచున్నది, మతేప్రియస్య=నా
ప్రియునకు, ఇదం మేవచః=ఈనావాక్కును, శోర్రాత్పర్యంకురు=చెప్పుము. పర
శ్లో=వెంటనే, విస్మర=మఱుపుము.

కా—ఓ మేఘుడా! వాళ్లర్రచేతను నీవుపుత్రులబద్ధితే స్వీకరింపబడితివి గావు
అందువలన నాచేతన దెద్దియులేదు. కావున రహస్యమగుటవలన చెప్పుకూడని విషయ

ద్వితీయస్తంభః.

మః ద్వితీయశ్చంద్రాగ్రాశ, చంద్రియంతిని తవ్యశాంతమున వాప్రియనిమనంబలం
యవట్లు చెప్పి పెంటనే మూచిపామ్ము. ఇంకోకోనో చక్రికాంతివరిగనది కావనికా
త్పర్యము.

శ్లో॥ తో న్యేనానీప్రీయఇతిమహాన్ వంచనీయోనలోకై
స్తచ్చైతేహంధ పతివదాసత్యమేచంబోపీయ
అస్మత్తే, ప్రోయమితితిరుభ్యంసనేచేదగా రే
స్పృహదీపోనదచాతికరంతే దేసే వక్త్రః

చ॥ మోసముచేయగూడదొక పూజ్యోనిగోకము మోసగించిన
వాసిదోంగుపూజ్యనకవశ్యముబాధలుకల్గుచిక్కరా
వాసమునందుఁజేకటినిబాధంగఁజెల్పినదివైయుట్టిసక
గానియెసంగుకర్తకునుగావున వెల్లడిచేయకీనుడిగ ॥ ౮-౨॥

అర్థము—మహాన్=పూజ్యుడు, ప్రీయఇతి=ఇష్టుడుగదాయని, తోన్యేనాని
=చరిహాసముచేరైనను, లోకై=జనులచేతను, వంచనీయః=వంచించికొనవారు,
న=కాదు, తవ్యత్=అట్లువంచించుటగలిగినట్లయిన, తేహం=వారికి, విదరా=అ
సత్తు, భవతి=అగుచున్నది, ఏనం=ఈచక్రికారం, సత్యిరి=నిజముగా, అప్రీమి=చె
ప్పచున్నాను, అనుం=ఈచీనము, అగారే=గృహమయ, తిమిరభ్యంసనై=చీకటి
పోగొట్టుటకై, అస్మత్ క్లుప్తం=మనచేతకల్పించబడినది. ఇతి=ఈలాగునని, స్పృహ
త్వై=స్పృశించబడినచో, తక్షణేనైవ=పెంటనే, కర్తః=స్పృశించినవారియొక్క
కరం=చేరిని, నదహతికం=కాల్చదావిమి.

తా—లోకమున పూజ్యుడైనవాడు ఇష్టుడుగదాయని చరిహాసమువక్షాన వం
చించకొనవారుకాదు అట్లువంచించినయెడల వారికి అసగా అట్లువంచించుటదీనవారి
కికడుమూడునమెచుట సత్యము చీకటిని పోగొట్టుటకొక దివ్య మనచేనిర్మించబడిన
దేగదాయని స్పృశించినచో చేరిని కాల్చువందునా? అట్లనే దీపమును స్పృశిం
చించుటదీ దుఃఖించినటుల నీయందలి విక్లాసముచే తెల్పిన మానశ్శాలాచముల వె
లిబుచ్చినచో సేతు దుఃఖాస్పదులమగుదుము. కావున నట్లుచేయంగదని వైషమ్య

“తిమిరస్వరగపాదీహః” ఇచ్చట దంపకులకన్యోన్యము తాత్పర్యముపల్పి వారివియోగ
 బాధకమవయించు మేఘుడు, గృహమాన నందకారము బోగొట్టుటకైన దీనిమువంటి
 వాడని తెలియజేయుచున్నది. ‘స్పృష్ట దీపజహతి’ స్వోపయోగమునకై తాను వెలిగిం
 చిన దివ్యైయైనను పరిహాసపూర్వకముగ స్పృశించిన నెట్లుదహించునో, అట్లేమానిర
 హాత్తి దోలంగింది. జీవనంబోసంకుటకు నీకడ వెలువరించిన మానశ్మయసంభాషణంబుల
 నీవు పరులతోబయలుపెట్టిన మాకమకార మొనరించినవాడవగుదువని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ మహా) పాణాం మహితమహసాం హేమపాంచాలికానాం
 కాంచితామార్గిత తమమనా శృంభతిస్త్వస్త్వబుధ్యా
 మధ్యేతాసాంవిహితవసతి స్తద్విరీక్ష్యత్తమోదా
 కార్షంహసంసపదజిత త్రిడయాచూంవివేద॥

చ॥ నెలకగనెజ్జగీమునను నిల్చిన మేల్మీసంకిబొమ్మలన
 నిలిచినను గాంచకయె నీసఖుడొక్కడమన్మథార్తుడై
 వలపున బొమ్మనేననిడువాంఛను ముద్దిడఁజూచి గొబ్బనన
 కిరికిలనవ్వెగాంచెగను క్రేవలనీగ్గుచలింపనన్నటన్. ౨౯॥

అర్థము-మహిత=ఒప్పుచున్న, మహసాం=కాంతిగల, మహా)పాణాం=నాచీతి
 లింబములైన, హేమపాంచాలికానాం=లంగారుబొమ్మలలో, కాంచిత=ఒకానొక
 దానిని, కామార్గితతమమనా, కాను=మన్మథునిచేతను, అర్ధితరమ=మిక్కిలిచేధింప
 బడిన, మహా=మనస్సుకలవాడై, స్త్వబుధ్యా=నేన వెడిబుద్ధిగో, శృంభతిస్త్వ=ము
 న్దువెట్టుకొనెను, తాసాంమధ్య=ఆబొమ్మలయొక్క మధ్యయందు, విహితవసతిః=
 ఉన్నదానైన, తత్=ఆస్మియకృత్యమును, నిరీక్ష్య=చూచి, అత్తియోగా=సంతో
 యమునుపొందినదానైన, హాసం=వచ్చెను, ఆకార్షం=కేలించి, పదజి=ఆనవ్వివచ్చు
 డు, జనితశ్చిడయా=పుట్టిననీగ్గుగలవాడగుటచేత, మాం=నన్ను, వివేద=తెలుసు
 కొనెను, తనవతియని యధ్యాహారము

తా—పూర్వమొకానొకప్పుడు మాకేళిమందిరముల విలాపార్థమై యుంచిన
 నాచీతిలింబములవందగు లంగారుబొమ్మలదడుమనుండగా నాచీతియందను ముఖంబు

నీచి, నాచితీయమున నన్నుగా భావించి ముద్దిడ నమోదుతున నున్న నేను, నాయం దువానికి గలయదురాగాతి కయమువగలిగినకుటుంబము హాసపూర్వకముగ చిలువరించ కొంచెము నీగ్గుతెండనవాడనుచు నన్ను గుర్తుపట్టుట జూచి మినుట సంతసింపితి. ఇందువలన నీరి యైశ్వర్యమును నిత్యమును చూచుచున్న తనవతికే నూతనచాంచాళికవలె కన్నుట్టుటవలన నా మెలవణ్యాతికయమును, వీరియమితంబగు వశ్యోవ్యాసరాగంబును వెల్లడియగుచున్నవి.

శ్లో॥ తత్రాగ్రేహయ్యపితలలితామందరత్వంతయాం

సంక్రీడస్వప్రీయతమమితీవ్యాహరంధీరభావా

వశ్యాత్తావవ్యధితహృద మంపీత్యశంక్లాస్తబుద్ధిం

మత్సీనోరువ్యధితేజఘనస్యాస్యచక్రీంవ్యచంబం॥

చ॥ అప్పుడుజూచిమందరదండయాపెనుగూడి సుఖించుచు నే

తెప్పునధీరురాలవయి తెల్పగఁ దుంకి చిత్తఁడాయ దా

చెప్పగ లేకయుత్తరము చింతవహింపఁగఁ జూచియూర్చె

యొప్పుఁగోయిముద్దిడితి నూరులఁజాటి కటివ్రేదేశమున్ ॥ 30॥

అర్థము.—తత్రాగ్రేహసి = ఆకాలమందు, ఉనికలలితా = పుట్టినవిలాసము కలవానినై, మందర = ఓమందరుడా ! త్వం = నీవు, తయా = అజ్ఞామ్యతో సంక్రీడస్వ = క్రీడింపుమా, ఇతి = ఈలాగని, ప్రయతమం = భర్తను, ధీరభావా = ప్రాధ్వనై, వ్యాహరం = చెప్పితిని, వశ్యాత్ = పిమ్మట, తావవ్యధితహృదయం = తావదు చేకలతనొందిన మనస్సుకలిగినటువంటి, తం = అపీయని, శ్లాంతబుద్ధి = యుక్తి కూన్యునిగా, పీత్య = చూచి, మత్ సీనోరువ్యధితేజఘనస్య, మత్ = నాయొక్క, పి నోరు = బలమైనవోడలచేత, వ్యధిత = పీడించబడిన, ఇఘనస్య = కటివ్రేదేశముగల, ఆస్య = ఇతనియొక్క, వక్త్రం = ముఖమును, వ్యచంబం = ముద్దుపెట్టికొంటిని.

తా—అసమయమున నేనుమినులనవ్వి, ఓమందరుడా ! నీవాలదగారుబామ్మతో నేనీయభ్యేషులచెరకేర్చికొమ్ము అనిధీరత్వముతో నలుకనారదువరికపించిన మనస్సుకలవాడనుటచే నిరుత్తురుడగుటఁ జూచియూరింగన విశేషములచే నాతనికొమ్ము ముద్దిడితిని.

శ్లో॥ కాతేశస్త్రింశ్వనరతివిధాభేదతస్యప్రసక్తం
 లాఙ్ఘరాగంహృదయఃలితమత్పదారోపితంతం
 సందర్శ్యవంశదవిసరణంకిన్ముతేయకమాళే
 త్యుక్త్యావీడాచకీతమనసంచూంసినాయాతిమోదం॥

చ॥ స్వరసమరాంతరంబున మమైచురపోరతిభేదరీతియో
 వరహృదయంతరంబుననుపాదమునికేరగయావళంకరహ
 చరణమునాంజూపిసరసంబిటులుండు నెలన్నవ్యాయమే
 గరితయనంగలజ్జఘ్రియకంపితనౌననుగుచ్చిముద్దిజెగ॥ 30॥

అర్థము — కస్త్రింశ్వనకాలే = ఒకానొకసమయమందు, రతివిధాభేదతః = బంధ
 విశేషమందు, మత్పదారోపితం = నాపాదమందుంచబడినదియు, హృదయకలితం =
 వానిహృదయదేశమునంటివదై, సంప్రసక్తం = లగ్నమైన, రంలాఙ్ఘరాగం = అల
 క్తురంగును, సందర్శ్య = చూపించి, ఆళి = ఓసీ, విశం = తుదకారముగా, చదవి
 సరణం = తన్నుట, తే = నీకు, యుక్తంకిన్ము = తగినదా, ఇతి = ఈలాగున,
 ఉక్త్యా = చెప్పి, వీడాచకీతమనసం = సిగ్గుచెడలినమనస్సుగల, చూం = నన్ను,
 సినాయాతిమోదం = మిగులసంతోషమును, నినాయ = పొందించెను.

తా — ఒకానొకప్పుడు గతిబంధవిశేషమందు తన హృదయమున నంటి
 వలకును జూపి, తననిటుల తన్నుటతగునాయనియడిగి, సిగ్గుచే జడిసిననన్ను
 నూతనభాసంగమసౌఖ్య ప్రకటనపూర్వకముగ, మిక్కిలి సంతోషపెట్టెను. వీని
 హృదయములాక్షరసంబిట్టితయైనదనుటవలన భేదకాదిబంధలక్షణముల తెలియ
 జేయుచున్నది. 'వీడాచకీతం'

శ్లో॥ సైతత్వభ్యామపివిగదితం ప్రీతితంవత్సతావ
 త్ప్రేక్షానాగ్ర్యంమనసిజకృతవ్యాధిపాథోధిపోతం
 చేతస్సంపీదనకృతియుజాదూప్రవత్సన్నిధానీ
 తాదామఃస్వారణమయి భవత్స్యేవకంచిత్సుఖాశ్శయం॥

జలదనచింతఃజేది స్మరసంజ్వరుడక్కట త్యక్తమానుఁడై
తలుకునుమానునోరధమతప్రపఁగాలముచేసెబద్ధుఁడై ॥

33॥

అర్థము — విశాద్యక్ = ఇటువంటి, వాక్తరి = వాక్సమూహముయొక్క, కథ
నకః = చెప్పటవలన, సాంప్రకం = ఇప్పుడు, మాం = నన్ను, అజ్ఞాపాత్రం = తిర
స్కరింపఁబడినదానినిగాను, ఆశ్చర్యచిత... కూన్యాం, 'ఆశ్చర్యచితమతి' = పెద్దంపు
తగినబుద్ధియొక్క, పరిజ్ఞాన = జ్ఞానముతో, కూన్యాం = కూన్యరాలనుగా, పని
బోధ = తలపకుము, భో = ఓ మేఘుడా, కామార్త = మన్మథుడీతిగుడు, కింవధ
యతి = విమిచెప్పడు, కాలతః = కాలముబట్టి, సంయతాత్మా = బద్ధచిత్తుఁడై, త్యక్త
మానుః = వీడినయభిమానములవాడై, అవికలం = వికారములేకుండా, ఆవత్రపం =
పోయినిస్థులగునట్లుగా, స్వహితం = తనకోరికను, వత్సవ = చెప్పినచెప్పిన,

తా — ఇట్టిలజ్జాకరంబులగు విషయములఁ జెప్పటచే, యోగ్యతావిహీనురాల
గను, తిరస్కరపాత్రముగను వస్తుతలయటకగుడు. కామార్తుడైనవాడు తనబాధ
మునే కోరుడు, నభిమానమువీడి, యుక్తాయుక్తవిచక్షణ చేయబాలక నిస్థునువీడ
నాడి తనరహస్యముల చెల్లడించుకొనును.

“ ఆశ్చర్యచితమతి ” “ధీరత్వమచితజ్ఞతాచత్వా
రస్సహజాగుణాః ” అనున్వాయించున సహజగుణంబులగు నాచిత్వాదుల కాలక్షేప
రీత్యమువలని గలిగిన నీవియోగావస్థయందు కామార్తనగుటచే జీవవిధముగ నుల్లం
ఘించిరిగాని బాధగాఁజెలుగననుకొనకుమునుట మతియనినది “ కామార్తాహిచక్రతి
కృపణాశ్చైత నాచేతనేను ” అను పూర్వమేఘమున కారితానుని పదవమును
జ్ఞాపించుచున్నది.

॥ యక్షాధీశ్వరహితభిమగ్నావసంపీడితాత్మా
ముక్తేశ్వాసై రశిశిరతలై ర్దంతవాసాదునాథం
ఓంస్వీక్తు ర్వస్తతిమపివిభంవ ర్తతేనప్రియోమే
నాడిలక్ష్మ్యాకృతిరససజ్జేయకాయోఽద్యహంతః ॥

ద్వితీయస్తోత్రం.

౩

చ॥ విడుగునుబోలినాకావము కుచేరుచొనంగగడుకిలకాత్మ్యుడై
కడువడిచేడియోచ్చరిడఁ గండఁగ నెట్టువిమోచివల్లగా
నాడలనసన్న నానరములొత్పగ నెక్కిడఁ జాలిచాగనం
బడునొకొ, యానవారిడఁగ వచ్చునొరాదొకొ నాకుఁజెప్పమా॥

అర్థము—యక్షాధీశ.....రాత్మా, యక్షాధీశ=కుచేరుచేర, ప్రచోత=ఇ
 వ్యుబదిన, భిరురచ్చావ=పిడుగునందికావముచేర, పీడితాత్మా=బాధితాత్మ్యుడై, య
 క్ష=విడువబడిన, అశశరతరై=మిక్కిలివెచ్చని, శ్వాసై=నిట్టూర్పులచేర, అకు
 చార్థం=ఎట్టువికారిగల, దంకవాస=ఆనరమున, ఆలిమసివిధం=మిక్కిలివాడుట
 చేనల్లరిచారినిగా, కుర్వన్=చేయుచు, అద్య=ఇప్పుడు, కేసుప్రియ=అనాప్రియ
 యు, నాడిలక్ష్యకృతి=నాశ్వచేమాచింతకన ఆకృతికలవాడై, అరసకాక్షయకా
 యు, అరసకా=కుక్కించుటచే, ఆక్షయ=అనవలంపట్టికకర్తముకాని, హంక=
 అయ్యో, || ర్తకేరింగ్విత్=ఉన్నాడుకాబోలును.

కా—పిడుగునుబోలి నాకాత్మా) చంద్రుడైన నీకుచేరకావమువలన బాధితమైన
 మనస్సుగలవాడై, వెచ్చనినిట్టూర్పులచే నరుణంబగు తనయగరము కందుచుండ, నా
 చోరాదులచేర కుక్కిరించిన కాయము గలవాడగుటచే నరములు చైటగడి యాన
 వాలు పట్టికగవట్టి మాటురూపమును నొందినవానిగా నాధర్తను తలయరున్నాను.
 'మిషివిధందంకవాసః' 'నాడిలక్ష్యకృతి' ఇత్యాది విశేషణముల చేనిద్రులంభకృం
 గారవయములను నరతికృతాద్యవర్ధలను, శోకాదిస్థాయిభావములును నిశ్వాసాది
 వ్యుభిచారభావములును వ్యుక్తికృతములగుచున్నవి. మరియు వినినమానావస్థయందుం
 డి, తనభార్యనుగురించి చెప్పిన 'నర్మిషివాన్యయాపాం' (ఉ. మే. 33) అనియు
 'భిన్నవర్ణాభకోవం' (ఉ. మే. 34) అనియు చెప్పిన వాక్యముల జ్ఞాపకము
 చేయుచున్నది.

శ్లో॥ మన్నేత్రాగతిర్విహితమహితేనాంజనేన ప్రకాశం
నీలంతస్థాధరదళమదో గౌరవాలోకభిశ్యా
చుంబంతతం ప్రతియమాంజనాంకచృరత్వమ్యుతంవ్యా
తస్యంతాద్యగృతకదవీశ్వాస్త్యితహంకరోమి॥

చ. కనలనుమన్నయై బెలంగు కాటుకనాకరిమోదినంటగా
గనిగురు లెవ్వరై పుగవ గావగు గౌరవహవి వానినె
చనిమదిలోఁదలంచి యధరామృతమానఁగఁ గజ్జలంబుభో
యెను మునుసౌఖ్యమిట్టిదిలభించునె యెన్నటికైనఁ జెప్పమా॥౩౫॥

అర్థము—సుఖ=వాడుక్క, సేత్రాంతః=సేత్రాంత్రాంతమున, విహిత=రచించబడినదై, మహితేన=బహుమన్న, అంజనేన=కాటుకచేత, పృథామం=మిక్కిలి, వీలం=నల్లనైన (నేత్ర)చుంబనముచేత నవిధానము) తస్య=అస్తియుని యొక్క, తం అధరదళం=అచిగురుమోచిని, అథో=అటుకరువారతను బహిర్గతము నానంతమున తాత్పర్యము. గౌరవాలోకభీత్యా, గౌరవ=గురుపరమాహుయొక్క, ఆలోకభీత్యా=వర్చనభయముచేత, త్రానిముచూ=మాటిమాటికి, చుంబంతి=చుంబించుచున్నదాననై, అహం=నేను, కచ్చరత్న య్యుతం=పోయిన ముగిసయముకలదానినిగా, వ్యాకస్యం=చేరితిని. తాదృగ్భవకవదతి=అటువంటి మంగళప్రాప్తి, క్వం=ఎప్పుడు లేకఎక్కడ, అస్తి=అగును. ఇతి=ఈలాగునని ఈహం=కోరికను కోరివి=చేయుచున్నాను.

తా—ఒకానొకప్పుడేకాంతమున వావాధుడు ముద్దిడుటకు యోగ్యస్థానమై కాటుకచేసలంకరింపబడినవాకన్గవనుముద్దిడ, వారనిమోదినెనంటిన కాటుకను పరులుచూచెదరేమో యను భీతిచే, పలుమరు వారనిమోచి లేనియవానుట యందాకలి అని ముద్దిడుటచే వాయంజనముచేసెన కళంకమును గోగొట్టితిని. అట్టి కుభమైనకాలము మరలనాకప్పుడు సంప్రాప్తమగునోకదా.

కో. త్వస్యైశ్చేమానలనిలయ సేమానసేమేప్రభూతా
స్వంకల్పాంస్తాన్రతివిషయకానుజ్ఞాకానిజ్వలంతి
గాధాశ్లేషప్రణయనవిధాలబ్రవంసార్థితార్థా
మాశ్రిక్తర్తుహిదయితయతేదేనివేద్యం కిమస్తి॥

చ. జలధర! నీకుఁజెప్పటకు సంవియమేమి? నియోగవల్లీకి
నిలయముగాఁగనాడుని నిలచుచుబిట్టగఁ బూర్తిరచి

స్వలవరైగాల్పకమును పురభోగముతోరథమున త్రివిధుగా

గిరులనశింతుఁజేయుఁ గనుకంచితి నాధయటంచుఁ జెప్పెను. 31.

అర్థము—వయిత=ప్రీతియుడా, ర్యద్విశ్లేషానలనిలయమై= నీవిరహాగ్నికిష్టానమైన, మేమానన=నాకునమ్మనందు, ప్రభూతాన్=పుట్టినట్టియు, జ్వలంతి=మంచుచున్నట్టియు, ఉల్మూకాని=కొరుపులైనట్టియు. రతివిషయతాన్=సంభోగసంబంధులగు తాన్ తాన్ సంకల్పాన్=ఆయామనోరథములను, గాఢాల్పక. 31....తాఢ్యాగాఢాల్పక=గాఢాలింగనముయొక్క, ప్రణయన=చేయుటయొక్క, విధ=రీతిచేత లబ్ధి=పొందుటచేత, సంపూర్ణితార్థా=కొరికలకలదాననై=చూర్ణీకరణం=చాడిచేయుటకొఱకు, అశిగువులనునశింతుఁజేయుటకొఱకు, యత్నై=యత్నించుచున్నాను కావునయుటలని, తే=నీకు, (మేఘునికనుట) అనితేద్యం=చెప్పరగనిది, కిం=విమనము.

తా—విరహాగ్నిచే నెఱయుచున్న మనస్సునందు పుట్టి ప్రజ్వలించుచున్నది. పురభోగమునంటి యాసంభోగ సంకల్పములను నీ గాఢాలింగనముచే కృతార్థురాలైన నశింతుఁజేయుటకైకొరుచున్నాను. మనమునకు సంతాపకరములగుటచే సంకల్పములకు మల్బుకములకునుపమేయోపమేయభావము. చూర్ణీకరణములన కొరువులనశింపి నట్లు నిన్నెడబాసినపుడు నామనమున గలిగడికొల్పెలు సంతాపహేతువులు గావ, నీసంయోగముచే నాసంతాపమును నశింపజేయ నెంచితివనితనభక్తముజ్జీకించి మేఘునితో చెప్పిననుట. చూకుపూర్ణిగాదాతనకు మేఘమా ! యాసందర్భమున నీతోచెప్పకూడనిదెదికలదు.

“ సంకల్పాన్.....ఉల్మూకాని ” కాశిదాసుని యుక్తరమేఘమానస|| సంభోగంబాల్పదయనిహితారంభమాప్యాదయంతి (ఉ. మ. క్లో 27) ఇత్యాది వాక్యములచే, తన ప్రీతియారానిననున మధ్యమించు ఆలింగనములన విషయక మనోరథంబు లామెకు కాలయాచన కనుకూలించువని యక్షుడు మేఘునితోఁ జెప్పియున్నాడు. కాని అట్టి సంకల్పములు మనోరథమాత్రంబులే యగుటవలన, పరీధమమున కాలయాచనకై యుజ్జీకింపుటచేతను, రుదకామె కనియొల్బుకలములవలె సంతాపభావకంబులైనవని తెలియజేయుచున్నదివలె నున్నది.

శ్లో॥ ప్రాణాన్యుక్త్యేచ్ఛపతి భవుక శ్రేణిసంపత్తి తేతి
 జ్ఞాత్వావాక్యంప్రమితివిషయం చిన్తయన్తనమంతాత్
 త్వద్విశేషాదితవిపులకుశ్చి ర్ద్వరీభృభృభా
 త్సోభాభావీప్సితకుభధియా చక్రవాక్యేనరాత్రిః॥

చ॥ బ్రహ్మసంపాదనయ్యోడు శుభంబులుపెక్కు లటంచు పెద్దలం
 చితగతిఁబట్టుబట్టులను చిత్తమనందలబొసేన్వద్వియో
 గతరకుతోగనిర్దురిని గప్తముచే నహియించిభావియా
 వీతములఁగోరి రాత్రియివేమరభాంగిని తోలియుంటిగా॥ 32

అర్థము - ప్రాణాః=ప్రాణములు, న్యుక్తే= ఉండినట్లయిన, భవుక
 శ్రేణిసంపత్తితా= శుభవరంపరమపొందునాడు, ధవతి= ఆనుచున్నాడు. ఇతి=
 ఈలాగనెడి, ప్రమితివిషయం= అనుభవవిషయమను, వాక్యం= వాక్యమును, జ్ఞా
 త్వా= తెలిసికొని, సమంతాత్=చాలమారము, దింతయంతి=అలోపించినదానను, అ
 భూత్=అయితిని, త్వద్విశే...ని ర్ద్వరీ, త్వద్విశేష=విశ్లేషబాంధులవలన, ఉ
 దిత=సంభవించిన, విపుల=విస్తారమైన కుశీర్ద్వరీ= దుఃఖవ్రవాహము, భావీప్సిత
 కుభధియా= భావి= రాగల, ఈప్సిత= ఇష్టమైన, శుభ= శుభములయందలి,
 ధియా=బుద్ధితేతను, చక్రవాక్యా= చక్రవాకాంగనచేతను, రాత్రిని= రాత్రిన
 లెని, కృభృకృచ్ఛాత్= అతికష్టముచేత, సోభా= సహించుబడినది.

తా—‘శివనభద్రాశివకృత్’ యనునాశ్లోకి ననుభవమునకు తెచ్చుకొని
 భావిశుభముల నిరీక్షించుచూ, నివియొగమువలన సంప్రాప్తంబైన నీవిపులంబగు
 దుఃఖవ్రవాహమును చక్రవాకాంగన తనకు వియోగకారణంబగు రాత్రిని ప్రాణాః
 కాలమున తిరిగినుఖముల బడయవచ్చునను యాశచేసిట్లు గడపుచుండునో, యట్లే
 తాపనసానంబున భవత్సహుగమనుభూబద్ధురాలై, యతికష్టముచే తరించునంటిం
 చుచున్నాను.

‘భవుకశ్రేణి సంపత్తితా’ వాత్మికంబున నీరయంబశేయలచే ‘శివనభద్రా
 శివకృత్’ అనున్యాయంబున నీపునస్సహుగమాశచే బ్రహ్మియంటిగని రామున
 కు సందేహము పంపినట్లు తెలియచున్నది. అట్లునే యాయత్నాంగనయను, కట్టిబా

త్తే నంబదలచిత్తము, యత్తుడుచెప్పినట్లకాబంధమే నెయ్యాగమున స్త్రీలతనితమ
నంకట్టుచున్నదనియూ, నీమాటలవల్లన విశదమగుచున్నది. “చక్రవాక్యేనరాత్రిః”
“మేఘపంజీశమన “దురీభూగేమయినపాచరే చక్రవాక్తిమిద్రకాం.” (ఉ. మే.
౩౩) అని యత్తుడు నీమేయవర్ణ నిట్లే తలచియున్నాడు.

శ్లో॥ జానీషేత్వంత వసవిదితం మామకంఛందవృత్తం
జ్ఞానేస్వీయాశయనిగదనం దీపవచ్చందిరాయాం ।
తస్మాత్పాజ్యం వచసమిహానోవచ్చి కింతేనిగాద్యం
తుల్యావస్థాఖలుత వచమేదైవక్షుప్తానితాంతం ।

చ॥ ఎరుగుదుచిత్త సర్వమునికేమినచించెద నాకుచిత్తట
వెలిగినదేకా యదియయివృడుచెప్పట దివ్యవెన్నలక
బలవీనయట్లు దైవగతివచ్చిచ నీవిరహార్తిగుందుటి
ద్వితీసేనూపమాట మదిదల్చుచుచెప్పగ విందుకేనియూ । 3౪॥

అర్థము—త్వం=నీవు, జానీషే=ఎరుగుదువు, మామకం=నాదేశ, ఛందవృ
త్తం=మనోవ్యాపారము, తవ=నీకు, వవిదితం=తెలియకయుండునా, జ్ఞానే=తెలి
యబడినదగుచుండగా, స్వీయాశయనిగదనం=తనజ్ఞాభిప్రాయముచెప్పట, చంద్ర
రాయాం=చెన్నెలయందు, దీపవల్=దీపమువంటిది, తస్మాత్=అందువలన, పా
జ్యం=చిస్తారముగా, వచనం = మాటను, ఇహ = ఇప్పుడు, నోవచ్చి = చెప్పనూ
తే = నీకు, నిగాద్యం = చెప్పదగినది, కిం = వినున్నది, నితాంతం = మిక్కిలి,
తే = నీకునూ, మే = నాకునూ, తుల్యా = సమానమైన, అవస్థా=దశ, దైవక్షుప్తా=
దైవముచే జేయబడినది.

తా—సర్వమునెలిగిన నీకు నాకునోవృత్తము ముఖలదెలియచెప్పట దెన్నె
లలోనిదొందినయట్లు చిత్తంకేగాన నింకజేతప్పదగినదెదియూ గానరాదు, దైవయో
గమున పొ) టించిన నీవియోగమున మనమిరువురము సమానదృఢముగే యగుధ
విందుచూ సమానాభిప్రాయములుగల నారముగుటచే నేచెప్పవలసివదేమున్నది.
“మామకంఛందవృత్తంవవిదితంకిం” అని చెప్పట యత్తుడు “మేఘపంజీ” “నిశ్చ

సావాం అశిరరయా భిన్నవర్ణాభావం” ఇత్యాదికమాతే తపస్వియారాతి యాహా
దికమును సంధిగంచావ్యావయవిహితా రంధ్రహావ్యావయవితీ త్యాదికమాతే కా
మెభావాదికమును తపమునోన్మేత్రంబున గుర్తజింగినవానివోలే నాయాదశలమూహలే
వర్తిందిచెప్పి ప్రియురారికి తీవతాశగర్వింబుటకై బానినివంపగా, పట్టివానికి నీలము
గారడవట్టకే పాల్పడియున్న నీ పెరవన్నిరిని తిరిగిచెప్పటయనవసరమనిచెప్పిమన్నది.

శ్లో॥ నీహారార్తాగతవతివనీ శ్రీతమాజాప్తసంగం

గ్రీష్మేఽతీతదనువరటా మానసంసార సేశం

ఘనీఽతీతేఖలుకుముదినీకై రవాప్తయథామాం

కావశ్యాంతేర్వదభిగమనం కామయేదుర్బలాత్మా॥

చ॥ వనసుతిమంచుకాలమెడఁ బానివసంతునిగోరువట్లుగా
చవగను గివ్వమావరట చెయ్యవచూపసమేగువట్లుగా
దివముగలింపఁ గాగలువ తీగశళాంకునిగోరినట్లు నే
నునుజనకావకాలమునినుంగననించెదదుర్బలాత్మనై ॥ 3౯॥

అర్థము—నీహారార్తా = హేమంతయుతువు, గతవతి = వెల్లివడగుచుండగ,
వనీ = వనము, శ్రీతమాజాప్తసంగం = మవ్యధునకున్నహేతుడైన వసంతుని
సంబంధమును. గ్రీష్మే = గ్రీష్మకాలము, అతీతే = గడచినదగుచుండగా, తదను = వర్ష
కాలమందు, వరటా = హంసాంగన సారశేఖం = పరశ్రేష్ఠమును, మానసం = మానస
పరస్సుమన్నా, ఘనీ = తుగలు, అతీతే = గడచినదగుచుండగా, కుముదినీ = కలవ
తీగ, కై రవాప్తం = చంద్రునిని, యథాఖలం = వివిధముగానో, అప్రకారముగానో,
దుర్బలాత్మా = కృశించిన, అహం = నీను, కావశ్యాంతే = కావససానమున, త్వద
భిగమనం = నీరాకను, కామయే = కోరుచున్నాను.

తా—ఆకురాలుకాలమందు కృశించినవని వసంతకాలమున, గ్రీష్మముగడ
చినదగుచుండగా వర్షకాలమున హంసమానసపరస్సుమన్ను పగలుకాంతిహీనమైయు
న్న కలవతోగి, రారీరి చంద్రుని యాశించినట్లును, కాహంకమున నీపంయోగము
నాశించియున్న వానను. వర్షకాలమందు హంపలకు, ఇతరవ్రతేశముల వర్తత్రువీరు
గోగహేతువుగాన మానస పరోపరమునలేకునని ప్రతిధి.

శ్లో॥ మద్యాశ్శేన ప్రియసహచరం మత్స్యేనామభివ్రాత్యం
 క్షిప్రంగత్వా కథయతమిహాజ్ఞవయాతిప్రియత్నాత్
 వశ్యాద్యర్థాచలనాయాభుక్తయాభారికాలా
 త్సంగమ్యప్రానయథవశుభాన్యద్యవత్సవగ్గయాహి॥

చ॥ ఘనచనుమావడిగవతిని గాంచుచు చెప్పుచు ముందుసాధువం
 దనముల మత్స్యపూర్వమునఁ బ్రీతికింపుము నాదు వెంటనే
 చని గనువర్షకాలమును చాననుగూడియు పౌఖ్యమందు మో
 రనయమఖంబులంగని ముడంబునుబొందుము పొమ్ము వేగమే॥౪౯॥

అర్థము—మద్యాశ్శేన = నామాటచేతను, ప్రియసహచరం = నాభర్తను, మ
 త్స్యేనామ = నానమస్కారచరంచర పూర్వమందుగలుగునట్లు, సమస్కా
 గపూర్వకముగ, క్షిప్రం = క్షిప్రముగా, గత్వా = వెళ్ళి, కథయ = చెప్పనూ, రం = అ
 నాభర్తను, అతివ్రతయత్నాత్ = మిక్కిలియత్నముచలన, ఇహ = ఇప్పుడు, అజ్ఞవయః =
 బ్రతికింపుచు. వశ్యాత్ = అసంతరమందు, వత్స = ఓమేఘుడా, భారికాలాత్ = చా
 లకాలముక్రిందట, భుక్తయా = అనుభవించఁబడిన, వర్షాచలనయనయా = వర్షా = వర్ష
 కాటమనెడి, చలనయనయా = స్త్రీతో, సంగమ్య = కలుసుకొని, ఇప్తానిశుభాని = ఇ
 త్తములైన శుభములను, అనుభవ = అనుభవించుచు. అద్య = ఇప్పుడే, వ్రయాహి =
 వెళ్ళుచు.

తా—ఓమేఘుడా ! నీవాయత్తునిజాచిముందుగా నానమస్కారములఁజెప్పి
 నేనింతకుమున్ను నీతోఁజెప్పిన రహస్యములై విశ్వాపార్థములైన నాకృత్యములను, వి
 యోగావస్థయందు కృశించినవాని రూపాదులనుననుభవించినపుడెల్ల నేఁజెందు
 దుఃఖమునున్న (అనగ = మద్రా) పాతా “యత్కాశీచప్రీతభిదిగ” ఇత్యాది
 శ్లోకాభిప్రాయమును) కిప్పుడుగా నాప్రియనికి విశదపఱచి యుల్లసనవానిని బ్రతి
 కింపుము. అసంతరము మాకువకారమునర్పిటకుగా చిరకాలమునుండి నిన్నెచరా
 విన వర్షాంగవనుగూడి సర్వజానుభంజుమందుము. సత్వరంబుగజనుము.

“అజ్ఞవయాతి ప్రయత్నాత్” మేఘుడు చెప్పినట్టింతకుమున్నే యున్నా
 జాకర్ణకేందియున్న యేతుడు వర్షకాలము వియోగులకు మృత్యువదంబగుటచే, నూ

శ్వాద్యవస్థల జెందియుండునది తెలిచి, తనశ్చేమవృత్తాంతము నుచితజేతచెప్పి యుత్తైక భూర్భూతొలగించి ధైర్యముకలవానిగాజేయునది చెప్పుచున్నది, “వర్ణాచలనయనయా...సంగవ్య” చరజేవత, మేము పూర్వజన్మమున దంపతుల పెదబాత్రుటచే నిట్టిదుఃఖముసంపాదించువట్లు చెప్పినది గావున నిత్రుడు మాకుపకారమునకై నీభార్య పెదబాసిరిచి గాన నట్టిదోషము మఱల మాకు సంపాదించునటుల ను, మఱియు నీవియోగావస్థయందు కేననుభవించు దుఃఖము నిన్న విడచియున్నవర్రాంగ కైవలేకుండువట్లుగను, నీవుకీఘ్రిమేపోయి యాపెను కలుసుకొమ్మని. త్వర పెట్టామన్నది, “ శుభాశ్చనుభవ, వత్స ” ఇత్యాదివాక్యములచే తనకు పొగిదానమునండుటచే నామేముని పుత్రునిగాఁదలచి యాకీర్వాదమునయ్యచు తనవృత్తాంతము నుపసంహరించుచున్నది.

శ్లో॥ ఇత్యక్వాతంప్రియతమసఖంసాధుసన్యావ్యరత్నై
ర్విద్యుద్యోషాదుచికిరతదైర్విస్మయాధానదత్తైః
సఖ్యాపాకంభ్రమిదితిమనాఃపూర్వవద్ర్యున్మై
కాస్థాకికల్పానివచగమయన్యేవతేజోవ్రహ్మస్తా॥

చ॥ కలుకుచుభ ర్తవీమిత్రుఁడగు వారిదుఃగూర్చి వీరియంబునట్లు చం
చలయునుకాంతకిచ్చెనుపు సత్సేకువస్తువు లిచ్చికాన్కగా
కెలఁగుచునాశితోఁగలసి, చిత్తమునన్ నిముసంబుకల్పమై
వలగొనరమృత్యుత్తయయి, భాసిలెపూర్వపురీతివొప్పుగన్॥ రం॥

అర్థము. — ఇతి = ఈచానున, ప్రియతమసఖం = తనభ ర్తకు స్నేహితుడైన, తం = ఆమేమునిగూర్చి, ఉత్తై = చెప్పి, విద్యుద్యోషాదుచికిరతదైః, విద్యుద్యోషా = మెఱుబునెడిత్రోకి, రుచిగరవదైః = సంతోషకరములైనవట్టియు, విస్మయాధానదత్తైః = ఆశ్చర్యమును పుట్టించుటయందు సమర్థములైనవట్టియు, రత్నైః = శ్రేష్ఠవస్తువులచే నను, సాధు = బాగుగా, సన్యావ్య = గౌరవించి, సఖ్యాపాకం = తనచెలికత్తెతోకూడా, భ్రమిదితమనాః = సంతోషించినమనస్సుకలరై, పూర్వవత్ = మునుపటివలె నే, రమ్యవృత్తా = సత్కాలశ్చేమముగలరై, కాస్థా = ఆల్పకాలమును, కల్పానిక = కల్ప

మాలవతే, గమంతి=గమయన్తురై, పరీహృష్టభవ=సంతోషము కలదివలె,
తస్మా=అందుకే,

తా—ఈవిధముగా మేఘునితోఁ దెప్పి మెఱుంగునడియెరనిసహచరినిమిగులయా
శ్చర్యజనకముతిగు కానుకలచేబహుమానించి, తనభర్త వృత్తాంతముచెలిపెగదాయని
తనచెలికత్తియతో నూడిపించెనించి, మునుచటివలెనే పరదేవతాపూజసల్యము నిమ
గమొకకల్పముగగడపుచు సంతోషముకలదనివలెనే యుండెను.

“విద్యుత్త...వర్షః సహ్యావృత్త” మేఘుడుత వసహచరియగు మెఱుఱుతో
మాడజనినట్లు “విద్యుద్దామన్మృతితచత్తితైః” (పూ. మె. ౩౨) ఇత్యాదులచె తెలియు
చున్నది. కావునవిచ్చట నీయక్షాంకన సమీపమందున్న మేఘునిసహచరియగు నాని
ద్యున్మృతము సత్కరించినట్లును, వెనుకటి 40 వ శ్లోకమువలెప్పిన వర్షాపలనయన
అదిఇంకనూ అనుభవసమేగముక వర్షబురుగుపురాకుండుటచే మారమందుండెగావు
న శిఘ్రిముగాబోయకలసి పిల్చించుమనియు చెప్పినట్లును స్పష్టమగుచున్నది.

శ్లో॥ యతః మోదోదయకరకథాలాభసంకుప్తచేతా

స్తత్సన్న్యానాచ్చశేభ్యదుదయాదుత్కటానందవాద్ధిః

స్వప్రస్థానోచితిమనుహితామంత్రీణాకాంతవర్ణం

కుర్వాణోయంజలభ్యదకరోద్ధర్షితంవర్షితాధిః॥

చ॥ ఘనః డాయత్తు ముదావహంబయిన వాక్యాలిగ ముదంబంది త

ద్యునితాదర్శనహాశ్యతోదు పలసత్సంతోషవాద్ధిఃకుఁడై

వినియక్షాంకనసచ్చరిత్రమునుగిన్ బ్రేమించియాడెచిచే

జనగానాభినుగోరిపట్టు లొకగర్జనజేసె శావ్యంబుగా॥ ౪౨॥

అర్థము—యత్త...చేతా, యత్=యత్తునకు, ఆమోదోదయకర=
సంతోషకరమైన, కథ=వృత్తాంతముయొక్క, లాభ=పొందిచే, సంకుప్త=సంతో
షించిన, చేతా=మనస్సుగలిగినట్టియు, శత్రుహృదాత్=అయత్తుకాంతదేవినబహు
మానమునకు, శకభ్యదుదయాత్=చంద్రోదయమువలన, ఉత్కటానందవాద్ధిః=
ఉప్పొంగినసంతోషముద్రోముగలవాడునగు, అయంజలభ్యత్=ఈమేఘుడు, వర్షితా

ధిః=దుర్బుత్తకృపణహామనోవ్యధతేనివాదై, స్వప్రస్థాన= తనబయలుదేరుటకు, జీవిత=యోగ్యమై, సుమహిత=ఒచ్చుచున్న, ఆతుంత్రీణం= నెలకొనుటవిషయ మగు, కాంక్షవర్ణం=మంచివాక్కును, కర్వాణం= చేయుచున్నవానివలె, గర్జితం= గర్జనమును, ఆకరోశ=చేసెను.

తా—యత్కుశకు సంతోషకరముగు వా రలభించుటచేతను, యత్కాంతయొ సర్విన సుహృదమునను, మిగులసంతసించినవాడై మేఘుడు, తానుబయలుదేరునపుడు నెలపుపుచ్చుకొను వాక్యమాయననట్లు గర్జనముచేసెను. ఇచ్చట మేఘుని పాక్షాభావి కముగు గర్జనము యత్కాంతవలన ననుజ్ఞపుచ్చుకొను వాక్యమువలె మ్రెక్కెత్తించఁ బడియె.

శ్లో॥ త్రైత్యాగుక్తాయనగలివశస్తత్రితత్రాతిచిత్రా
గ్యాతస్వానోంబకవిషయతాంతద్విత్తీయాగుడోఘా
తత్సంకుత్తింమనసితలయశ్చిత్రకూటంసుమేత్యా
ద్రాక్షీద్యక్షంవిరహాకృశతాక్షిత్రబాలేందువక్షం॥

చ॥ మునుపాయత్కుడునెప్పుమార్గమున నేపొల్పందగాఁబోవుచుగ
గనుచుగజేత్రములందు యత్కయువతీకృత్యా చారిత్రముర
ధనసంపత్తి యులొదలంచుచునదిదా చిత్రకూటంబునగ
గనెబాలేందువీరితియత్కువిరహఃగాగ్నిర్దృక్పథుమందరుగ॥ ౪౩

అర్థము—త్రైత్యాగు.....నశఃతత్=అయత్కునిచేత, పోగుక్త=భూర్వమం దు చెప్పబడిన, ఆయన=మార్గమందు, గతి=పడకకు, వశః=నకుదై, తత్రితత్రా= అక్కడక్కను, ఆతిచిత్రాణి=విశేషములగు చమత్కారములను అంబకవిషయ తాం= దృగ్గోచగమును, ఆతస్వానః=చేయుచున్నవాడై తద్విత్తీయాగుడోఘాన్= అయత్కుభూర్వగుణసమాపములను, తత్సంకుత్తిం= వారిసతీపదను, మనసి=మనస్సు నందు, కలయన్= కలఁచుకొనుచు, చిత్రకూటం..చిత్రకూటపర్వతమును, సమే త్య=సాంచి, విరహ.....వక్షం, విరహముచేతకైన, కృతక, కృతత్వముచేత అక్షి త్త=తిరస్కరించబడిన, బాలేందువీక్షం= బాలచంద్రునివలె గలిగినట్టి, యత్కుం= అయత్కుని, అద్రాక్షీత్=చూడెను,

తా—శ్రూర్యమున నాయుత్తునిచే 'మార్గంతావన్నులారధయత' ఇత్యాది శ్లోకములఁ జెప్పబడిన మార్గమునుబట్టి పృథమమున తొందరనే వచ్చియుండుటచే చూచుటకునిలలేక విడువఁబడిన యా మూచమిత్యాకరముల నిష్పడు సావకాశముగ జూచుచున్నవాడై, యాయత్తభార్యగుణాలి శయమును, సంపత్సమృద్ధిని మనమున శంకించుచూ చిత్రజూటపర్వతముఁజేరి బాలచంద్రునివలె కృశించియు నంజమును నాయుత్తుని యాకారమును జూచెను.

శ్లో॥ క్లాంతంబృష్టేరనిచగమత స్తద్వియోగేన కామం
సస్యక్షేత్రంబిసమివరవిద్యోతసన్తాపితాంగం
గర్తస్థిజేనితలితమివక్షి బహూతంగనాథం
సత్వోదేగిక్షయకరణరాజ్జిప్తశంకీరవాభం॥

చ॥ వానలులేమివాఁడి చనుపైరులఁబోలి, గభస్తివేడిమిన్
మూసతగాంచినట్టి బిసచూయనకుష్కతగాంచి, యోదమున్
గానకమాలినట్టి కఠినాధునితఱి కృశించివృద్ధతన్
సీసబలవ్రభావమయి యేపునశించుముగ్ధేంద్రుఁడోయినన్॥ ౪౪

అర్థము—బృష్టే=వర్షముయొక్క, అననుగమతః= శేకుండంటవలన, తద్వియోగేన=ఆవియోగమువలన, కామం=బాగుగ, క్లాంతం=వాడిన, సస్యక్షేత్రం=పైరువలెను, రవి.....తాంగం, రవి=సూర్యునియొక్క, ద్యోత=కాంతిచేరను, సంతాపితాంగం=వాడిపోయిన స్వరూపముగల, బిసమివ=తామరతూడువలెను, స్థితే=గొప్పదియగు, గర్త=గోరియందు, నివతితం=వడిన, క్షిబహూతంగనాథం=మదభ్రులేమగువలెనున్న, సత్వ=బలముయొక్క, ఉద్రేక=అతిశయమునకు, క్షయకరణ=నాశకరమైన, జర=ముసలితనముతో, అజిప్త=కూడుకొనిన, శంకీరవాభం=సింహమువలెనున్నవానిని, అద్రాక్షిత్ అనిపైకి యవస్థయుము ఇదియుత్తునికి చిశేషములు.

తా—మేముడు తెల్పియాయవచ్చుట కాయుత్తుడు, పర్వములేక నెండిన బాలమువలెను, ఎండచేవాడిన తామరతూటవలెను, క్షిప (వినుగులనుబట్టుటకు గొంతు)

మందుదగుల్కానిన మదత్రుఁతుగువలెను ముసలితనముచే బలహీననమగు సింహమువలె నున్నవాడు.

శ్లో లోపాముద్రాసహచరకరగ్రస్తపాథోవిధానం
బాణాశ్రేణీశరణశరణాక్షిప్తకల్పాషకాయం
నీలాంభోభృచ్చకలవికలద్యోతనీయాపపాదం
రాహుస్పర్శ్యాదీననిహతగోవిభ్రీమంపద్మబంధూ॥

చ॥ కలశజహస్తస్తంక్రగణకంధినిలోలి, వినిలకాంతిసం
కలితరుయోదఖండములు గ్రమ్మినచందురులోలిరాహుదం
వ్విలజిగి బాయునట్టిశరణంబులుగలిగినసూర్యులోలియొక
నీలుగునగంట కావనివనిం చెను చు నీనదిానజంతచే॥ ౪౫

అర్థము—లోపాముద్రా.....నిధానం, లోపాముద్రాసహచర=తీర
ప్రభుహామునియొక్క, కర=హస్తముచేత, గ్రస్త=గ్రహించబడిన, పాథోవిధా
నం=సముద్రమువలెనున్నవాడును, బాణాశ్రేణీ.....కాయం, బాణాశ్రేణీ=
ముగ్ధచెట్టువరుసకు, శరణ=శునికిపట్టుయిన, శరణ=క్షేత్రముందు, అక్షిప్త=జుంజుబ
డివడిగనుకనే, కల్పాష=మలినమైన, కాయం=శరీరముకలవాడును, నీలాంభో...
పాదం, నీలాంభోభృచ్ఛ=నల్లమబ్బులయొక్క, శకల=ఖండములచేతను, వికల=వి
కారయుక్తమైన, ద్యోత=కాంతిగలిగిన, పీయాపపాదం=చందుగ్రీవివలెనున్నవా
డును, రాహుస్పర్శ్యా=గ్రహణమువలన, నిహత=పోయిన, గోవిభ్రీమం=కిరణ
ములనిలగుటగల, పద్మబంధుం=సూర్యునివలెనున్నవాడును.

కా—విరహబాధచేవాయువుదు, అగస్త్యుడుక గతుడైననుమదుగ్రీవివలె
విక్రిందవాడును, ఉన్మాదావస్థయందుకంటకచీరజేముల పరుండుటచేమలినమైనక
రీరముకలవాడును, నల్లనిచిన్నచిన్నమబ్బులచే క్రమ్మిపోవబడినవాడై చీరకాళముత
గ్గినచందుగ్రీవివలెనున్నవాడును, గ్రహణసమయమున కాంతికూర్మడగు సూర్యునివ
లెనున్నవాడు.

శ్లో॥ నన్యామార్గాగమనచగణాలగ్నతత్కంటకాశిం
నానాభూమిశయనజిగ శ్రేణీకాదంకురాంగం

హృతిశ్చోరావహృతపకల శ్రీరాకాశకాంతా
వస్థాపన్నంశి శిరహృతతత్పత జాతంయథాగం॥

హృతి వసులనమూర్తసంచరణ, బాదములందిగబడ్డయొక్కభూ
మినికడిదొడ్లుటన్ మివుల, మేనునఁగాచిన కాలులుంటచే
గవలినహని, పక్కలలఁ, గల్గివారిందిన చంద్రుకై వడిగ
గనుగొనెనాకురాలిన, నగంబనయొక్కని మేఘుడచ్చటఁ. ౪౬

అర్థము—వన్యా.....కాశిం, వన్యా=అడవియందైన, అమూర్త= మూర్త
ములేనిదొడ్లు, అగమన=వడుచుట చే, చరణాలగ్న=పాదములయందు నుగియు
కొనిన, తక్కింటికాశిం=అడవిమిముక్కుకలవాడునునానాభూమి=వివిధప్రదేశము
ల, శ్లోక=వరుండుటవలన జ=పుట్టిన, కిణ=కాయలయొక్క, శ్రీశిరా=వరుస
చేదంతుర=ఎచ్చుకట్టిన, అంగం= శరీరము కలవాడును, హృతిఁ...వస్థం, హృ
తిఁ=హృతిఁకాలమనెడు, హృత=దొంగచేరి, అవహృత=అవహరింపఁబడిన, సకలశ్రీ
క=కళలనెడు సంప్రదౌ నూడిన, రాకాశకాంత=పూర్ణచంద్రునిమొక్క, అవ
స్థాపన్నం=దశమసాంధికవాడును, శిరహృత=శిరముంపునందు రాల్పబడిన, త
త్పత్రజాతం= అయాకులగుంపు గలిగిన, అగంయథా= చెట్టువలె నున్నవాడును

తా—మతీయ నున్మాదవశంబున యడవియందు తోగివలెనిదొడ్లు సంచరిం
చుటచే కంటకపీడితములగు పాదములు గలిగినట్టియు, వచ్చటచ్చటమూర్చుచే శిలా
ప్రదేశములనడి పొర్లాడుటచేమల్చి కాలులుకాచిన శరీరము గలిగినట్టియు, ప్రాతః
కాలమున కాంతి రహితమైన పూర్వచంద్రునివలెను ఆకురాలు కాలమందలి వృక్ష
మువలెనున్న నాయత్తునిజూచెను.

శ్లో॥ వశ్యస్మి నంవృతమతమతౌచింతయా సంవృతాత్మా
పాయంశక్రస్యచవరవధాకస్యతద్యోషితశ్చ
లోకాన్యాదక్రమనిగదనశక్తయోమప్రతాప
దుష్టాన్సాలతహతవిధేరాగతాచైతన్యైర్హృదాః॥

చ॥ ఇలమందుయత్తుఁ గాంచియును స్వాంతమునందల పోనెయ్యుట
 తలపరిపంథిభాగ్యమును వానిసతీమణి యిందురాణికి
 గలిగినరూపసంపద సుఖంబులఁ దెల్పఁగఁ జాలువారికి
 గలిగను దైవయోగమున గష్టములం చుఁ గలంగినెమ్మది॥ ౪౭

అర్థము—వశ్యుఁ = చూచుచునే, చింతయా = దుఃఖమును, సంపత్కాత్య =
 ముందుకొనికవాడగు మేమును, మత = బుద్ధియందు, విరం = ఈచెప్పబోవు ప్రకార
 ము, వ్యతసుత = చేతను (తలచెనవుట) పోయం = అట్టి ఈ యుత్తుడు, శక్తిస్య
 చ = చేతేందునియొక్కయు, అస్య = ఈయత్తునియొక్క, వరవధూ = భార్య, తద్యో
 పి తత్య = అయిందునిభార్యయగు శచీదేవియొక్కయు, భోగాస్వాదకృమనిగదతి,
 భోగ = అనుభవములయొక్క, అస్వాద = రుచియొక్క, కృమి = రీతిని, నిగదతి =
 చెప్పుటయందు, శక్త = సమర్థమైన, రూప = సౌందర్యమును, పృబోధా = జ్ఞానము
 మకలవారుగానున్నారు, పాతవిధే = పౌర్వాగ్యము వలన, వితయో = విరికి, దుష్ట
 వస్త్ర = దుర్దశ, అకతాహిత = అయోవష్యగతా!

తా—అట్టియత్తునిచూచుచునే, ఓహో! యీయత్తుడు నీయత్తులకయ్యె,
 నిందునియొక్కయుశచీదేవియొక్కయు భోగసంపత్తుయొక్క యనుభవంబుట్టిదిగజా
 యని తెలియఁజేయు సామర్థ్యముగల సౌందర్యభోగములకలవారు, అహోఇట్టివారి
 కిది ఎట్టిదురవస్థ సంభవించెనని మేముఁడు తనలోకాను చింతించెనవితాత్పర్యము.

శ్లో॥ పుంతస్పృశ్యైవ్యకురుతమహర్షప్రసూనాం చితాయాం
 తచ్చయ్యాయాం ప్రదురతరతర్కం బకానీత బౌధాం
 సంప్రత్యేతాకరివవిషమయోజితే శేషయాతే
 కింవాకార్యంస్వధిరచితదుష్కర్మణిపాణిపాతే॥

చ॥ తలిదలశయ్యపుంతయిలకాకునకోర్వక పూర్వమెంతయు
 గలఁతను తెందువారిపుడనారతమికినెంపువేలపై
 వెలుగులబోలుముందులన, నాస్తరణంబుగఁబండిగుండఁ గా
 వలపెనుజింతుసంతతికవార్యముగానె పురాశ్యతంబిల॥ ౪౮

అర్థము—మహాద్వ=విక్లి-లినియవగల, ప్రసాద=భక్త్యములతో, అంబిక=విష్ణుమత్త్య, తద్వయ్యాయాం=వారిమక్కయందు, వ్యంతస్సర్వోపి=తొడిమ కాకుటయను, ప్రదుర=... నితచాధాం, ప్రియరతర=విక్లి-లిఅధికమైక, తర-ంటక=ఆముడ్లచే, ఆనీతిబాధాం=చేయబడినబాధను, అభయత=చేసిన సంప్రతి=ఇవ్వడు, విత్=అట్టివీరిద్దరు, కంస=గట్టిచె, యును=ఎప్పుడైనా. ధోనేదేక=భూప్రదేశమున, కయాతే=కయించుచున్నవారు, ప్రాణిబాతే=జంతుసమూహము, స్వవిరచితదుష్కర్మణి=తమచేతయేయబడినదుష్కర్మకలదగుచునుండగా, కింవాకార్యం=ఏమిచేయకగినది.

తా—కామనునకు పూర్వము వీరుమిగుల రమ్యులైనప్పుడు వైనపూలనెల్లయం దుకయనింప తొడిమెకాకును గూడ నిరకరీరము సహించలేకపోయెను. అట్టివీరివ్వి యు నిన్నొన్నతమగు కటికనేలల కయింపవలసినవైనచో! లోకమున జంతు లుం కాచుచేసిన కర్మంబనుభవించకతిగదుగదాయని మేముడు వీరినిసూర్య విచారవడెను.

కోః ధాతాహ్వానీద్విదలితశిరాభిషుకస్సరికాక్షః
 వజ్రాక్షోపీశితహహురరాకారగర్భాధివాసః
 సర్వంచైతత్స్వవిరచితచుష్కర్మణాంసిద్ధిహుః
 తత్సాన్నిహంకిముసమముతోషృద్ధ్యన్మద్ధోర్ధ్విచాత్రం॥
 చ॥ నలువశిరంబుఁగొట్టఁబడినాఁడుకవర్ణికిలితమేత్రగా
 నలనెఱనార్దహండుపలుబాములనెత్తననేగర్భసం
 కలనముఁజెందెపూర్వకృతకర్మఫలబివినేచహేచ్చుత
 గులకునులోసుగానొభువిఁగాలవశంబునఁజరిమేమిట॥

అర్థము—ధాతాపి=బ్రహ్మయన్ను, విదలిత=చేయబడిన, శిరా=శిర మ్మగలవాడు, అపీత్=ఆయెను. స=అరికాక్ష=ఆయాశ్రయమును, భిక్షకః=భూత్=చిత్తమెత్తువాడాయెను. ఉద్యాహ్వానీ=విష్ణుప్రసాద, శిర=అశ్రియించఁ బడిన, బహుతరకార=అనేకానెకారములందు, గర్భాధివాసఃఅభూత్=గర్భ సాయుభవించినవాడాయెను. విత్=తా, సర్వంచ=సమమ ముష్కర్మ విరచితదుష్కర్మ

ర్యజాం= (పూర్వజన్మములు) చేయబడిన పాపములయొక్క, సిద్ధియాశం= పునాదులు పాపం= అగుచున్నది. జహం= నేను, పనుయత్= కాలకల ముఖము, వృద్ధ్యవృద్ధ్యో= హెచ్చుతగ్గులకు, పాత్రం= భాగము నకిమి= అగుచుండుటలేదానిమి

తా—పూర్వము బ్రహ్మదేవుడవ్వల మడుటచే యపూర్వాః జన్మలును, తలగొట్టుబడినట్లును, బ్రహ్మాకిరలు ఖండించిన యాశ్వరుడు భిక్షకుడైనట్లును, త్వనుమహర్షి కావంబున నవతారాంతరములయందు గర్వహనుడుఁబడు పొందినట్లును, పురాణప్రసిద్ధులు గావున, సుప్రసిద్ధినిలయాధికారులైన మహ్మత్తులంశటివారిని దురత్యయంబగు దుష్కర్మము సామాన్యుల పరిభవించకమానదు. కాలవిశేషముచేతనట్టి వికాస సంకోచములకు మేఘుడునూ పాకుర్రడగుచున్నవాడే నర్హకాలకున పూర్వజ్ఞయైయుండి, శరత్కాలకున గౌరవహీనుడై నామమాత్రానశేషుడగుట లోకప్రసిద్ధము.

శ్లో॥ ఏవంకుత్వానిజవిలసనోత్సుల్లతాతివసూన

వ్యాజాత్సంపాదితపుడునాస్రీవిరాజన్మథేందుః

గంధీరేణ సైనితవసా భవ్యపాత్రంవధూటీ

భావతేలిస్తుటముకథయద్రామమేవాకజనేయః॥

చ॥ తలయచువిట్లునెఱవద దర్శనవిస్తుటజాజడంధ సం

కలితపుడుస్థిగాననవిఖండిత కీతిమయాఖతిగ్గుడై

జలదముగర్జనవాక్కులను, సౌఖ్యమెనీసతికంచుఁ బ్రేమచే

వలికెనురామచంద్రునికు బావవిదల్కినయట్టులియుగ॥

౧౦

అర్థము—విలం= క్షయకారముగా, మత్వా= తలచి, నిజ.....వ్యాజాత్ నిజ= తనయొక్క, విలసన= ప్రకాశముచేతను, ఉత్సుల్ల= వికసించిన, తాతివసూన= బాజిత్రపులయొక్క, వ్యాజాత్ = మిషవలన, సంపాది.....మథేందుః, సంపాదిత= చేయబడిన, మృదుదాగుక్రి= మందహాసలక్ష్మిచేతను, విరాజో= ప్రకాశించుచున్న, మథేందుః= ముఖచంద్రుడు కలవాడై, యామేఘుడు, గంధీరేణ= మంచున, సైనితవసా= తరుణునిడికాకుచేతను, భవ్యగర్జ= సిద్ధన, వధూటీ= స్త్రీ, సీభార్యయనుట, భవ్యపాత్రం= కుభములకున్నవస్త్రము, భవతి= అగుచున్నది.

ద్వితీయాస్కర్తః.

46

ఇతి—తదానువది, అంబ కేయలి—తానునుండును రానుమిద—రానునిబొల్పవలెనో,
అ—అత్తంతము, ముటం—స్పష్టముగా, అకథానా—చరితము.

తా—ఈవకానము, వర్తకాలమందు వికసించిన చాడత్రావులవెడి నత్తచే
విలాసముగల ముఖచంద్రుడు గలవాడై, యామేఘుఁడు గంభీరములగు యూరుము
లవెడి వాక్యములచే నీసరి క్షేమవతియని, పానుమంతుడు రానువకువలెనే యాగు
క్షుణకు మిక్కిలి స్పష్టముగా చెప్పెను.

శ్లో॥ వ్యాకోచత్వోపహితసింహమా విభ్రామితేవనద్వం
వాసంతాప్త్యాసితకరజవప్రాంకుచంద్రోదయేన
యాదోనాధభగిణయ సున్యాదాతేవనాధానకర్త్రా
కుర్వావార్తామమృతచాధురాం కామపిప్రాపశోభాం॥

చ॥ వికసనమందితాంతితి, విభ్రామిమయానినపారసంబ నా
బ్రీకటముగావసంతమిల, భాసిలుపోమాసరీతిపోము రా
కకువడిబొంగుసంద్రమనఁ గాఁడగ, జీవనదోక్తిసత్పుధా
నికరముయత్తుశోత్రముల, నిండఁగ మెండగుశోభలూరఁగక॥ ౫౧

అర్థము—వ్యాకోచ.....విద్రమేణ, వ్యాకోచత్వ=వికసించుటచే, ఉప
హిత=హర్షలడిన, ముక్తచాన్విభ్రమేణ=కాంతివిలాసముచేత, పద్మమిత=పద్మమువ
లెను, వాసంతాప్త్యా=వసంతముకుప్రాప్తిచేత, పితకరజవ=చంద్రునివలెను, ప్రాం
కుచంద్రోదయేన=భూర్లచంద్రోదయము వలన యాదోనాధ ఇవ=సముద్రునివలె
ను, జీవనాధానకర్త్రా=ప్రాణధారణను చేయవట్టి (ఉదకమునిచ్చు వాడగు మేఘు
డనియు) బ్రగిణముమృదా=పీయిన్నేహితుడైన యామేఘునివలన అమృతమధు
రాం=అమృతమువలె మధురమైనట్టి వార్తాం=వృత్తాంతమును, కృత్వా=నిని, కామ
పి=అనిర్వాచ్యమున, శోభా=శోభను, ప్రాప=పొందెను.

తా—తనకుజీవనవాసం బొసగిన ప్రియన్నేహితుడగు మేఘునివలన నమృత
సమానమగు చార్తముని యాదుక్షుడు, వికసించుటచే శోభతోనూడిన చంద్రమువ
లెను, వసంతాగమముచే చంద్రునివలెను, భూర్లచంద్రోదయమున సమాక్రమువ

తనకు చెప్పవలసిగాని కోరికనుపొందెను. ప్రియురాలి శుభవర్తమానము వినుటచే
విమోచకముచే కృపించినయాతనికి మరల, కోరికలిగినని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ శ్లేషాదస్త్రశ్రవణానితా వందవారాసిమగ్న
స్తత్సంలగ్నాశ్రయ ఇవకలామాత్రము త్రిప్తమాచిః
సమ్మాదోద్యద్వికృతివిలసద్భాషితః కింకిరూచ
సాప్రోవాచేత్యధికతసస్తం జగాదేతియక్షిం॥

చ॥ తనసతిశ్లేషువా ర్తవిని దద్దయమోదవయోధిమున్చి చా
క్షణ మొకఁడూరకుండివివ, శత్రుమునన్మదిబొంగి, పార్శ్వపే
మనువిలసిల్లువాక్యముల మాటికినాసతి యేమి నెప్పచే
మనియెనువారి చాయ నుచు, యక్షుడువల్లెనుసాదరంబుగఁగి॥ ౧౭

అర్థము—యక్షః=యక్షుడు, తత్సంలగ్నాశ్రయః=తన ప్రియురాలియందు
లీగ మైన మనస్సుకలవాడై, శ్లేషాదంత.....మగ్నః, శ్లేషాదంత=శ్లేషమృతాం
తముయొక్క, శ్రవణ=వినుటచే, అనిత=పుట్టివ, అవందవారాశి=సంతోషముద్ర
మందు, మగ్నః=మనిగినవాడై, కలామాత్రం=కొంచెమువేపు, ఉత్తిష్ఠమానఇవ=
ప్రయత్నించివ వాడువలెనె, సమ్మాదో.....షితః, సమ్మాదః=సంతోషముచేత,
ఉద్యత్=పుట్టివ, వికృతి=వికారముచేత, విలసత్ భాషితః=ఒప్పుచున్న మాటలు కల
వాడై, సా=అనాప్రియురాలికి కిరూచ=విమిచపిప్పినది, కింప్రోవాచ=విమిచె
ప్పెను ఇతి=ఈలాగునని, అధికతరసః=పొందబడిన యనురాగముకలవాడై, తం=
అమేమునిగూర్చి, జగాద=వలెకను.

తా—ఆయక్షుడు ప్రియురాలి శ్లేషు సమాచారమునువిని యానందించిన
వాడై యొకక్షణములోచించు వానివలెనుండి అనగ వానందవరవశముచే మెముచి
సమ్మాదవికారముచే శోభింపున్న ప్రియభాషణుండై, తనప్రియురాలెమి చెప్పె
నేమి చెప్పెనని యను క్తితోనా మేము నడిగెను.

శ్లో॥ తత్సమ్మాదోచితమమృతదస్పన్నగద్యప్రియో
స్తనాకప్రప్రియసువచనస్సాధుఃకామనాకం

స్మారంస్మారంసదసహచరీ సంగమార్థాభిలాషాం
స్తప్తాకాపావధిమణిగురోర్భృథ మాకాంక్షమాంకి॥

చ॥ అమృతదుఃఖంతసంతసములౌ వచనంబులువల్కియత్తుచే
బ్రీముదితమానులింగొనిన. భంబునకేగెను తేగయత్తుచు
దమఃబ్రీయురాలిసంగమము, దద్దయుఁగోరుచుకావమంత్యమా
సమయముగానఁజెత్తమునకార్జి ప్రబోధముకాంక్షజేసెడుగ॥ ౫౩

అర్థము—అమృతదః=మేఘము, తత్సమ్మోదోచితం, తత్=అయత్తునకు,
సమ్మోదోచితం=సంతోషకరమలగు, బ్రీయోక్తిః=ప్రియమలగువాక్కులను, స
న్నిగద్యం=బాగుగాచెప్పి, తేన=జానిచే, అక్షుప్త=చేయబడిన, ప్రియమనదనః=
ప్రకంసావాక్యములు గలవాడై, సాదు=యోగ్యమానట్లుగా, నాకం=స్వర్ణమును,
అకాశముననుట, శిశ్రియ=అశ్రయించెను. సచ=అయత్తుడున్ను, సహచరీ...
లాహన్, సహచరీ=ప్రియురాలియొక్క, సంగమార్థాభిలాషాన్=సంగమోదయోజన
ముగాగల కోరికలను, స్మారంస్మారం=మిక్కిలి తలచి, కాపావధిం=కాపాంత
మునుగూర్చి, అజగురో=విష్ణుమూర్తియొక్క, బోధం=మేల్కొనుటను, అకాం
క్షమాంకి=కోరుచున్నవాడై, తద్దా=ఉండెను.

కా—మేఘుడిట్లా యజ్ఞాంగన వృత్తాంతమును చెప్పి, యాయత్తునిచే బ్రకం
సింపుబడినవాడై తానాకాశము నాశ్రయించెను. అవగా తనమార్గమున బోయెనను
ట. ఇచ్చట నీయత్తుడును ప్రియురాలి సంయోగమునకై యుద్విహ్వలము, కాపా
వధినిగూర్చి యుత్థానైకాదిశయందు విష్ణుమూర్తి ప్రబోధమును నిరీక్షించుచుండిను

“కాపాంతోమే భుజగళయవాదుర్ధితే శర్తపాణి” అనియత్తుడు కాశి
భానుని యుత్తరమేఘమునచెప్పినట్లు త్తానైకాదశ తనకుకాపావధియగుటచే వద్దాని
కనిరీక్షించుచుండె.

౫౪॥ కాశిపుట్నాస్తాసదవివిహితోభ సంధానదక్ష
తేతక్యాదివ్రసవరజసా స్వాదమత్తద్విరేపా

గర్జానాదక్షయచిహార శ్రోత్రీశత్రుశస్త్రిః

సాంశద్ధాసాంతరితవసుధా పూరితాశేషవాహిః

చ॥ విరహానునోన్యధాకరము, విప్రతనూతనశేతకాదిపు
వ్వరసవిగోలబంధర ర, వంజునుబూరితదీర్ఘి కాళియై
యారుములుమిం చుటన్ శ్రీహరి యుగ్మదృగా ద్వివోనంగభూస సం
భరితధరాతలంబగు చువచ్చెను, వర్షపు వేరయయ్యెడు॥ ౫౪

అర్థము—సవసి = అప్పుడు, విరహీ = వియోగముకల
విహారికి ఊర్ధ = కలతను, సంగ్రాహి = కూర్చుంటియందు, దక్షా = సమర్థమైపట్టియు,
శేతశ్శాస్త్రి = ద్వితీయ, శేతశ్శాస్త్రి = మొగలి మొదలగు పుష్పములవల
సముట్టిన, రస = శే నెయొక్క, అస్వాద = తినుటచేతను, మిత్ర = మదించిన, ద్వి
రేఖా = తు మొదలుకలదిన్ని, గర్జా = పరిశ్రమ, గర్జానాద = ఉరుముచేతను,
క్షయచిహు = మెరుపుచేతను హార = పోగొట్టబడిన, శ్రోత్రశత్రుశస్త్రి = వీరుల
యొక్కయు నయవములయొక్కయు శక్తికలదిన్ని, సాంశద్ధా = సాంశద్ధా, సాం
చత్ = పిచ్చువున్న, భూస = పచ్చికలచేతను, అంతరిత = కప్పబడిన, వసుధా =
భూమికలదిన్ని, పూరిత = నిండించబడిన, అశేషవాహి = సమస్తమైన సరస్సులుగ
లనియున్న, ప్రాప్యార్థ = వర్షకాలము, ప్రాప్తా = వచ్చిపడి.

తా—వేంజుదాకాకము వంటిగా నీ, వర్షకాలము ప్రాప్తించి, విరహిణుల
దైర్ఘ్యమును పోగొట్టుచు, మొగలి మొదలగు పుష్పముల వికసించజేసి తుమ్మెదల
మదింపజేయుచునూ, ఉరుములచే కర్ణములకు వేగవించుచునూ, మెలుపులచేత్ర
ముల మిడుమిట్లుగొల్పుచు, భూప్రదేశముల పచ్చికచేతను, దిగుడుదాపుల నుదక
ము చేతను నింపినదాయెను.

“విరహి-ఊర్ధ...దక్షా” యనునది కాళిదాసుని పూర్వమేధుడు “కన్య
శ్చుద్ధి విరహానిధురాంత్యయ్యోశేత్రచాయాం” అను యక్షవాక్యమును జ్ఞాపక
ముచేయుచున్నది.

శ్లో॥ మేఘరావస్థుటితవృద్ధయూలంబనార్ధంప్రియాంబీ
కాశ్శీరశీలసదురసివా సంగసంగోష్ఠకూసం

కృత్యాగాధంహృదయమథతద్బాహువల్లినిబద్ధా
యస్యాంసర్వవ్యవతకుచక్చిరతేకామిలాకాః

చ. విరహాగంతుమేళురవ విస్ఫుటికాత్మసుఖాశ్రియార్థమే
యరమునుచేయసిగుఁగ యోధరయ్యమునందుచోవనా
దదెలులుబాహువల్లదుల, దద్దయబద్ధమునయఁ = సము ౯
దొరఁగియధేచ్చగానిచురదొగునొ, యాతఁజివచ్చెనిమ్ముగ ౧౫

అర్థము—యస్యాం = వివర్తకాలమందు. సర్వ = సమస్తమైన, కామిలా
కా = కామకులైనవసులు, మేఘా.....వాగ్ధం, మేఘరావ = మేఘధ్వనిచేత,
స్ఫుటిత = విడిపోయిన, హృదయ = మనస్సుయొక్క, అలంబవాగ్ధం = స్థిమితపఱ
చుకొనుటకై, హృదయం = మత్స్యలమును, ప్రియాశ్రి.....మానం, ప్రియాశ్రి =
ప్రియారాండ్ర యొక్క, కాత్మరశ్రిలపత్ = మంకుశోధచే ప్రకాశించుచున్న,
ఉరసిఁ = స్తవములయొక్క, ఆనంగ = సరిబంధముచేత, సంగోవ్యమానం = రక్షిం
పఁబడుచున్నది గమకశే, గాధం = దృఢమైనదానినిగా, కృత్యా = చేసి, అథ =
తరువాతను, తద్బాహువల్లినిబద్ధా = భుజిలతికలచే కప్పబడినవారై, వ్యవగతకు
చః = పోయినదుఃఖము కలవారగుచు, శేగతే = విశ్రమించుచున్నవారు.

తా—అవర్తకాలమందు కామకులు మేఘధ్వనికి జడిసిన తమహృదయములపై
యారాండ్ర ప్రసాంతరమున సంగోవ్యమానమైవారై, వారిచేదృఢముగ వాల్చే
పింఠబడిన వారగుచు మనమును దృఢపఱచుకొని పోనొట్టబడిన వియోగతాపముక
లవారై విరాతంకముగ శయనించుచున్నారు. వర్తకాలముద్దీపన విభాసమునుటచే,
వృద్ధికొందుచున్న విరహతాపముగల కామకులు, తమప్రియారాండ్ర సాంగత్యము
చడసి యధోర్వ సుఖించుచుండిరని తాత్పర్యము.

శ్లో. రంజితారాగధపరిసరే సూత్రీభారేణవ్యాం

భోవాపేన ప్రతిరమురీజఘ్ననసక్తాంతరాశే

పోద్వజ్జ్వాతప్రసవసం వ్యాధినితబభృంగా

రానేగానలసతిరతితో తాన్తిస్సంకుప్తలస్యాకిః

చే. భువనపుత్రునాత్మభారినవగర్జితవిస్వనమే మృదంగమై
దవరగజాశతనైలనా, జాప్రమలిందరవందెనానమై
మనమునకింపు సేయఁగను, మారుతమార్గమృతాత్మరంగమై
గనువడమిందులనైలుల, గమ్యననాత్మముసర్వ కేనెనుగా. ౧౬౬

అర్థము — పునిత...రాశి, పునిత = ఉభయలనెడు, మురళధ్వజ ము
వైలనాదముతో, పక్షా = కలుమకొనిన, అంతరాశి = మధ్యభాగముకల, తారాశ.
భవంసర = ఆకాశప్రాంతమనెడు, రంగి = నాట్యస్థలమందు. ప్రోదక్షా.....రా
శి, ప్రోద్యోత = వికసించిన, జాతిప్రసవ = జాతిపూవులయొక్క రస = రేణు
యొక్క సంస్కృతదన = తినుటచే, కైట = మడించిన, భృంగ = కుమ్మెదలయొక్క,
ఆరాశి = భృంగియనెడు, గాశి = సంగీతము, లసతి = బిచ్చించుండగా, నవ్యాంధో
రాశి = నూతనమేఘమనెడు, మాత్రధారణ = మాతృధారణచే, సంక్షుప్తబా
స్యా = ప్రసరింపఁజేయఁబడిననాట్యముకల, చైతతః = విస్మయభరిత, భాంతి =
చీకటియయియున్నది.

తా — ఆకాలమందాకాశ మనెడి నాట్యరంగమనందు, మేఘగర్జనము మృ
దవగర్జనము, జాతిపూవులతేజోగ్రివి మడించిన కుమ్మెదల యుంకారము సంగీత
ముగానుండగ, మేఘదనెడు మాతృధారణచేనాట్యముచేయించఁబడు ప్రీతిపరమ
ముఖము చీకటియనెను.

ఈశ్వరకాలమున పాపభావికములగు గర్భాది చిహ్నముల పరికించినవని యొక
విలాసిని నాట్యమును మోచించుచున్నది. ఇకనాట్యమునకు వలయురంగప్రసాద
నాదుల్లియనిరూపించుచున్నది.

ఇందునాట్యమునకు ప్రధానకర్తయగు మేఘదను మాతృధారణచే వాకాశ
మను రంగస్థలమున, నుడుములకు మృదంగధ్వజులును, కుమ్మెదయుంకారములను
గావించును, రంగప్రసాదసంబులుగ నమర్చి, మిందులను మించునోడుల నర్చకు
లుగకేసి యొకనాట్యముచేసినంతకు క్షయపడినట్లేకనిచేరూపించుచున్నది.

నాట్యంబున నృత్యగీతవాద్యముల గూడిన నాటకార్చన కరణం నాట్యం
సాత్" అనిభరతుడు. ఇట్టి నాట్యమును ప్రవర్తించుకేయవాడు నూత్రధారణదేవతను
“మాత్రాంధరతీతిమాత్రాధార్య” యనివ్యుత్పత్తి మాత్రమనగానూచన. నూచనమన
గానతుర్విధాభినయశక్తికంబగునాట్యము” సాత్వికాత్మైరభినయైః శ్రీశ్రీకాళాం
యతోభవేత్ పటనాయకతాదాత్మ్యబుద్ధిస్త న్నాట్యముచ్యతే” మఱియుసూత్రంబు
న “నాట్యోపకరణాదీని సూత్రమిశ్యభిధీయతే” నాట్యోపకరణంబులనినయు “అ
సూత్రయన్ గుణాస్మైతుః కతేరపిచనస్తునః రంగప్రసాదనప్రాధ మ్నూత్రధారణతీ
తితః” ఇట్టిరంగప్రసాదనమందునమధుండు నూత్రధారణః యు కౌండవమకము. ఇత
రంగమనగ నటుడు నటితోగూడి సంగీతాభినయంబులతో నాయకావస్థల తాదా
త్మ్యంబున జాత్రుయ పథ్యులసంతసించు జేయుచుండేము “సభాపతిస్సభాసభ్యౌ
నాయకా వాదకాఅపి, నటినటకృపాదంతే యత్రావ్యవస్థానురంజనాత్, అతో
రంగ ఇతిజ్ఞేయః” అనిభరతుడు “తౌర్యత్రైకంవృత్తగీతం వాద్యనాట్యమిదం
త్రయం” అని అమరవిఘంటువు. కావుననిట్టిచుట్ట, భృంగారావమ గీతముగన,
మేఘగర్జనములు వాద్యముగను, శ్మశాలముమెలసి మిగులచంచలములగు మెడత్రు
తీవలను నాట్యక్రీలుగను జేయుటచే నృత్యగీతవాద్యములతో గూడిన నాట్యంబు
సార్థకంబయ్యె.

శ్లో॥ యతః పథాకలన ఇవిదీప్యామకంచవళంవా
వల్లిపాథోరహిత జలదాదత్త హంసపుసం గా
సంపుల్లసీకలితకమలా మోదభాస్వద్ధిగంతా
ప్రచిహ్నుతాశరమవగత స్వాతానంసనాచైః॥

చ॥ జలజనరీతుళంబులుదీ, కాసముదాయములొక్కమింపమిం
చులమజలంబులన్నిదీచి, కుళిళుసంబులుగ్రాలయములై
గలుగఁగఁజేయవచ్చెననఁగా వడికారదవేళవచ్చె హం
సలకలనాదములైలగ స్వాగతవాక్యములై మనోజ్ఞమై॥

౫౮

అర్థము.—యతః=యదునియోగః, అవస్థా=దశయోగ్క, అకలన=
చాతుర్యవేత్, ఇని=పుష్కళకలనై, వీర=స్పష్టమైన, అనుకంఠేన=వయకంఠ

తన శంఖావర్ణము మెరుపునకలతోడను, పాదములు=శివశంఖముతోడను, రహితము=కాన్యమున, జలదా=మేఘముకలిగివలయునంటియు, దత్తపాంపుప్రసంగా, దత్త=చేయుచిన, హంస=హంసల యొక్క, ప్రసంగా=శ్రేయోకార ధ్వనులకలదియు, సంభల్ల
దిగంతా, సప్తలక్ష్మిచార శోభతో, కలిత=కూడిన, కమల=చంద్రుల యొక్క, ఆమోద=చరిమిగతు చేత, భాస్వత్=ప్రకాశించుచున్న, దిగంతా=దిక్పక్షములు కలదియునగు, శరత్=శరత్కాలము, హంసవాదై=హంసధ్వనులచే, తమగత స్వాగతా=పొందబడిన స్వాగతము గలదై, ప్రావియ్యతా=అది ర్పదించినది.

తా—కాపావధియును సుత్రానైకాదశ శరత్కాల మందగుటచే ప్రావృట్కాలాంతరము శరత్కాలమువర్ధింప బడుచున్నది. అశరత్కాలము మెరుపులు చేక నుదకూశ్యము లగుటచే తెల్లనివగు మేఘములు కలదియును, వికసించిన కమలముల నరిమిగతుచే వ్యాపించిన దిక్కులుకలదియు, హంసశ్రేయోకారధ్వనులచే స్వాగతమియ్యబడినదియునై, వియోగాగ్రభయందు దుఃఖించుచున్న యక్షునిగని జాలినొందినది వరాన శివ్రుముగ నావిర్భవించి వట్టుత్పత్తింపబడినె.

శ్లో॥ యక్షిభూయస్వయమహానతి స్వప్రసూతప్రసూన
 బ్యాయాభారశిమిరిమమనా జాతిరాశాంతశ్చంభా
 స్వావత్యాంభోజవదనత శ్శీస్తమేత్వస్తితాత్ర
 వ్యాఖ్యాతీవభ్రామరదుఘరా రావతైఃపద్మినీయం॥

చ॥ ననుగనియక్షి నవ్యరతి, నానుమకాంతంబి కేంసంచులో
 ననుకొనిజాతిచాసుమన, యాచుఁబ్రకౌంటవహించెమిక్కిలిఁ
 ననిజనితమ్మి మోముచును, బంభరనాదముచేతఁబద్మినీ
 ఘనతనహించె యక్షియని, గక్కునఁజాతులీలఁబెడఁగ ॥ ౧౮

అర్థము—జాతి=జాతిగ, యక్షి=అయ్యుండగ, భూయః=అరిగి, కాపావహన మందని తాత్పర్యము, స్వం=తనను, అవహసతి=చరిమింపుచునని, స్వప్రసూత ప్రసూనచారాధార, స్వప్రసూత=తనమందిపుట్టిన, ప్రసూన=పుష్పల యొక్క, భావాభారః=కాంత్యశయము, శిమిరి=మెరుపున, మమనా=మంచ

దీనియన్సర్గి.

౪

మనస్సుగల (వసుసార్థమనామయకల) లై, తాంక=మిగిలినమించిన, బృం
 తా=నికాసమకలది, అభూత=అయిన, ఇయం=చెప్పిన=ఈతామరత్తగయిన, ధ
 ధమర.....రావత్త, ధమర=కుమృదలయొక్క, మధురావత్త=మధురధ్వను
 లవేత, స్వాపర్య=స్వసంకానమగు, అంభోజని=చంద్రమనెను, వదనతా=మృదు
 నుండి (తద్వారా) క్రి=కోధ, అవగావద్దినబాధిస్త్రీ, స్వభానమగుకోధ అత్ర=
 తాయపియందు, సమేత్య=కలుసుకొని, స్థితా=ఉన్నదని, ర్యాభ్యాన్వితవ=చెప్పు
 చున్నదివలెనున్నది.

తా—పరకాలమున జాబయ విహారముగ త్రప్పించి కరతాకలమున తగ్గి
 పోవును, ఆతస్యట, కొద్దికాలములో ధర్మసమాగ మనందమున వికాసముకెందునా
 యుక్తాంగన చిరుఃస్మృతనను పరిహసించునని (నవ్వనకును తెల్లని పుష్పములకు నుచు
 మనోహరమే యభావముగాన) “ సుమన ” (జాతచెట్టునకు మలియొకటియ, మృ
 చిమనస్సుకలదియనియు నర్థము) యనులేననామమును సార్థకము నొందించు కొను
 టకు, తన వికాసమును చాలించెనాయన్నట్లు ప్రేక్షించబడియె. మలియు కర
 తాకలంబున చంద్రములకు వికాసంబధికము. కావుననన్నకు చచ్చిని (తామరతీగ)
 చంద్రంబును లేనముఖంబునుండి బయలువెడలు మిలేంద బృంద యుంకారమాదంబులకు
 నులుకులచే, యుక్తాంగనా ముఖంబు చంద్రుమాన సంకర్తకుంబదని (చచ్చినబాధిస్త్రీ
 యగుటనున్న) నలుదెసలఁ బ్రకటించుచున్నది వలెనీయుండె. చంద్రము లక్ష్మిని
 వాంఛలంబుగాన వామెముఖమును చంద్రసదృశంబగుటకేసి, విరి కులమాగుచుండె
 నని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ సాయుచిర్యంప్రిమనుహృదితి ప్రత్యయోనై వకార్య
 స్వస్యాత్తావిస్యవిచిధావేన్నైవకార్యారకం
 యస్మాద్యంప్రాగ్జలభరతతే రాత్మభూతోనతాన్తం
 తద్విచ్చేత్తాభవతీభువతా సాయతోమూలేభ్యః॥

చ॥ ఇతఃదేశకృపురుతుదంచుమది సుంతనమ్మరాజేని సు
 లలము తృప్తికనున్న వాఁడ క్రమమంతావృత్తికలె, ను

భూమి

**భూమి గూర్చి మూలముఁ దాల్చుచున్నట్లునఁ గాఁబలుచున్న మా
గతిరాగాభివృద్ధిదశము గాఁ గల్గింపజేసాకముగాఁ ౩౪**

అర్థము—నాయుం=పీడు, నిర్వయం=ఎల్లప్పుడు, వీర్యమహునిది=వీర్యమే
పీరుడని, ప్రత్యయం=విశ్వాసము, సైవకార్యం=చేయకగినదికాదు. స్వస్థం=తనకు
ఆత్మాపి=స్వయానుమతితో, స్వనిని=తనయందలి విషయమై, భవతి=
అగుచున్నది, అత్ర=తనయందు, శంకా=సందేహము, సైవకార్యం=మాడదు.
యస్మాత్=ఎందువలననగా యః=విచారము, ప్రాక్=వర్తకాలమును, జలధర
తలే=మేఘసమానమునకు, ఆత్మభూతం=“భూమభ్యంతరమునందుకాంక్షని
పాతః” ఇత్యాది ప్రమాణమువలన, స్వయానుమతితో, మరణియ్య=ఆత్మియాయ
పు, భవతాపాయతః=భవత్యవృత్తినందువలన, (భవత్యవృత్తినందున, గట్టితన
మును స్ఫురించుచున్నది.) నిశాంతం=మిక్కిలి, తద్విచ్ఛేదం=ఆమేఘస్వరూపి
తగుడు, భవతి=అగుచున్నాడు

తా—లోకమందొకనిని పీడు మనస్సేపీరుడుగదాయని యెల్లప్పుడును
విశ్వసింపగూడదు. తనస్వయానుమతము తనకొకప్పుడు వివేకాగ్రహ మగుచుండును.
ఇదియధార్థమే. ఎలనన వర్తకాలముందు మేఘమునకు స్వయానుమతి నాయుపిశన
తాగలమున భూమాదులు విడుటచే లేలికయిన, తనస్వయానుమతమును మేఘమును
భేదింప నుద్దమగుచున్నది. అనగ శరతాగలమున మదక భూవర్ణములగుటచే ను
బ్బలునెల్లతై ఖండఖండములుగ వాయువుచే నెగరగొట్టబడుచుండుట స్వభావము
తాత్పర్యము.

శ్లో॥ లక్ష్మీవత్పీరుచాశిఖర సంఘర్షణాచార్యమానో
కృందస్య శీవ్యతికరవిరీక్షాత్ర మోదాశ్రితస్య
సంరంభా చ్ఛాముఖితదిశస్సింధుబంధోరమేశో
నిద్రాముద్రాంసపదివిజహా పాదసంస్పృష్టనేత్రః॥

చ॥ కలువలతేనిమెగిరినిగాంచి మనూరుడు గానమబ్బుచు
కలఁగినినూలు మాయఁగది, కాసముదాయమునేమెఘావృక్షముగా

సంస్కృతానుబంధముల రాయదినోమురాతిదే

కులస్సప్రసాదించివిక్రియ, దోయిని, నిద్రానామకానుబంధము. ౧౦

అర్థము—లక్ష్మీ.....రాధ్యా, లక్ష్మీ=లక్ష్మీ దేవియొక్క, వక్షోయహ=
స్రవణములయొక్క, శిఖర= అగ్రభాగములయొక్క, సంఘర్షణాద్యా=రాపిడి కుల
వనో (కాకుటవలననో,) అత్యుమానో=తన కుమారుడైన, చంద్రస్థ=చంద్రుని
యొక్క, నిరీక్ష=చూచుట వలనైన, ప్రమాద=సంతోషముకను, అశ్రీతన్య=
అధార మైనట్టియు, ముఖిరదిశ=శత్రుయమానము అనదికులముకలిగి నట్టియు,
సింధుబంధో=సముద్రుని యొక్క, సంరంభాద్యా=అతిశయమువలననో, రక్ష
కో=విష్ణువు, సుధి=తత్కాలముందు, పాణిసంస్పృష్టశీతా=చేతులచేస్పృశించి
బడిన శేత్రములు కలవాడై, నిద్రాముద్రాం=నిద్రా రీతిని, విజయా=విడిచెను.

కా—లక్ష్మీస్తవసంఘర్షణము చేతనో, శరత్కాలముందు చంద్రునికి విశేష
కాంతిలుగుటచే నైవసంతోషముచే గంగారవాదముగల సముద్రునిసంరంధము చేత
నో, యన్నట్లు విష్ణుయూర్తి మేల్కొంచెను లోకమున నిద్రానామకానుబంధము కలిగిన
క్షుస్పర్శనము చేతను, గొప్పగొప్పచేతను నిద్రాభంగ మగుట స్వభావము, నీచో
దైతాదశికాత్రిక కుద్ధమందగుటచే, చంద్రునకు పూర్ణత్వము, శరత్సమయవికాస
త్వము వందువలన, ప్రముద్రమునకు గంభీరభావము గలుగుటయు సంభవించు యన్న
యది. నిద్రానామకము పాస్త్రాగ్రంబుల శేత్రంబులస్పృశించి, వానిగాఁచుట ధర్మ
కాశ్రువిహితము “శరాగ్రేవనరేలక్ష్మీకరమధ్యసరస్వతీ” అనిశాసితము. జగత్క
ర్షణకు విష్ణువును ధర్మసంగ్రహార్థమిట్లాచరించెనని తత్పర్యము.

శ్లో॥ నిత్యక్షయకృతప్రకృతివికృతే రాత్రసమ్పాదయదే
యద్యత్సన్యాసనగతివశాత్కేంపుతైర్లంససాళేః
శ్రుత్యానందప్రకటనచక్షైర్భవ్యవాక్యైరపారై
దస్మిదోఽభూత్సపవిత్రమలా కామూరి శ్చేషకల్పార్.

౧౧. చక్కగవీక్షణముగిచ్చితి, జాడ్యముమానసవశాగమం
చక్కగనాల్చి మోడులయి, పోలవలించెడుపారససాళిపె

అక్షరార్థము.

స్వక్రు. పదునైదుండే ప్రతియొకదానినొకరికంటె పొడవు
గ్రంథమున మొదలుకాంచే మార్గంధిసహించగిన నాధినియ్యగక. ౬౦

అక్షరము—సీమ్యో=రాసుగా, క్యక్ష=విదువలడిన, ప్రక్యతి=స్వభావము
యొక్కయో, మాయయొక్కయో, విక్యతే=వికారముకలిగినట్టియో, ఉద్యతే=ప్ర
కాశించుచున్న, సతే=యోగ్యమైన, మానసగతివకాత్=మానసపరస్పరచారవశము
వలనను, విష్ణువాచుమన నాదినశమువలనను, ఆత్మసమ్మోదవృద్ధై=పొందవలడిన గుం
తోమారితోయముగల, వాంఛపాశే=మాంససమాహముయొక్కయో, యోగిసమా
హముయొక్కయో, కృత్యానంద=శ్రోత్రానందమును, వేదవలనమువలన గలిగిన
యానందమును, ప్రకటనవృద్ధై=ప్రకటించుటయందు ప్రసిద్ధియులైనట్టియు, భక్త్యా
కర్మప్రసారే=కుభవాక్కుల ప్రసారముగలట్టియు, శ్రేంక్యతే=శ్రీంకారములను,
మధురధ్వనులచేత, సవదీ=రత్నాకరములందు, కమలాకాముకాశ=విష్ణుమూర్తి, శేషత
త్వై=భుజగతయనియునుండి, ఉన్నిద్రా=మేలుకొన్నవాడు, అభూత్=అయెను.

కా—వర్తకాల జన్యముగు వికారమును విడచి మానసపరస్పరమయ సంతరిం
చుటవలన సంతోషారోగయముగల మాంసలయొక్క శ్రీవరానందకరములై కుభము
లగు శ్రీంకారములచేతను, మాయావికారమును విడవాడి మానసికపూలచే బ్రహ్మ
భందమును పొందిన యోగిసమాహముయొక్క వరమానందమును ప్రకటించువట్టి
స్వప్రసవనములచేతనువలె విష్ణుమూర్తి శేషతయ్యనుండిలేచెను.

మాంసలపగా యోగులలో నొకతెగ, వారు మాయాకృత వికారముల నతిక్ర
మించి యామాధకుద్ధ ఏకాదశి మొదలుకొని కార్తీకకుద్ధ ఏకాదశి వర్యంతము నాకు
త్వాస్య ప్రతమును విధ్యుత్తముగా నాచరించి పరమేశ్వరుని నామముల స్మరించుచు
నానిబ్రహ్మధము కొలకు ముతిపాతముల జదువుచుండురనుట పురాణ ప్రసిద్ధము.

శ్లో॥ శయాంతముచక్కహివశిమయిం మాధవేసోపియత్
కృపాస్మితశశిమరహితః పూర్ణిమాచంద్రశోభః
కాంతాంబివృంత్యరితకృదయ స్వాంతపురీంసం వయోగం
తస్మాదేకాన్నిరగమదతి వీరినంనక్తచిత్తః

మరియుహితయ్యవేదితన, యథుడుకావన కార్యమునకు
 త్వరితముగవేదితపూర్వకరి భంగినికోభిరికాంతఃకాదఃగా
 ద్వరితముగను, దౌచునిత వట్టగముగనువేక్కతోడదా
 గిరిదిసిపాయె జేమిమది గేభురుకానరమేకువేకుచుకా

౨౭

అర్థము—మాధనే=విష్ణుమూర్తి, ఆసీపతిమయ్యాం=శేష విభారంబగు, శ
 య్యాం=కల్పమును, మంచరి=విడిచిన వాడగుదుండగా, నయక్షోపి=ఆయత్తుడు
 మ్నా, కావోర్ని.....రహితః, కావ=కువేరకావముచేత, తిన్నిత=ప్రకృతిమై
 న, క్రిమి=కార్యమును, రహితః=విడిచిపెట్టినవాడై, పూర్ణమాచంద్రకోభః=
 పున్నమచంద్రుని శోభకలవాడై, కాంతాం=భార్యను, దగ్ధిష్ఠం=చూచుటకొల
 కు, త్వరితవృద్ధయః=తొందరపడిన మనస్సుగలవాడై, ఆతిక్రిందిపక్షచిత్తః=
 మిక్కిలిపక్షిమతోగూడినమనస్సుగలవాడై, స్వాంపురిం=తనపట్టణమునుగూర్చి, సం
 ప్రయాతుం=వెళ్లుటకొరకు, తస్మాత్దేశాత్=ఆచిత్రకూటపర్వతమునుండి, నిరగ
 ముత్=వెళ్ళెను.

కా—విష్ణుమూర్తి నిద్రామేల్కొంచినతోడనే ఆయత్తుడు కావమువలసిన
 చుఱుములను విడిచి కాకాచంద్రునివలె వెలుంగుచు, భార్యమజ్జాయతొందరతోవా
 చిక్కోకుటమును వదిలి తనపట్టణమునకు సర్వరంబుగ జనియె.

శ్లోః మధ్యేవై చూనిక మధపథః పృథ్వీయజ్ఞేశభృత్యం
 తద్విజ్ఞాతస్వయంచలికుభో దంతనిహితభేదః
 కావోన్ముక్తస్తవసహచరస్తద్విద్యుత్తావకాతైః
 వాయాతీతి కవదతుభ వా నిర్భవోచదగ్గిసాత్సః॥

చూ భూరుతకూర్గమందున విచూవముపైజమదెంచుముఖ కా
 టూరిమిభృత్యుగూఁచి తనకోసులిసాభ్యుపవార్తపిలుక
 తేరఁదనితభేదముఁడయి, చెప్పఁగలుచ్చెనురీదుభర్తకు
 దీరనుకావనియొడల, నిన్నుఁగనుంగొనునంచుకానిదే॥

౨౮

అర్థము—అర్థః=అర్థమునకు, భగః=భగవదునికొక్క, మః=మహిమమునకు
 దైవానికొ=వివాహముచే సంపాదించుచున్న, యశోభక్త్యం=భక్తిచేతభగవానుని
 క్ష్యం=చూచి, దష్టితా.....భేదః, స్వయంవిశి=భవభార్యయొక్క, కుశోదంతః=
 శేషమృతాంతముచేత, నిర్ధారభేదః=నిర్దిష్టాచర్యము, రహసహచరః= నిప్రయోగము,
 కాపోన్మృక్తః=కామమునుండి విడువబడినవాడై, త్యద్విద్యుత్సవకాత్మకం=విద్యుచ్ఛూచి
 వలెనవి నువన్నుకలవాడైయే, ఆయాశి = వచ్చుచున్నాడు, ఇతి = ఈలాగునవి, భ
 వాక్షరవ్రతకం = నీవుచెప్పినా, ఇతి = ఇటు, హః = ఆయత్నము, రహత్ = సంతో
 షముతో, అజోరత్ = చాపిను.

తా--ఈ విధముగా వెళ్ళుచూ, మగ్గమగ్గమందలకునుండి వచ్చుచుండిన యొకడుచేర భటునిఁజూచి, తనభార్య తేమవృత్తాంతమునుచెప్పి మిగులసంతోషించిన వాడై, వివాహమువలన శీఘ్రముగవెళ్ళగలవుగావున, నీప్రియుడు కాపావధిగడచుటచే నిమ్మిఱురుటకు వచ్చుచున్నాడని యాయత్తో జెప్పుచున్నది సంతోషముతోఁ బలికెను.

శ్రీ. తంబీశ్వరయంశుదీక్షుదీతో వారివాహవహోకా

తేజోవాలంబ్యతతరగతి స్తామవాచప్రవృత్తిం

పుష్పానేకాగమనవశతస్సద్వసీ చాభిపూర్ణ

శ్రీసంసక్తాసమభవదసా విహ్వలాసమ్మదేన॥

శ్రీ: వానినిజూచిభేచకుడు, వారినుం గాంచినవెమ్మిలోలేదా

మూస సమయంలో గురువు, విచారముపై జనివాని వార్త యా

కూనినితోడఁ జెప్ప మిథుకూససమాగమసద్వనిత/కా

సూన విలాససంపద. విమాత్మ విలాసయునాం దే. బు. శ్. యోగ. 1. 1. 1.

అర్థము—అయం = ఈవామనీకుడు, తం = అయమని, ఏక్య = చూచి,
 వారివాచనముకాత = మేఘదర్శనమువలన, తేజః = వెలులివలన, మదితః = సు-
 తోషించినవాడై, అలం = మిక్కిలి, దృతతరగతిః = కిఘ్రిగమనమువలనాడై, ప్ర-
 త్యుతిం = అప్రత్యుతమును, తాం = అయమతాంరమనూర్చి, ఉవాచ = పలికినది.

శ్లో॥ = ఈయనచెప్పి నమ్మిన = సంతోషముచేత, విద్యలా = సంభోధనముచేరి
చినదై, పుష్పా నేనా = వసంతకాలముయొక్క, అగమనవకతః = పోయినవకత, సద్య
నీవ = వసమువలె, అభిరూర్ణశ్రీసంపత్తా = చరిత్రార్ణమైన శోభకలది, సమభవత్ =
అయినది.

తా—అదైమానితము లేనన్నహితుడైన యక్షునిలాచి మేఘవర్షవమునను
ప్పొంగు నెమలినలేనే మిగుల సంతసించినవాడై శిశువుగావోయి యక్షగమనము
ను వానిప్రియురాలి కెఱింగించెను, ఆ మియు వసంతకాలమును నూతన శోభనహిం
ను వసంక్షీపితలె పూర్ణమైన శోభకలదై మిక్కిలి సంతోషించె.

శ్లో॥ భర్తాగచ్ఛేదిసరథసా సంయమత్యాగలోలా
శ్రీదేవీసమృదకృతికృతే పూజనాయైవసాధూన్
ఆప్తైరైరధివిసయయాన్యాపయత్రేపిసస్త
శ్చృత్వాగర్జామివవివృతం నీలకంఠాభివాలం॥

చ॥ పెనిమిటివచ్చుచుండెనని భృత్యుడు నెవ్వరగనాలకించి వా
మునుపచరించున ద్వితము బూర్తినొనర్చగ నెంచి దేవికి
మనములరంగసాధుజనమండలిఁబూజకుఁబిల్వపంపఁగా
ఘురుగవిసట్టి నెమ్మివలె గాతుకమందెనులోకమాపురి॥ ౬౫

అర్థము—భర్తా=ప్రియుడు, అగచ్ఛేది=రాగలవని, సరథసా=తొందర
గలదై, సంయమత్యాగలోలా, సంయమ=పూజానియమమును, త్యాగ=నిడిచిపె
ట్టటయందు, లోలా=అసక్తికలదై, శ్రీదేవీసమృదకృతికృతే=పరదేవతయొక్క
సంతోషముకొరకు, పూజనాయైవ=పూజించుటకే, సాధూన్=పెద్దలను, ఆప్తైః=
తగినటవంటి, ఆప్తైః=బంధువులచే అధివిసయం=మిక్కిలియడవవతో, అన్యోప
యత్=పిలిపించెను. తేపిసంకః=అసజ్జనులున్ను, నీలకంఠాః=నెనుళ్ళు, గర్జా
మివ=మేఘవర్షవనినలేనే, శ్చృత్వా=ఆవృత్తాంతమునువిని, ఆలం=మిక్కిలి, వివ
ర్యమందిశ్=అనందముచే నాట్యముచేసినవారవలె నుండిరి.

కా—అయత్నాంగన తనభ క్తవస్తుయన్నాదని విని యంతనమున్నాదనియు
మన్న పరదేవతా భూటాదీక్షున సమా ప్తికొందించఁ జలఁచి కవిప్రీతికారకు భోజ
నాదుల విడుటకై యచ్చటి సత్పురుషులను విసయవిధేయురాలై యాత్తులచే వీరి
పించెను. అప్పుడావారనువిని యాజనుల సుహృదముంబువలె వాండవమాడు నెను
కృపల మిక్కిలి సంతోషముతో నుచ్చరించి, ఇదివరలో నీయత్నాంగన ప్రోషిత
భర్తృకగను నీసమయమున సమాగచ్ఛకృతికగనలంకార వాస్త్రజ్జులచే పరిగణిం
చఁబడును.

శ్లో॥ తస్మిన్నేవప్రకృతసమయే సర్వవస్తుప్రవృత్తి
వ్యాప్తేగేహేసకలనుజనే తత్తదర్పాప్రవృత్తే
గేహీన్యాంచప్రకృతిస్థితి ఘవ్యాప్తౌతాయాంసయక్షిం
పాప్రకృతిః కేవలవిగతవరోత సౌభాగ్యపుంజం॥

చ॥ వలయున దార్ద్రజాలములు భాసించు గేహములోన సజ్జనా
వళినియునుంబుపొడఁదగు పట్లనొనర్చెఁజుపూజభక్తిమై
సలుపుచునుండనాసతియు, శాంకిరిఁగొల్పుచుండఁదత్తపో
ఫలవరిపాకపుంజమున వచ్చెనుగుహ్యకుఁడింటి కాలతీరా ౬౭

అర్థము—తస్మిన్ ప్రకృతసమయవివ=అపమయానుకూలముగ, సర్వవస్తుప్ర
వృత్తివ్యాప్తే=సమస్తవదార్థములచేతనునిండినట్టి, గేహే=గృహముందు, సకలనుజ=స
సమస్తలైన సత్పురుషులు, తత్తదర్పాప్రవృత్తే=అక్షాత్రాజలయందు ప్రవర్తించిన
వాడుకాగ గేహీన్యాంచ=యత్నాంగనయు, ప్రకృతిస్థితి=ప్రకృతకృతిఁబ=ప్రస్తుతవ్యాపారము
లయందు, వ్యాప్తౌతాయాం=ప్రవర్తించియుండగా, కేవలవిగతవరోత సౌభా
గ్యపుంజం, కేవలవి=అపరదేవతవలన, అధికత=పొందఁబడిన, వర=వరముచేత,
పోత=కూర్చబడిన, సౌభాగ్యపుంజం=అదృష్టసమూహమయవృత్తులు, సయక్షిం=
అయక్షుడు, ప్రాప్తః=వచ్చెను.

కా—అదినమననే బ్రాహ్మణ భోజనాదికమునకు వలయు సమస్తవదార్థం
బులచే కులకూగునుండు వాగ్దేహముందు, బ్రాహ్మణోత్తములు నియమకర్తాకారో

ద్వితీయస్కంధః

౨౩

నిత భోజాదికంబుల నెరవేర్చుచుండగా, నాయనీయు జాతాశ్రావాశ్శ్రావక
ముల వరదకవిశ్రేయముండ, తాజాదికముచే ప్రసన్నురాలైన క్రిదావకప్రభాక
సంజనికభలాదయమానున నట్లాయుత్తుడును గృహంబునెర.

శ్లో: పశ్యాదేమావనియినిమహా గంధతైలావసేకా
మస్మిన్ప్రాంగేమహితపయసా కల్పితస్నానకుద్దే
స్నాతాదివ్యాంబర వరధరాక్షుప్తనానావిభూషా
వల్లివాభాన్నిబిడకుమమాన్తైతాశేవరాత్రిః॥

చ: పరిమళతైలమంటుకొని సావనవారివిదోగినవ్యమా
వరదసంసంబుగట్టితనభర్తను జూచి ముయ్యిస్నానమా
దిరమునః శేనీవస్త్రములఁ దాల్చినగన్తవకలన్నిభా
వరివలెఁబుచ్చవంతతిని వల్లివలె గమపఱుకోభచః॥

౨౪

అర్థము—పశ్యాత్=అసంతకమందు, ప్రియని=భర్త, మహాగంధతైలావ
సేకాత్, మహాగంధ=మంచిపరిమళముగల, తైల=నూనెయొక్క అవసేకాత్=శ్రా
యలువలన, ఉత్కృష్టప్రాంగే=శుభ్రమైన శరీరముగలవాడై, మహితపయసా=కుద్దో
దకముచేత, కల్పితస్నానకుద్దే కల్పిత=చేయబడిన, స్నాన=స్నానముచేత, కుద్దే=
పరిశుభ్రుడగుచుండగా, విభూషా=ఈయక్షకాంత, స్నాతా=స్నానముచేసినదై, ది
వ్యాంబరధరా=మేలెవబట్టుకొరించి, క్షుప్తనానావిభూషా=అమచ్చకొనిన యశేక
ములగు నగలకలదై, నిబిడకుమమా=చిశేషము పుష్పములుగల వల్లివ=తీగవలెను,
సత్తతారా=నక్షత్రములుగల, రాత్రివ=రాత్రివలెను అభాత్=చీకాకించెను.

తా—యత్తుడు గృహమున కరుదేరగా మగంధతైలముచే వధ్యంగనముగా
వింటి యసంతకమానుషులంగనయు స్నానంబుజేసి పరిశుభ్రురాలై దివ్యాంబరముల
ధరించి, యాభరణంబుల నలంకరించు కొనుటచే, పుష్పించిన తీగవలెనూ, నక్షత్ర
యుక్తమైన రాత్రివలెను చీకాకించెను.

శ్లో: జాతేసాశేవరమువగతాన్పురిసాధూన్సుగంధై
రామోదాద్యైర్వివిధకుసుమ సస్మిన్ప్రాంబరైశ్చ

రత్నవాతైర్ద్రివినికరైః కామభేనూచమాసా
కాశీత్సర్వాపదీచముదితా దేవతాబుద్ధిసక్తా॥

చ॥ సురగవిభోలుయక్షసతి, నుష్టుగఁ బాకయ్యగాఁగనింటిఁ
సురగునివచ్చుసాధుజన సంతతి వేల్పులగాఁదలంచిసా
దజమునభోజనమ్మిడి ముదంబుగ వారికిదివ్యచందనాం
బరకుమునుసజిది విలాపాక మొసంగెనుభక్తినిమ్ముగా॥ ౬౫

అర్థము—పాక=పంటకము, చరం=నుష్టుగా, బాకే=అయికదగుచుండగా
ఉచగతాన్=విలెచిన, సర్వాపదీ=సమస్తలైనట్టి, భూమిసాధూన్=పెద్దలను, కా
మభేనూచమా=కామగోతుతో సమానురాలైన, సా=అయిక్షకాంత, దేవతాబుద్ధి
సక్తా=దేవతలను బుద్ధితో కూడినరై, ఆమాదాధ్యై=చరిమిగముతో కూడిన, మగం
ధై=మంచినంగములచేతను వివిధ=అనేకములైన, వసుమస్త్రి=భూలదండలచే
తను, అర్థాంబురైశ్చ=యోగ్యముగు వస్త్రములచేతను, రత్నవాతై=రత్నసమూ
హములచేతను, ద్రివినికరై=ద్రవ్యసమూహములచేతను, ముదితాన్=గుంతోడిం
చినవారినిగా, అకాశీత్=చేసెను.

తా—పంటయైనరత్నార కామగోతుతో సమానురాలైన వాయుక్షాంగవ
వచ్చిన పెద్దలందరినీ కస్తూర్యాదులచే మిళితముగు చందనములచేతను, అనేకవిధము
లగు వుచ్చుచూరికలతోడను, అర్థాంబరములచేతను, రత్నసమూహములచేతను దేవ
తాబుద్ధితో వారినిపూజించె.

శ్లో॥ సాసంశుద్ధాంబరవరధరా సౌరభేయీఘ్నరాతై
ర్వివైస్సక్తోతిషమివదివం మదిరీంస్యాకృతంతాం
కుర్యాకాలంబుహితైలసీ మంటపేర్త్వప్రే
సంపూజ్యశ్రీవరతనుధియా నర్పచర్యావదోఘా॥

చ॥ అనకిళ్ళుభవస్త్రధరయైతలసీవనరత్నమంటపా
భ్యాసమునందుగోఘ్నతప యంబులుదివ్వెలుపెక్కు పెట్టుగా

విష్ణువిజయస్తోత్రం.

కానిలభూమిలో బలవంతులలో లెవరాంధికామరి

కానిలియ్యగ్గివండితుల తోవమునొందఁగఁబూజనల్పేతః. ౬౯

అర్థము—సా=అయ్య, కుష్టాంబరవరధరా=పరికుష్టములైన చక్రములవలన
 కించి సారభేయాన్యుతాశ్రయః=అన్యులేకేకలిగింపఁబడిన, దీప్తిః=దీపములవలన,
 దివం=అకసమున, సజ్జ్వతివమివ=నక్షత్రములతోఁబడిన దానివలెను, తాం=మీది
 వం=అభూమిని, స్వాకృతిం=మంచిరూపము కలదానివలెను, కుగ్మాణా=చేయు
 యన్నదై, రత్నపంక్తి=రత్నఖచితమైనట్టియు, అలంకరిత=అలంకరింపఁబడిన,
 కులసీమంబు=కులసీమకముల మంటవమందు, చక్రావదోఘాన=వండితసమా
 హమును, సంప్రాప్త్య=గౌరవించి, శ్రీవరతనుభియా=పరదేవతా స్వరూపబుద్ధితో
 ఆనన్య=పూజించెను.

తా—అంతట నాయుత్తాంగవ కుగ్రవస్త్రధారిణియై, యాన్యులేకీరముల, ర
 త్నాలంకృతంబగు కులసీమంబువమందమర్చి పరదేవతాబుద్ధితో వండితుల నచ్చట
 పూజించెను. కాశ్చీకద్యాదశికి విష్ణుమూర్తి శ్రీరాద్ధిమండి బృందావరజవృంధుగు కు
 లసీ పన్నిధానంబున కేతెంచునుగాన నాదినమున కులసీమంటునున నామలకఫలం
 బుల గోఘృతంబుచే దివ్యలనుంచి, దానంబొసంగిన, నక్షత్రలోకముచేదురనిభృ
 తాణ ప్రసిద్ధముగాన భక్తివమురాలగు నాయుషియిట్లానెచ్చె.

శ్లో॥ ఏతద్దత్తద్రవిణభరతస్తానితానిప్రశస్తా

న్యాదేయన్యాభరణరగాన్య శ్రీమంవిశ్రమాభూత్

కార్యంతత్తద్వరతమహితో ద్యావనంచితేశహ

మామాదోద్యత్ప్రణయవచనాన్యాలభాప్రస్మనుంరాత్.

గీ॥ యక్షుఁడొసఁగినధనముల, నందిబుధులు

శ్రేష్ఠమైవట్టిభూషణు చేకొనంగ

దగివదిఁజాలుస్తద్వతో, ద్యావనంబు

సలుపుఁడునురుగు శ్రీమహా, కృరణినవరి॥

అర్జునుడు—నిరర్థకము—ఈయత్తులచేతను, దత్తాత్రేయబలిదేవ, దగ్ధినిభరణము—ద్రోణ
ద్యాతికయనునట్లును, తానితాని—అయ్య, ప్రళయని—ప్రళయమునకును, అధరణక
కాని—అలంకారపామనుగిలు, అదేయని—గ్రహింపకగిలినది, ఆశ్రమం—సుఖముగా,
విశ్రమం—విశ్రాంతి, అభూతం—అయ్యెను. తత్త... ద్యాతవం, తత్తత్త—అయ్య,
ప్రళయప్రళయములయొక్క, సుమహిర—ప్రళయమున, ఆద్యాతనం—సూక్ష్మవిశ్రమ
మును, కార్యం—చేయకగిలినది. ఇతి—ఈప్రకారము, లేహం—అభాగ్యములయొ
క్క, అహోద్యత్ప్రణయవరవాని, అహోద—సంతోషముచేత, ఉద్భూత—ప్రకా
శించుచున్న, ప్రణయవరవాని—స్నేహవాకులు, సమస్తాత్—అంతటము, అభిభూ
తుః—వ్యాపించినది.

కా—ఈయత్తులు సత్కరించిన ద్రవ్యముచేనాయయాభరణములకు గావ
లిన రత్నాదుల సంపాదించవచ్చుననియు, సుఖవిభాగిని గలిగెననియు, తాను
ప్రారంభించిన ద్రవ్యములకుద్యాతవంబు చేసికొనవచ్చుననియు, నాభాగ్యముల
వలంబిధముల సంతోషవాకులను చదివె.

శ్లో॥ అస్మిన్నానాఫలరసహితై రమృతాస్వాదనూపై
ర్నానాభక్ష్యైరతిరసభై స్సాధుసంభుక్తశిష్టైః
తాదృక్ప్రీతికరకలనతస్పృశ్యభాస్వాదభారై
ర్భుక్త్యాప్రీతింసమగమయి నిర్జరభీశమన్యథా॥

చ॥ ఫలరసమిశ్రితంబుమృదు భక్ష్యముహారమాన్యభుక్తిమై
లలితరసప్రభూరభుభ లక్షణలక్షితమైనయన్నముగా
వలపులగుమృరించుతనభార్య స్వహస్తముచేసినంగదు
క్రిందిచవులుప్పల్లముదీగోళ్లురక్క భుజియించెప్రీతిమై॥ 20

అర్జునుడు—నిర్జరాధికమాన్యః—ఇంద్రభూజ్యుడైన, అసా—ఈయత్తుడు, నా
నాఫలరసహితైః—అనేకములను ఫలరసముతో కూడినట్టియు అమృతాస్వాదనూ
పైః—చింతలైనదమును గలిగినట్టియు, నానాభక్ష్యైః—అనేకపిండివంటలచేతను, అ
తిరసభైః—మిక్కిలిరసవంతములైనట్టియు, సాధుసంభుక్తశిష్టైః—ప్రకాశముగ

జనశ్రమము ప్రవర్తయ్యు అన్న = అన్నములచేతను, కార్యక్ = కార్యములు, కా
ద్యక్ = అట్టివర్తనచేతను, చక్షి = భార్యయొక్క, కరకలవత = నా సమచర్యమున
లన సంభృత = సంపాదించబడిన, అస్మాదభారై = రుచ్యురీయములతో, భుక్త్య =
భుజించి, క్షీణం = సంహోషమును, సమగమన్ = పొందెను.

తా—అనేకములైన ఫలదనుములచే రుచ్యములై, క్రొత్తచవులనొచ్చియున్న
బ్రియ, నానాభక్త్యములతో గూడినబ్రియ, మిక్కిలి రసవంతములైన అన్నములను,
ప్రాకృత భోజనానంతరమున, భార్యతనకు స్వయముగా నొసంగుటందేసి మిక్కి
లి రుచులూరుచు భుజించి యాయత్తుడు సంతోషమును జెందెను.

శ్లో॥ ధర్మాస్థతాసమభిమతయా స్వాద్యత త్తత్పదార్థా
విశ్లేషేయేతునసివిహితాః ప్రశమాభోగపాశైః
తాస్తానన్యానపిః ముచిరీబంధుభానూంశ్చకోరి
వాసంకోచంసమనుభవతిస్సాధయక్షీసతీద్యా॥

తా॥ పరిశోఃగూడి ముభిప్తవస్తువులనాస్వాదించిసంతృప్తిగాః
బలివిశ్లేషమువన్నోభవములై వర్తిల్లువాంఛాళినా
సతీయక్షే శర్వరివిర్విశంకముగనా, చంద్రాతపంబునోజకో
రితమిగోరినయట్లుగోరితమమదిగోరికై త్రసంతోషముగా॥ 2-9

అర్థము—అధ = అనంతరము, సతీశ్వా = పతివ్రతల చేస్తురించబడిన, యక్షీ =
యక్షాంగన, ధర్మాస్థతా = ధర్మతోహదా, సమభిమతం = ఇష్టమునద్దినట్లు, తత్త
త్పదార్థాన్ = ఆయావదార్థములను, అస్మాద్యం = భుజించి, విశ్లేషే = వియోగకాల
మందు, మనసి = మనస్సునందు, భోగపాశైః = అమధుభవరంపరలయొక్క, యేప్రశ
మాః = పరీతులు, విహితాః = కలంపబడినవో, తాంస్తాన్ = ఆయాపరీతులను, అన్యాన
పి = ఇంకొనెతరములనున్న, ముచిరీబంధుభానూన్ = చంద్రాతపరములను, చకోరి
త = చకోరాంగనవలె, అసంకోచం = విశ్కంకముగ, సమనుభవతిస్త్వ = అనుభవించిన
దాయెను.

తా—తరువాత నాయుత్తంగన, తనభర్తతోనూడ నాయానుచార్థముల యు
ధేచ్ఛగ భవించి, విరహాదశయందు వారస్థ్యవ్యమాసించుకొనిన నాయానుభోగ
సమయ వ్యాపారముల, అలింగనాదులనుట, చకోరాంగన తనకు జీవనాధారముగ
చంద్రకరణంబులవలె ననుభోచంబుగ వాస్థ్యాయతతో ననుభవించె, చకోరపక్షులు
వెన్నెలనుతిని బ్రతుకుగాంచునని ప్రసిద్ధి.

“ విక్లవే మనసివిహితాః ” అనునది తాలిచాసో తరమేఘంబున = సత్సా
దావాం విరహాగతితంతమాత్మాభిలాషం నిర్వీక్ష్యానః పరిణతకరచృత్రికా మత్స
పాను ” అనుయశ్చవాక్యార్థసిద్ధి గమకూరినట్లు తెలియజేయుచున్నది.

శ్లో॥ పరశ్వస్త్వస్త్వప్రేక్షంసముపగతమేతంస్త్వవిహితా

పదస్సమ్మక్తంతంపరముదగధీశః ప్రణయతః

సమాలింగ్యప్రేక్షానుజీమహితేపీతేపరిజన

ప్రణీతేనంజేస్త్వవియవచనమూచేపభిధియా॥

ఉ॥ మూడవనాడు యుత్తుఁడు, ప్రభుండగుకిన్నరసాధుభక్తిచే

జూడఁగఁగొనయ్యనువిశుద్ధమనమ్ముని, తాపము క్తుని

వేమకఁ గొగలిం చుకొనితీతమునిచ్చిప్రేక్షా క్తులిమ్ముగా

నాడెను జేమనూపిప్రణయాత్మలనానరభావపద్ధతిగా॥

23

అర్థము—ఉదగధీశః=మనోదురు, పరశ్వః=మూడవనాడు, స్త్వం=తనను,
అనగానుజేయని, ద్ప్రేక్షం=చూచుటకు, సముపగతం=వచ్చినట్టియు, స్త్వవిహితా
పదః=తానిచ్చిన తాపమునుండి, పరం=మిక్కిలి, సమ్మక్తం=విజయముచేసినట్టియు,
పితం=తంబును, ప్రణయతః=స్నేహముతో సమాలింగ్యం=కొగలింపుకొని, పరిజ
నప్రణీతే = భటుంచేతేబడిన, ముజీమహితేపీతే = రత్నపీతమందు, ప్రేక్షా = ప్రే
క్షతో, సంజేత్య = కూర్చుండ జెట్టి, సఖిశియా = సహచరబుద్ధితో, వియవచనం =
ప్రియమైనవాక్కును, ఉచే = పలికెను.

తా—యుత్తుడు తానువచ్చిన మూడవనాడు మనోదర్శనార్థమై జనగా నాకు
జేయనుచుండి వియవచననానిని కొగలింపుకొని రత్నపీతమందు బుద్ధిమం

తల్లి కనకుతరిజనుండైనమా ప్రేమాతిశయంబున సఖునిగాభావించి గౌరవభూర్ముగముగ చిక్కిరింపెను. ఇందువలన ధర్మయుక్తులైన చక్రీకులైన లనరాధులయొడ సమకలహించి కక్షయొనర్చినను, దిగ్విజృంభణగాక చక్కాతప్తులయినయెడ, పరిజనులయొడైన గౌరవభావముంచి సమయానుకూలముగ సమ్మానించుచు వారియాభ్యుదయమున చక్రీకటింతురనుట పరిసిద్ధమగుచున్నది.

శ్లో॥ జిత్యాహ్వానేకవికరం నిశివీరజాత

సందోహమిందురివ కామవశాశయోఽపి

ధర్మైకతస్సమభవా భవభీతచిత్తో

జాయాపితేవరశివ పశినురార్చితాత్మా॥

చ॥ రాతిరివీరజాతనికరంబులఁ జందుగోడునొలిగింద్రియ

వారమునొంచితీత్ర, మునుపంచకరాద్రితమానమండవై

భీతిజనింపఁబుట్టుచినవేమతిధర్మమునందుజిత్కా

వీరరుగీలలానుయుచు, నెమ్మదిశీసతిసేవఁ జేసెన్ది॥

౭౪

అర్థము—ఇందుఁ = నందుగ్రిదు, నిశి = రాత్రియందు, వీరజాతసంహానామివ = పద్మసమాహామివలె, హ్వానేకవికరం = ఇంద్రియసమాహామివ, కామవశాశయోఽపి = మత్స్యధానీమధజ్జనవృత్తికి, జిత్యా = ఒయిది, భవభీతచిత్తః, భవ = పునర్జన్మవలన, భీత = జడిసిన, చిత్తః మనస్సుకలవాడనై, ధర్మై = ధర్మమందు, రతః = అసత్తవత్ర, సమభవః = అయితివి, లేబాయాపి = నీభార్యయొనూ, పరశివప్రమాదా = పరివరజేవరయందు, అస్పిత = ఉంచబడిన, ఆత్మా = మనస్సుకలదై, అసీత్ = ఉండెను.

తా—మున్నుకామవశుడనై, నియతకార్యముల నెరవేర్చునందుటచే, క్షీకుడవయ్యాను, వియోగసమయంబున పాపభీతిచే ధర్మరక్షకుండనై, పగలత్యంతవికారములెంద్రియాన్న పద్మయులను రాత్రిచంద్రుడు మునుగింపఁజేసినట్లు, పశ్చిమిరికిలోనై యభివృగ కామానుసంగంబులగు నింద్రియములనిగ్రహించి కృతార్థుండనైతివి.

మిత్రతయో సతిధర్మావలంబ్యుకాతే పరదేవతాధ్యాపామోద పరవశాత్మయే శాలం
బుగడపి కీ ర్విగాంచె.

ఇట్లేకని ప్రిసంగమువలన, మేఘసందేశమున భృధమన్యుకమునున “కాం
తావరసానురూపా స్వాధికారాత్ప్రమత్తః” యని చెప్పటవలన నీకావమీయశ్లోకు
మోదాపకుడై భార్యాసంగంబు విడువనొల్లకుంటుచే గలిగెననుట స్పష్టీకృతంబగుచు
న్నది. కావుననియ్యది పద్మపురాణాంతర్గతమును నొకకథను తలపించుచున్నది. పూ
ర్వమొకప్పుడు ధనసాధు దీక్ష్యరపూజాతత్పరుండై సేవకుడైనవొక యిక్ష్వానిపుష్పం
బులైబడున సాతెందు కామావేశచిత్తుడగుట ప్రయాసంగమ వ్యాపారంబున మై
మోచి స్వామికార్యంబు తడవుచేసి పూజాకాలమతిక్రమించి నిష్క్రమించునొది
చన నాయితేకుడితని వృత్తాంతమారసి, తనపూజాభంగంబు కావించుటకు కారణం
బు దివిమోహాధికయంబుగాక, నదికమించ నొకవత్సరయుబట్టి మోహోన్మదంబగు
భార్యచేడవాయె నటుల కావంజూపంగనని చెప్పుటదియున్నది.

శ్లో॥ అన్యోన్యవ్యగ్రయభరేణచక్రవాక
ద్వంద్వస్యవహియోవయోస్సదాశయేన
సంహృష్టోభవమసికాంతనిత్యధర్మా
జానేహంతవకిమభీత్సిరంపవాద్యః॥

గీ॥ జక్రవలదోయివలెపరస్పరముమీరు
ప్రేమగలిగియువిరహంపు వేళలందు
గడచినారలుసద్వృత్తి గానసంత
సిం చినాఁడతమికోరై నెవ్వనిపుడు!

29

అర్థము—అన్యోన్య=ఒండొరులయందలి, ప్రణయభరేణ=ప్రేమోత్సాహము
చేత, చక్రవాకద్వంద్వస్యవ=చక్రవాకమిరుగుమునకువలెనే, యవయో=మీయొ
క్క, సంహృష్టోభవ=పదభిప్రాయముచేతనే, సంహృష్టః=సంతోషించినవాడను,
అభవం=అయితిని, కాంత=యోగ్యమైన, నిత్యధర్మా=నిత్యమైనధర్మముకలవాడ
వు, అ=అయితని, ఇతి=ఈలాగునని, జానే=నేనెఱుంగుదును, తవతస్పితం=
ఏకోక, కం=నిమి, అద్య=ఇప్పుడు, పద=చెప్పమా.

తా—మహాశక్తియందును విమోగమందును, పరాంగణ సంగమస్థియందు, పరశ్రువహభిలాషయు లేక, కక్రకాక మిధువమువలె కన్యోన్య ప్రేమగలిగి కష్టకాలమును గడవిన విారిద్వితీ యోగ్యతను సంతసించితిని, కావున ఘోషభీష్మితములైన వేర్వేద, శబ్దయోగియు.

శ్లో॥ ఉదిత స్త్రితీతేనసప్రమాదావృతచిత్తపునరేవమేనమూచే
అనుజీవినియంతృతావృతాణా ముచితా జేవసహస్యమేవరాధం॥

గీ॥ కలుకనిట్లును జేతులను స్వాంతమందు

యతుడొనందమునమున్లె యనియెమఱల

నృపులకనుజీవివర్గంబు నియంతకగును

తప్పకమియును మోజేవ ధన్యచరిత॥

తెల్

అర్థము—లేన=అనుజీవినిచే, ఇతి=ఈప్రకారము, ఉదితము=చెప్పబడిన వాడగుచు నే, స=అయత్నము, ప్రమాదావృతచిత్త=సంతసించినమనస్సుకలవాడై, విసం=ఈమఱేయనిగూర్చి, వివం=ఈచోకాగము, పునఃకూచే=జరాయించెప్పడు. వృషాణాం=ప్రభువులకు, అనుజీవిని=భృత్యులయందు, నియంతృతా=అధికారము, ఉచితా=తగినది, జేవ=ఓప్రభువా, మే=నాయొక్క, అవరాధం=కష్టము, సహస్య=శ్రమింపుమా.

తా—మఱేరుట్లు చెప్పగా నాయత్నము సంతోషించినవాడై, ప్రభువులకు భృత్యులయందు సర్వాధికారముగలదు కావున నాతప్పశ్రమించుటయే నాకువరంబొనగుటయనిచెప్పె.

శ్లో॥ తవచరణాంబుజామసరణంశరణభవతాత్మధామము
త్వం సద యేసమస్తమవిమేకరకేతనకల్పకంనకిం
ఇతిభవయేనవత్తరవరంద్యుగణితకాయణీభర
స్మదిదమువాచవాచమధరీకృతసాధయీరమాధురీం॥

౪౮. తావత్ సాదా సవయోహితంబోవరిండుతమాకుసర్వకా
 జీవభవద్దయామహిమ, దీనునిహస్తమహాకపంక్షి
 దావలమానుగాదె, యనఁదద్దయోబ్రేముడియక్షుఁజాలి నుం
 భావనఁజేసిపాక్షుధలవారిగఁబాఁగఁజేసివానిపై ।

22

అర్థము—తవ=నీయొక్క, చరణాంబుజామసరణం=పాదపద్మసేవయే, శరణం=రక్షణము, మమ=నాకు, గుణా=ఎల్లవృత్తు, భవతాత్=అగుగాక, త్వయి=నీవు, సవయో=దయగలవాడవగుచుండగా, సమస్తమపి=సర్వమును, మే=నాకు, శరణేతనకల్పకం=చేతియందలిద్వజమువంటిది, వకిరి=కాదా, ఇతి=ఈప్రకారము, వివరణ=వివరముచేత, వ ౪౮ = ఆయక్షుడు చెప్పిన వాదగురుండగా, వరం=మిక్కిలి, ద్విగుణీకృతకారుణ్యభరణ, ద్విగుణీకృత=రెట్టింపబడిన, కారుణ్యభరణ=దయాళువలనముగలవాడై, ఇదం=ఈప్రకారముగా, అధరీ.....ధరిం, అధరీకృత=తిరస్కరింపబడిన, సాధుధరీ=అమృతప్రవాహముయొక్క, రమా=పంపిస్తుయొక్క, ధరిం=భారముకలిగినట్టి, వాచం=వాక్కును, ఉవాచ=చెరికెను.

తా—నీపాదపద్మములే నాకురక్షకమగుగాక, మీయమగ్రహము కలదేని సర్వమునాకు వాస్తవకమేకదాయని యిట్లువివరింపముచేడగు నాయక్షునిజాలి, మిగులదయగలవాడై యమృతంపు సోనలనీపదించు మాటలచే నిట్లనియె.

శ్లో॥ మదుదంతతమస్సహృదీషో మనుమన్యాత్మనిమూనుకీనసేవాం
 ప్రతికామయసేతతో ౨ త్రమాభూత్పరతంతత్వమితకిప్రభృత్ప్రవస్యం॥

గీ॥ నేనొసంగినదుస్సహృదీషునశిక్ష

ననుభవించియునుఁజూచునా, యాజ్ఞకుండ

దలఁచినాఁడవువీక్షింపఁగలగకుండు

గాత్రేబరతంత్రమీభువి, ఘనగుణాఘ్నం॥

2౩

అర్థము—మదుదంతం.....శిక్షాం, మత్=నాచేతన, ఉదంతిత=కల్పించఁబడిన, దుస్సహ=సహించరాని; అర్థి=నిరహదాళగల, శిక్షాం=శిక్షను, అమను

వ్యం=అంగీకరించి, ఆత్మని=మనస్సునందు, మామక్షిపనేచాం=నానీకము, ప్రతి=ప్రతి
 పరీత్యమనే మరల కామయనే=కోరుచున్నావు, తతః=అందువలన, ఆత్మోద
 న్వాం=లోకము ఇతఃప్రభృతి=ఇది మొదలుకొని, పరతంత్ర్యం=భృత్యత్వము,
 మాధూత్=లేకపోగాక.

తా—నీకుకాధాకరమైనను నేవిధించిన కిక్కుననుభవించుము తిరిగి నానీక
 నేనోరుచుండుట నీచివయశాజన్యముల వెల్లడించుచున్నది. కావుననిది మొదలునీకు
 నేనావృత్తి మూలకమగు పరతంత్రములేకుండునట్లు వగంబొసంగితి.

శ్లో॥ సఖ్యుర్భావేనైవమేవప్రపచ్ఛతి
 కోశాగారాన్మమకీనాద్ధనాని
 గృహ్లాన్నిష్టాన్త్యేవభూయాంపినిత్యం
 పాశంప్రేయస్యాత్రివర్గంస్వదస్వ

తే॥ ఇచ్చవచ్చినధనమునుశుక్రచ్యుకోనుము
 నాధనాగారమునవీడెనాకుహిమఃగః
 వసుచంద్రీయరాతితోగూడియునుభవింపుఁ
 ధర్మకామార్థములన్నిలఁదనివిడిర॥

23

అర్థము—సఖ్యుర్భావేన=ప్రేమితధర్మముచే, ఏవమేవ=ఈప్రకారముగా
 నే, ప్రపచ్ఛతి=సంతోషించినవాడవై, మామకీనాత్=నానీకమువంటి, కోశాగా
 రాత్=భాండాగారమునుండి, ఇష్టాన్త్యేవ=ఇష్టమువచ్చినట్టి, భూయాంపి=అనీక
 ములైనట్టియు, ధనాని=ధనములను, గృహ్లాన్=తీనుకొనుచు, ప్రేయస్యాపాశం=
 భార్యతోకూడా, త్రివర్గం=ధర్మకామార్థములను, స్వదస్వ=పొందుచు.

తా—నాతోనిట్లు ప్రేమభావమునేత్రుని 'నేనకావృత్తివిడిచి యుండు' నాధ
 నాగారమునుండి నీకిచ్చవచ్చిన ధనముంకీకొని యగ్నేచ్ఛగ యనుభవించుచు నీభా
 ర్యతోగూడి సుఖములబడయుము.

శ్లో॥ యక్షనాథవచనంవిశేష్యునత్సంప్రహృష్టహృదయోవదత్యు
కోపదీజమివభాతీతేదయావాక్యనూకలనతఃకోమిలిం॥

క॥ వినియోగం దైలబిలుం

దనువాక్యము మోదమంది, యయ్యాదయని
ట్లునటయొగినుక యెయిసే
వకుకొని యెదవేమిసేయఁబోనాకని యో ?

అర్థము—తెలి = తి, యక్షనాథవచనం = కుచేరవాక్కును, నిశమ్య = విని,
సంప్రహృష్టహృదయః = సంతోషించినవాడై, పునరవదత్ = తిరిగివలికను, అకలన
తః = విచారించగా, తే = నీయొక్క, దయావాక్యం = దయచెప్పట, కోపదీజమివ =
కోపమేకారణముగాగలదిక, భాతీ = కనుపడుచున్నది. కింకోమి = విమిచేయడును.

తా—యక్షుడా కుచేరుని వాక్యమువిని. యిట్లుండనైన నాకిట్టిస్వాతంత్ర్య
ము కల్పించుట మొదలుగాగల పరిణామముగనుట నాగ్రహముచేత నేమోయని భయ
పడుచుంటి నేమిచేయగలనని విషయముతోపలికె.

శ్లో॥ ఇతివదత్యనుజీవినియక్షరాబ్రహ్మహాసితాననవిజగాదసః

స్వప్నచరితరణంహ్యనుజీవినాంసుదృఢేవత్కురుమేవచనంసఖే॥

తరల॥ పలుకనిట్లులభ్యుత్పాదనర, వాహుంకును, మోమునక

మొలకలెత్తెగనవృత్తునున్నది. మోముగాంచిననిచెల్లు

త్యులకురాజనిదేశకృత్యమె, యొప్పుపుణ్యమొసంగనే

బలికినట్టుల(తేయుమిలి)మ, వాదమేలను నూనుమి॥

అర్థము—ఇతి = ఇకనకారం, అనుజీవిని = భృత్యుడు, వదతి = చెప్పినవాడ
కుయందగ, సః = తి, యక్షరాట్ = కుచేరుడు, త్రహాసితాననవిజ సవృత్తమొగముక
వాదనుచు నే, జగాద = పలికను. అనుజీవినాం = భృత్యులకు, వ్యవచరితరణం = ర.

వ్యతిరేకములర్థము.

౬౩

అర్థములు, సమ్యక్తములు—ప్రకృత్యర్థములునుండివి. గమక. పక్షము—స్వీకరించుచున్నది. అర్థములు, పక్షములు, పక్షములు, పక్షములు.

అ—అర్థములు మాటలువిని వత్తుచు, వాకుచేయుచు వానితో భిన్నములు ప్రకృత్యర్థములును క్రియ, సేవపిమ్మనొప్పు ప్రవర్తనముని కలిగి.

ఇదినిగదిరిమాకలయ్యధర్మ
ర్థమునునముత్తమగాత్రతః పశ్యమా
ప్రముదితమృదయః ప్రవిశ్య గేహం
సమవదదాత్మనమాంసమగ్రీమేక

౬౩. ఇటులఁ జెప్పఁగవినుచును తేనునాళ్లు
మాభిధరియించి మోదాద్రిమఁ పుడఁగనుచు
వేగనిలువేరి పీయూరాలు, వివేకఁగిన్న
రేశువలుకులు, వినువించె, నిమ్మగఁబుక

౬౩

అర్థము—ఇతి=ఇట్లునుకాదు, అర్థము=అర్థమునుచేయుచున్నది, నిగదితం=మాటను, అర్థము=విని, నియమనం=అర్థముచేయుచు, అర్థముగాత్రతః=భిన్నమునందు, పక్షము=గ్రహించి, పక్షమునికప్పుచుండు=సంతోషించిన మనస్సుకలవాడై, సాం=గృహమును, పక్షివిశ్య=ప్రవేశించి, అర్థమహం=తనభాగ్యముగూర్చి సమగ్రము=సంపూర్ణముగ, తమృతాంతమును, సమవదత్=చెప్పెను.

అ—అర్థములు మాటలువిని వాని యాళ్లు తలనిడుకొని, సంతోషముతో నింతి తోయి తనభాగ్యము వృత్తాంతముం చెప్పెను.

తద్వాగకలనాత్పరంముదితయాసఖ్యాసమంధర్మతః
ప్రతన్నానవిధింవిధాయనిధిపన్ని ధ్యాతవాద్గేవతః
త్రైవర్ణేవీతాదరస్యమరుచిస్వాత్మానుకూలః కింగా
సాహిత్యాం చితయోగ్యతావిలసితికి కాంనినాయాద్భుతం

21. ఆనుపూలంకించుట ముదాన్వితమౌచకదంతిసూచితా
 స్నానముః జేసిదిత్యములు శాస్త్రవిధిగాన వేర్పిచాకృతి
 భ్యానముః జేయుచు ద్విత్విగుహార్థవచుచిత శార్థసత్తుడై
 మూసుగఁ గాలమాప్తజీవెనామ్యులు మోడమునోడ మెచ్చగఁ

అర్థము—లేద్యానాకలనాత్=అమాటవినుటవలన, చరం=మిక్కిలి, ము
 హు=సంతోషించిన, సభ్యాపమం=భార్యతోమాటా, ధర్మతః=విధివలన, ప్రా
 ప్తిచవిధిం=పొగినస్నానకృత్యములను, విధాయ=నిర్వర్తించి, విధివత్=య
 త్ప్రయగానిధ్యాతా=పొగ్గించుటచేసిన, వాగ్దేవతః=పరస్పరికలవాడై, త్రైవర్ణ
 బ్రాహ్మణామమృతయందు, విహితాదరః=మిక్కిలి అదరముకలవాడై, సమతుచి
 మాన మెనయానక్రియంకలవాడై, స్వాత్మా ... విలసితః, స్వాత్మా=తనమనసు
 ను, అనుకూల=తగిన, క్రియా=కర్మలయొక్క, సాహిత్యా=మాడికచే, అంచిత
 స్వయస్స, యోగ్యతా=మంచితనముచేత, విలసితః=బ్రోచుకొనుచున్నవా
 యుతః=అశ్చర్యమగునట్లుగా, కాలం=కాలమును, వివాయ=గడపెను.

తా—ఆధర్వణిష్ఠుల మాటలనువినియెనుల సంతసించిన భార్యతోనుచు
 శాస్త్రముగ ప్రాతస్నానాదికృత్యముల దీర్చివాగ్దేవతసానించువాడై, భర్త
 నామమృతయందు సమావేశమగు అసత్తితో, తాఁ యనుష్ఠానంబుల కనుగుణ్య
 ప్రవర్తనకలవాడై ఇతరులకొక్కర్థకరమగు నట్లుకాలక్షేపముజేసెను.

22 శ్రీకోరాడ రామచంద్రకృత “భూవర్ణన” నామ్నిచుమా

(63)

ద్వితీయస్తోత్రః

ఇది శ్రీకోరాడ రామచంద్రకృతమగు “భూవర్ణన”
 మహాకావ్యంబు దెండ్రుపర్వము.